

KOSSUTH LAJOS

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ.

IRTA

Dr. VAJDA EMIL

BUDAPEST, 1892.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

TARTALOM

BEVEZETÉS.

I.

Hol született Kossuth? Családi leszármazása. Kossuth szülői és azok házi köre. Monoki szép napok. Átköltözés Sátor-A.-Ujhelyre. Tanuló évek.

II.

Pályaválasztás. Folyamodás titkárságért az udvari kancelláriához. Kosarat kap. Haza megy ügyvédnek. Örvény szélén. Valóság és rágalom. Absens legatus Pozsonyban.

III.

Első szónoklati kísérlet. Népzendülés S.-A.-Ujhelyen. Egy főúri pletyka. Absens legatus a pozsonyi dietán. Országgyűlési tudósítások. Törvényhatósági tudósítások. Kossuth elfogatása.

IV.

Kossuth a börtönben. Országos tiltakozás. K. szabaddá lesz. Megnősül. Átveszi a «Pesti Hírlap» szerkesztését. Hatása a közvéleményre. Széchenyi megtámadja a «Kelet Népe»-vel. Elv és modor. K. visszalépése a «P. Hírlap»-tól. Csendélet Tinnyén. K. és a védegylet. Kossuth Pestmegye követe.

V.

Az 1847-iki országgyűlés. Ellenzéki program. Pártok és vezérek. Kossuth felirati javaslata. Győz az alsó, megbukik a felső táblán. Az adminisztratori sérelem. Cselszövés Kossuth megbuktatására. «Egy» szótöbbség. «Legyen tehát harcz.» Márczius 13 és 15. Kossuth újabb fölirati javaslata. Küldöttség Bécsbe. Az első felelős magyar miniszterium névsora. Kossuth és a 48-iki alkotmány. Széchenyi és Deák Kossuth Lajosról.

VI.

Az 1847/8-iki országgyűlés vége. A királyi család Pozsonyban. Pár szó a 48-iki alkotmányról. A szabadságharcz közjogi és erkölcsi okai dióhéjban. Jellasich és Windischgrätz. Nemzeti áldozatkészség pénzben és vérben. Az első képviselőház. Kossuth 200,000 honvédet kér a nemzettől. Megszavazzák egyhangulag. Kossuth intézkedései a haza védelmére. István fhg nem fogadja el a koronát. Eltávozik az országból. Windischgrätz a fővárosba nyomul. Békeküldöttség. Kossuth a tiszai nép közt. Windischgrätz bevonulása Budapestre. A kormány Debreczenbe költözik. A békepárt. A koczka fordul. Diadalt diadal ér. Kossuth kormányzóvá választása. Budavár megvétele. Kossuth bevonulása Budapestre. Orosz invasio. Görgey és a békepárt fondorkodásai. Kossuth hadi terve. Görgey alkudozásai az oroszokkal. Vereség vereségre. A kormány Szegeden és Aradon. Görgey leteszi az álarczot. Kossuth lemondása és menekülése. Világos. Okt. 6. Kossuth bitófán - in effigie.

VII.

Kényuralom, halotti csönd otthon. Az emigráció hivatása Kossuth felfogása szerint. Viddin, első stáció a hontalanság vándorútján. Ujabb pihenő Sumlában. Egy végzetes alternatíva. A brussai emlékirat. Beljebbezés Kiutahiába. Minő volt itt az élet. Az Északamerikai Egyesült-Államok közbelépése. A belebbezés vége. A «Mississippi» födélzetén. Spezzia. Marseille. Gibraltar. Lissabon. Körút Angolországban. Nagyszerű fogadtatás Southamptonban, Londonban, Birminghamban, mindenfelé. Bucsú Angliától. Félesztendő Észak-Amerikában. A new-yorki bankett. Kossuth ünnepélyes bevezettetése a senatusba és a képviselőházba Washingtonban. Kossuth-dollár. Visszatérés Európába.

VIII.

Kossuth házi élete Londonban. A békepárt írói. Kossuth és a Krim háború. A forradalmi triumvirek kiáltványa. Kossuth és Mazzini. Fekete pontok Ausztria látóhatárán. A magyar emigráció és a Tuillériák. Kossuth első találkozása Napoleon császárral Párisban. A magyar nemzeti igazgatóság. Kossuth megbuktatja az angol kormányt. Kossuth olaszföldön. Kossuth második találkozása Napoleon császárral Wallegioban. Forradalmi bizottság Magyarországon. Villafranca. Consummatum est.

IX.

Kossuth elbúcsúzik Cavourtól. Ennek nyilatkozata a villafrancai békekötésről. Kossuth visszatér Angliába. Borura derű. Koszorus költő és hazafi. Népgyűlés Glasgowban. Kossuth és Garibaldi. Benedek tábornok, a nap hőse. 1860. Kossuth Turinba utazik. Hogyan fogadja őt Cavour és Victor Emmanuel. Szerződés a «Magyar nemzeti Igazgatóság» és az olasz kormány között. Fegyverszállítás Keletre. Újabb magyar légió olasz földön. Tisza Kálmán és Ivánka Imre mint a forradalmi párt küldöttei hazulról. Kossuth Londonban magyar bankót nyomat. Az osztr. császár pöre K. ellen. K. családostul átköltözik Olaszhonba. A koczka vakra fordul. Cavour halála. Köpenyforgatás en gros et en detail. 1861-1867. Ricasoli-Ratazzi. A nemz. igazgatóság feloszlása. Osztr.-porosz háború. A magyar légió fölbomlása. Nyílt levél Deák Ferenczhez. Megtagadva - kitagadva. Örök dicsőség és mindennapi kenyér. Tu dixisti!

X.

Kossuth Lajos családjáról.

Egy sírkő története. K. levele Zlinszky úrhölgyhöz. Egy alispán K. Lászlóról. K. L. édes anyja osztrák fogságban, Kossuth és a belga kormány. Elv és szívonzalom. Breznayné E. Karolina. Zsulavszkyné K. Emilia. Meghal Newyorkban. Fiai hősök. Ruttkayné Kossuth Lujza. Börtönbe kerül. Kiszabadul. Kiszabadítja Kossuth fiait. Viszi Kiutahiába. Az emigráció hálája. Vissza a hazába. Újabb börtön. Nehéz napok a külföldön. Az első viszontlátás. Az utolsó révpart. Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna. Lángész és hajthatlan lélek. «Zsuzsi, a tábori dajka.» Fogságból számkivetésbe. Brüsszel. Newyork. Meg nem hajlik, de megtörik. K. Lajos nejéről. Mikor a szív választ. Derűre boru. Bujdosás a hazában. Menekülés álruhában. Garasanin. A menekült első öröme. Csendélet Kiutahiában. K. neje és az angol hölgyek. Háztartás Londonban. Kossuth levelei nejéhez. Rágalom és valóság. Egy sírkő a genuai temetőben. Kossuth Vilma. Meghal virágkorában. Irányi gyászbeszéde. Kossuth Ferencz és Lajos. Kossuth nevelési rendszere. A montcenii vasút és alagút. Olasz állampolgárok, magyar hazafiak.

Kossuth mint ember, szónok és államférfiú.

Motto:

Forradalom, mely bevégezetlen maradt, kivált ha állami és társadalmi nagy problémákat megoldatlanul hagyott a békekornak át, mindaddig ne számítsen hű történeszetre, míg a modor, melynek pajzsa alatt, és a kérdések, melyekért küzdött, kitisztázva és elfogadva, vagy határozottan visszautasítva nincsenek

Kemény Zsigmond.
(Széchenyi jellemrajzából.)

BEVEZETÉS.

Virágos jó kedv hangzik, harsog, ujjong, tombol nálunk évek óta - sajtóban és közéletben - országszerte! Afajta heje-huja, a minővel egy-egy rövid farsang szokott előttejárni egy hosszú «nagy» bőjtnek; *nevető* örökösök osztakoznak váratlan dús hagyatékon; s a farizeusok és szaduczeusok mámoros csöcseléke tánczolhatott egykor a Golgotha keresztje körül.

Míntha a nemzet minden kiváncsi elvégre csakugyan beteltek volna s Henczidától Bonczidáig aranykalász és aranygerezd nem többé csak mesében igaz költői kép, hanem kézzel fogható valóság, kévébe köthető, hordóba fejthető realis gazdagság volna magyar földön!

Él ugyan még a régi próféták közül «egy». A legnagyobb! Első és utolsó egy személyben, a kinek megtört lelkéből, remegő ajkán és könyharmatos tollán föl-fölzokog a végzetes fohász: Jerusalemben! *convertere ad Dominum Deum tuum...* De ki hallgat ma ő rá? ki érti meg? ki érzi át? ki hajlandó megfogadni és követni az ő fuldokolva esdeklő, kétségbeesve jajveszéklő, haragosan villámló, lángostorral sujtó, élő szóban, és holt betűben egyaránt fönséges és velőkéig ható ékesszólásának alkalmi intéseit vagy kitöréseit?

Az az oltár, melyhez ő hívogatja *áldozatra* a hívőket, romokban hever réges-régen! S a mi ennek helyén, részben köveiből épült: pap és hívő nem viszi oda, sőt onnan vár, onnan hoz kisebb-nagyobb konczot.

S a lobogó vászna, melyet egy elbukott szent ügy világgá futó feje s egy rabigába omló dicső nemzet hazát vesztő kormányzója fáradt kézzel szedett le a rúdról s keblébe rejtve drága kincs gyanánt hordozott és őrzött hontalan bujdosás és ezernyi sanyaruság közepette, hogy alkalmas percben kibontva, új dicsőséggel lengedezzen a nemzeti föltámadásnak, a Megváltás teljének nagy ünnepén: értéktelen rongydarab a jelen nemzedéknek, mely szívesen és öntudatosan hagyja meg nála, hagyja azt neki továbbra is ereklyéül és szemfedőül!

Tempora mutantur!

Változnak az idők! S idővel és időben emberek és tárgyak! Jelszavak és czélok.

A mi vérpad volt még tegnap pirosra festve, oltárrá avatva nemzeti hősöknek és martiroknak a hazáért ömlő drága véréből: a fölé elég fátyolnak egy - abrosz, vagy abrosznak - egy fátyol s asztallá válik rögtön, a hol vígan lakmároznak s teli gyomorral és torokkal éltetik a vértanúk..... nagyságát és hazaszeretetét Általok megváltott, de nyomukba nem lépő, martirhamvakkal és nemzeti dicsőséggel nyíltan üzérkedő méltatlan és - falánk utódok!

És a kik oroszlanok valának Branyiszkónál, Komárom bástyáin hősök s büszke foglyok sötét kaszamaták nyirkos oduiban: egerésző macskákká, jámbor kéregetőkké, alázatos szolgálkává törpülnek, simulnak, puhulnak vagy vénülnek sanyaru esztendőök állat- és emberszelidítő iskolájában!

Nem hiu remény, nem kába önhittség-e a piczi halálcsengettyűtől, ha ily időben szólal meg - jubiláris életrajzzal, töredékes aforizmákkal, elmosódó gyöngye visszhangul hirdetni megtérést süket füleknek? magukbaszállást és poenitenciát olyanoknak, a kiket megnyerni és megjavítani a Mester isteni szózata sem képes?

Az, hogy méltatlan kézben netán a kötél: nem vonhat le, nem is von le semmit a kis csengő ünnepélyes hangjának gyászos jelentőségéből. De ki gondolna ezzel, mikor kegyeletes egy helyett száz szolgálkéz kongat olyan harangokat, a mik terített asztal hirnökei s szórakozni és feledni késztenek, nem emlékezni és vezekelni!!

Mindegy! Az a meggyőződés, hogy lelkünk belső sugallatából erkölcsi kötelességet teljesítünk: méltó kárpótlás és vigasz akármilyen fölsülés vagy üldözésért.

Kossuth és e század bölcsője egymás szomszédságában ringott. S dajkadala mindkettőnek a «Marseillaise» volt.

Együtt nőttek, fejlődtek, izmosodtak, hatottak. Együtt közelednek sirjok felé. S bármelyikök fogja is megelőzni halálban a másikat, az idők végéig mindenha együtt fogja őket emlegetni az emberiség története...

I. Napoleontól Bismarckig tüneményes nagyságok, halhatatlan szereplők, világtörténelmi óriások hosszú sora vonul végig Európa színpadán e század folytatában... S ha nemzeti hiúságunknak már az is hizeleg, hogy a Montblanc és Monte-Rosa mellé egyenrangú természeti alkotásként állíthatjuk oda örök-köd ülte, százados jég fődte sziklacsúcaival a Magas-Tátrát; hogyan ne lehetnének büszkék, mi tölthetne el inkább hazafi örömmel és önérzettel, ha az nem, hogy a nemzetnek kicsiny és szegény, fajnak csekély és rokontalan magyar nép kebléből vak-szerencse pártfogása, véletlen kedvezése, mult idők öröksége nélkül tisztán a saját erejéből, a lángelme és jellemnagyság erkölcsi jogán jut *egyenrangú kortársként* a megjelölt vakító csoportba *Kossuth* Lajos, kisebb egyiköknél sem, nagyobb igen soknál, ha a siker eszközei és föltételei között gyakorlati haszna és értéke szerint vesszük latba és számításba azt az aránytalan előnyt, hogy valaki a Rajna, Szajna vagy Themze partján születik s világhírért és örökzöld babérért a francia, német, angol névnek létszámban, vagyonban, befolyásban, tekintélyben nyilatkozó túlsúlyával jelenik meg a küzdőteren, nemzetközi vetélkedés - és mérkőzéshez.

Bármi magas piedestálra helyezi is nemzeti kegyeletünk Széchenyit, a miért egy ezeréves múlt minden fogyatkozását és mulasztását föltárta. És Deákot, a miért egy ezeréves új jövő minden tényezőjét megjelölni és biztosítani iparkodott: a világtörténelem Pantheonában csak a magyar népnek szánt külön fülke fogadja be ily talapzaton emléköket.

A háromszínű lobogóval Kossuth diadalszekere egymagában fogja képviselni és hirdetni a világtörténelem széles országútján a magyar nevet és magyar Geniuszt.

Az osztrák monarchia elszigetelt, korlátolt belügyi kérdéséből *ő tette európaivá a magyart!*

A kiutahiai fogságból, a southamptoni szószéken, az amerikai körút alatt s később a francia és az olasz kormány kombinációiban ő lehelt a magyar szóba oly varázst, ő szerzett a magyar névnek oly népszerűséget, ő vindikált a magyar államnak oly jelentőséget, ő kölcsönzött a magyar érdekeknek oly nyomatékot, a mi nélkül a passzív ellenállás lassú halálnál, csöndes kimulásnál, nesztelen végnél egyéb eredményre aligha vezet vala.

E szertelen egyéni túlemelkedésnek a házi környezetben és viszonyokon, ez absolut nagyságnak az egyéniségben önmagában fatumszerűleg aztán nem is lehetett más, mint tragikai befejezése.

Kossuth Lajos nem halt meg physice a hazáért, mint a csatátér áldozatai és Arad vértanúi. Nem physiologicce, mint a döblingi tébolydában a «legnagyobb magyar». Nem erkölcsileg, mint a világosi síkon Görgey Arthur... De meghalt lelkileg! meg, nem egyszer de százszor, mert csalódott mindenki és mindenekben... S így a legborzasztóbb tragikai bűnhődés: Prometheus lelki kínjai keserítik meg utolsó éveit.

És Magyarország volt kormányzója idegen földön, egy szerény kis szobában, késő éjjel lámpavilágnál íróasztala fölé görbülve, kezében egy kenyérkereső napszámos pennával ma százszor megrázóbb és tanulságosabb látvány, emberi részvétet és félelmet költeni százszor alkalmasb és méltóbb, mint a silány agyagra szintén isteni szikrát vesztegető ókori Prometheus, kietlen sziklához lánczolva, egy saskeselyűben symbolizált késő szívbéli bánatával.

E modern tragikum annál teljesebb, mert nem hiányzik abból a műbölcsök által előírt, szerintök okvetlenül szükséges - erkölcsi tévedés sem!

Mi lehet az? kiáltanak föl talán meglepetve önök.

Kossuth rendíthetetlen «bizalma az ősi erényben!»... felel rá a lélektan és - tapasztalás.

Kossuth lehetetlennek tartotta, hogy a kik vele egy nagy eszme szolgálatába *esküdtek*, s jutalmul a népszerűség szárnyain a csillagok közé emelkednek, - önként visszatérjenek a porba, magukkal rántva, melynek örök hűséget fogadtak, odavonszolva magukkal a közösen vallott, egekig magasztalt, egyedül üdvözítőnek hirdetett megváltó szent eszmét is.

Innen az a kebelrendítő önkínzás, mely szívszakgató hangokon tör elő, visszafojthatlanul előtör Kossuth minden levelében, iratában, sőt magánbeszélgetés közben is akárhányszor!...

És a mely nem enyhül és nem csökken a történelem vigasztaló azon igazságától sem, mely a halhatatlanság dicsfényében mutatja föl a Kossuthnál politikai religióvá szilárdult és szentesült politikai vezéreszmét.

A magyar nemzet eszményi aspirációi állami önálló, független lét után egykoruak ennek elvesztésével, összeforrvák lételével, vérré váltak millió szívben.

E sok százados közszellem és eszme nem költözött Thökölyvel a nikodémiai virágmezőre. Nem omlott hamuvá és porrá Rákóczyval a rhodostói sír fenekén. Ott lebeg és ragyog a márványlap fölött, mely Bocskay és Bethlen hamvait zárja. S föltámadás reménye nélkül sirba szállni Kossuthtal sem fog, bárhol, bármikor nyílik is ez meg azon koszorus aggastyán előtt, a kit hívei jogosan neveztek el, egy viszontagságos hosszú élet örömtelen, borús alkonyán vallásos hódolattal - szentnek.

S nincs Magyarországon hazafi névre érdemes sem egyén, sem párt, mely végkép kiküszöbölni kívánna a magyar közéletből, a mi sok százados tradíció, millió kebel epedő fohásza ma, de történeti ténynyé változhatik holnap, ha a történet logikája - parancsolja.

Melyik út visz hamarabb és kevesebb koczkázattal Rómába? nem itt a helye fejtegetni.

Árpád és Bor vére közt biró csak országunk lehet.

S az ország ítélete a mérleg nyelvét ma a Deák Ferencz közjogi alkotása, a hosszabb és tekervényesebb út felé hajlítja.

E szerény életrajznak nem lehet más feladata annál, hogy hamisítatlan tiszta világításban tüntesse föl azt a másik utat, mely a monoki kuriától a turini remetelakig nyúlik; és a melyen meghajtva, de meg nem törve, a lelki erőnek és erkölcsi fenségnek örök mintaképe gyanánt haladt másíthatlan végcélja felé jó és balsorsban, milliók sorsát intézve és mindenektől elhagyatva, a volt magyar kormányzó, most hazátlan világpolgár, Kossuth Lajos.

Az utókor részrehajlatlan birói széke előtt, közbejövő események akár közelebb fogják vinni a magyar államhajót, akár messzebb sodorni a révpárttól, melyen belül a Kossuth által áhitott és keresett «jobb és szebb» világ lappang kiaknázhatlan anyagi kincseivel, paradicsomi kényelmével és boldogságával - az utókor ítélőszéke előtt fog csak eldőlni végérvényesen: kiknek van, illetőleg kiknek volt hát igazuk?

Azoknak-e, a kik nagy garral, de annál kevesebb szerénységgel vetik oda a türelmes papirra fitymáló véleményüket, hogy Kossuth mai magatartásában lehet következetesség, *de nincsen hazafiság!*

Vagy Eötvös Józsefnek, a ki egy rokon konkrét esettel kapcsolatosan, örökérvényű axioma gyanánt proklamálja, hogy - nem a cél, melyet magunk elé tűztünk, hanem az, *hogy rendít-*

hetlenül hívek maradtunk e célhoz, adja meg becsét munkánknak. A gyermek, a ki így építi fel kártyavárát, ép oly büszkén nézhet kész művére, mint Bramante Péter a Szt-Péter templomára.

Igaz, hogy ezt nem Eötvös, az államférfiú, hanem Eötvös, a költő, s nem a XIX. század uralkodó eszméi közt, hanem egyik regényében, a hős ajkával mondja.

A megelőző kegyetlen megrovás pedig, mely Kossuthtól már nemcsak a magyar állampolgár, *de a magyar hazafi címet is megvonni és megtagadni merészli,* nagyon is reális emberektől ered; közmondásos okos Páloktól, a kik mindig tudják, mit kaszálnak... S legtöbbször azt is, mily napszámért?...

Legyen nekik az ő - lénungjok szerint!

Székely-Udvarhelyt, 1892 márcz. 15.

Dr. Vajda Emil.

I.

Hol született Kossuth? Családi leszármazása. Kossuth szülői és azok házi köre. Monoki szép napok. Átköltözés Sátor-A.-Ujhelyre. Tanuló évek.

Hét görög város hajba kapott egymással hajdanában a dicsőség fölött: melyikök szülte Hómért?

Kossuth Lajosról bizonyosan tudjuk, hogy Monokon, Zemplénmegyében pillantá meg a napvilágot, 1802 szept. 19-én. Mégis magáénak vallja, saját szülöttének tekinti őt nagy Magyarországon minden város és falu. Mert a kit a magyar nép egyszer megszeret, meg van az szeretve. Kossuth tündöklő alakja és emléke pedig úgy bevésődött mindörökre a magyar nép szerető szívébe és hálás emlékezetébe, hogy emberi név és erő kitörülni onnan soh'sem fogja.

Nincs is ezen mit csodálkoznunk.

Az ő halhatatlan személyén még az idegenek is kapva-kapnak. Maguknak követelik őt újabb időben, saját fajuk szegénységét szeretnék megaranyozni e világtörténelmi ragyogó névvel a jámbor tót historikusok.

Tagadhatlan, Turóczmegyében, Kossuthfalván lép elő sok-sok százados múlt sűrű ködéből az első Kossuth. Ott a család ősi fészke. De egy IV. Béla korabeli oklevél már régi magyar nemes vér gyanánt mutatja be a történelmileg nekünk elsőt, «filium Gád», a Gád fiát, a ki, sok egyéb ingósággal - alkalmasint a tatárok által - nemes levele is elrabolatván, újat kér a királytól. S jó szolgálatok mellett bizonyít, hogy nyomban meg is kapja.

Még ha úgy volna is tehát, hogy a főnhéjazó s egy fél Európát magába ölelő roppant szláv birodalom felől álmadozó Szvatopluk felejtette volna a Fátira tövében a Kossuthok életképes, erőteljes ép törzsét, magyar hajtásnak akkor is érnének annyit, mint a Huntok és Pázmánok szintén nem honfoglaló ősöktől eredő utódai, a kik a létra legfelső fokán, a kir. trón közvetlen közelében állanak ma a magyar arisztokráciában.

Nem válik szégyenére a Kossuth családnak, hogy mindvégig megmaradt köznemesnek. S hogy a közbizalom alispáni székbe ültet közülök többeket s vagyonuk és érdemeik miatt az ország legkiválóbb családai, a Czoborok, Batthyányak, Révayak stb. örömet lépnek velök rokon frigyre; királyi kegy verőfényén annyi századon keresztül ellenben csak egyetlen egy sütkérezik. Várnagyi álláson felül ez sem viszi.

Atyafiság és kenyérkereset lassanként majdnem minden felvidéki megyének juttat egy gályát az ősi törzsről, Kossuth apja, László, maga is így kerül Zemplénbe, főszolgabíró nagybátyjához. De dicsőséges közös jellemvonása e családnak, hogy mindenütt beválik, számot tesz; kivívja az egri nevet s választástól függő közhivatalokban az új tűzhelyért a közjónak gyümölcsöző buzgó tevékenységgel fizet.

Kossuth László eleinte nehezen boldogult Zemplénben. Lajstromozó volt jó ideig a megyénél. De független szelleme szabadabb légkörbe vágyódott. S jog és igazságért hevülven különben is, ügyvédi pályán óhajtott jövendőt és - önállóságot.

A szerencse istenasszonya nem hagyta jutalom nélkül ezuttal a becsületes törekvést és munkát. Kossuth László gazdag ismeretei, önzetlen becsületessége, nemes büszkesége mindinkább tért hódítottak. Kliensei folyvást szaporodtak. Több főuri család is őt bízta meg pörös ügyei képviselésével. S mikor az Andrásyok rendes ügyvédeül Monokra költözött s tyrlingi Wöber Saroltát nőül vette, már nem igen volt oka busulni: lesz-e mit aprítani a tejbe?

E példás frigynek, melyet ezer viszontagság daczára állandó vonzódás, benső kapcsolat avat mindvégig boldogítóvá, egy fiú és négy leány a gyümölcse. S apát, anyát egy nemzet áldása követett a sirba, mikor - első esetben kényuri erőszak, a másodikban balsors üldözése miatt - a derék apa Dabason, az édes anya Brüsszelben úgy hanyatlik oda, hogy az utolsó perczek gyötrelmeit még lelki kínok, indokolt aggályok is növelik a börtönben ülő, majd Amerikába szorult jeles fiok bizonytalan jövője miatt.

Első neveltetését ez egyetlen s rövid időn egyszersmind páratlan fiú, Lajos, a szülői hajlékban, a gyöngéd anya közvetlen fölügyelete alatt nyerte. S természetből kissé indulatos, makacs, elszánt lelkületébe ez az áldott anyai befolyás ültette, olvasztotta be azokat a szelid, meleg, finom vonásokat, a mik gondolatban és szóban oly előkelő szerepet játszanak s úgy szólván uralkodókká lesznek később Kossuth erkölcsi lényében, ellenállhatlan varázst árasztanak beszédeiben s börtönbe, vérépad tövébe, végül örökös száműzetésbe hajtják őt a milliók javáért, milliók védelmére, milliók boldogítása végett indított és folytatott gigantikus küzdelem rohamosan változó esélyei között.

Szabad óráiban a gondos apa is szívesen segített öntudatosan fejleszteni az eleven eszű gyermek korán ébredező szellemi tehetségeit és keresetlenül szembeötlő hajlamait. S iskola és élet már csak lánggá szítják a Prometheuszi szikrát, a mit hazulról hoz magával, apjától örökölt Lajos...

Hogy is ne volt volna rá nézve állandó és üdvös azon szülői lak hatása, a hol tanítás és példa mennyei harmóniává egyesült s feledhetlen drága emlékekkel töltötte és termékenyítette meg a zsenge elmét és szívet. És a melyben a legmagasztosb családi erények és családi érzelmek mellett becsület, igazság, önérzet, önzetlenség, ember- és szabadságszeretet, vallásos türelmesség, őszinteség, áldozatkészség, hazafiság, megannyi istenségekül állottak a házi oltáron... s nem színből s külsőleg pusztán, de megfelelő tettekkel részesültek hívó szívek önkéntes, vallásos kultuszában?

Az a végzetes csillag, mely «egy» ösvényhez kötötte, «egy» irányban kalauzolta s az Olympus szédítő ormán és a tarpéii szikla rémületes párkányán megövtá Kossuthot két ellentétes véglet: az elkapatás és elcsüggedés egyformán jellemölő, erkölcsrontó veszélyeitől - ott égett, ott világított már a monoki kuria szerény födele fölött is... S vigasztaló sugarakat lövel Kossuth bánatos lelkébe, túlvilági glóriát von ennek ősz fűrtői körül ma, egy kilenczven éves élet és több mint félszázados nyilvános pálya oly végpontján, a hol milliók ragaszkodása és hódolata megkapó hálanyilatkozat csillagnak és követőjének - vezérfénynek és vezérférfiúnak egyenlően áldásos, egyenlően szeplőtlen, elválhatlanul egy és örök ragyogásukért.

Fölcseperedvén Lajos, jövődjöje visszautasíthatlan jogczímén komolyabb igényekkel lépett föl az eddig zavartalanul boldog, mert sorsával teljesen megelégedett kis körben a szülői kötelesség.

Nem maradt más választás, mint idegen kézre bízni a nevelés folytatását s kockáztatni így magát az alapot is. Vagy beköltözni en bloc S.-A.-Ujhelyre.

Kossuth László az előbbi tanácsosbnak vélte. Családostul áthurczolkodott S.-A.-Ujhelyre. S bízva abban, a ki az erdők madarai s a mezők liliomai felől gondoskodik, neki vágott a merész kísérletnek, hogy ismeretlen helyen, új hatáskörben teremtsé elő fokozott munkával, a mi a létszámban is gyarapodó család föntartására múlhatlanul szükséges és nélkülözhetlen.

Lajos tanulói éveinek elég itt néhány röpke szó. A gimnáziumot Ujhelyen végezte. A jogot Sárospatakon. Külön órákat vett a franczia és német nyelvből s meglehetősen ügyességre tett szert a fuvolán.

Egészben pedig «jeles» diák volt, a kihez sok «szép reménység» fűződött. De a titokzatos fátyol mögé, mely lomhán borult még ekkor egy korszakalkotó közpálya fenomenalis fényessége és árnyéka fölé - bepillantani még hozzá legközelebb álló övéi közül sem adatott senkinek, nemhogy idegen szemnek!¹

¹ A százszor elcsépelet adomákat Kossuth ifjúságából mellőzhetőnek tartom. Erényei és hibái közősek itt az ifjukorral. Hogy apja egyszer méltatlanul megfenyítette s e miatt a Kőrösbe akart ugrani; hogy felső ruháját oda ajándékozta egy szegény ifjunak; hogy lusta és gyöngye frátereknek ő készíti el a házi penzumokat; hogy a híres juris professor, Kövy «országháborítónak» egy sátoros cigány-asszony pedig «nemzete Messiásának» kandidálja, annyira elkoptatott «apróságok», hogy történeti fontosságot azoknak még az sem kölcsönözhet, ha shakespearai sceneriával, villámlással és mennydörgéssel veszszük körül és a jövőben olvasó boszorkánynya léptetjük elő azt az anekdotikus és -problematikus cigányasszonyt.

II.

**Pályaválasztás. Folyamodás titkárságért az udvari kancelláriához.
Kosarat kap. Haza megy ügyvédnek. Örvény szélén. Valóság és rágalom.
Absens legatus Pozsonyban.**

A pályaválasztás nehéz alternatíváin hamar átesett a koraérett ifjú. Születése már eleve határt szab - ambíciójának. Származása a történelem példáiban, a hétköznapi élet tényeiben s a magyar közélet egész szervezetében nem «egy» trombita, hanem e fajta hangszerekből alakult egész zenekar kábító erejével kiáltá fülébe, hogy köznemesi ifjunak nálunk a Longfellow «Excelsior»-ja nem jelenthet többet a szolgabíró vagy középfokú dikasterialis hivatalnál. Hogy a Kinizsyek és Verbőczyek csak ritka kivételek egy ezeréves szabály alól. S hogy ehhez képest, miként kalitkában a sas fiú, ketrecben az oroszán kölyök hasztalan fejlenek és izmosulnak a levegő és a sivatag királyává: amannak röpte, emennek sétája megakad a rostélynál... egy körre szorul a veréb és a lajhár szabad mozgásával: atyafiság, sógorság, háttere nélkül a megyétől, felsőbb pártfogás s ezt kiérdemlő csúszás-mászás nélkül a kormánytól *többet* várni és remélni tőle is botorság volna!

Némi tünődés után a tisztességes kenyérkereset kínálgató módzatai közül Lajos mégis a hivatalnoki pálya felé fordult. Önérzete kezeskedett, hogy szolgálva aljasulni azon sem fog soha! Egy benső szózat pedig biztatta, bátorította, hogy a lángész isteni eredete egyenértékű keresztlevél a gróffival. S hogy akármi ritka is a - kvinterno, egy olasz példabeszéd szerint «chi non risica, non rosica»... Mernie kell, a ki nyerni vágyik!

Lajos mert és - vesztett!

Egy évig Pesten juratuskodott. Majd expeditor volt darabig *Vécsey* báró septemvirnél s Szentandrászi Horváth Tamás kir. táblai előadónál. S mivel itt derekasan bevált, fényes bizonyítványok jogcímén titkári állásért folyamodott a magyar udvari kancelláriához.

No a hány deres paróka volt e magyar színű, alkotmányos czégü, de császári pórázon függő, bécsi járszalagon vezetett kormányhatóságban, mind kimozdult helyéből a vakmerőségtől, mely ajtóstul akar a házba rontani; kezdeni ott, a hol hasonló bölcsővel és ajánlattal boldogok mások, ha végzik.... Érthető ennél fogva, hogy ők is öblösebbre szabták a zuhanytölcsért. Bővebbre a kosarat, mint rendesen.... Ábránduljon ki jókor a nagyralátó önhittség; hüljön ki a forró vér; hajoljon meg a kevély fő. S tanulja meg, igyekezzék eltanulni a hivatalos szolgálat és emelkedés első és örök föltételét: a szerénységet és alázatosságot.

Csakhogy Kossuth Lajos apja fia e részben is. A bécsi kosár akkora volt, hogy abban bizony kényelmesen elfért önérzete és becsvágya mellett az a tündéri szép álm is, mely csillogó-villogó színeképeket festegetett a fiatal lélek messzenéző szeme elé a trón lépcsőinél végződő, fokozatokban túlgazdag hivatalos pályán.... Egygyé csomagolta valamennyit és visszavitte az elhagyott tűzhelyhez.... s mélyen sebzett büszke szívében már ekkor megzendült talán az a zord eskü, melyet évek múlva fölemelt kézzel, ünnepélyesen és nyíltan világgá kiált Pestmegye székházának erkélyéről, hogy felsőbb kegy ajándékából hivatalt többé nem vállal s milliószor inkább hajtja le fejét a függetlenség kemény kövére, mint a függés bársonyvánkosára!...

Rövid miniszterkedésétől eltekintve, melyet szintén «nem felső kegy ajándékául», hanem a nemzet parancsára vállalt el és viselt - ott is maradt ez a kemény kő párnának véges végig... s halálos sebet váj és üt vala rajta régen, ha meg nem védelmezi babérkoszorúival milliók hálája és kegyelete.

Szülőföldén - előbb apja oldalánál, majd külön irodával ügyvédnek csapott föl Kossuth, s ámbár eleinte inkább cseppent, mint csurrant, terhére senkinek sem vált. Megélt a saját emberiségéből s mellékesen maradt ideje vadászgatni és más szórakozásra is.

Vidéki kisebb városaink ma sincsenek valami nagy bőviben a nemesebb társadalmi szórakozásnak. S a műkedvelői előadások, jótékonycélu mulatozások, kötökek s az egyéni és testületi hiúság más efféle vásárai máig sem bírták kiküszöbölni a divatból s leszorítani a házi és kávéházi időtöltés éléről - a harminczkét levelű bibliát, mely nem hiában hogy az ördög gyártja, de pokollá is ront akárhány mennyországnak induló, mennyeileg tiszta és boldog földi létet.

Kossuth Lajost, balsorsa nagyon közel sodorta e pokolhoz... S csak életének jó nemtője, édes anyja szabadítja meg őt az elkárhozástól. Az ő szerető ajkának imával fölérő, imádságnál hatályosb intéseire erőslelkű fia nemcsak megfogadja, de be is váltja, hogy kártyához többé nem nyul. Bosszulatlanul azért már az sem marad, hogy lábát egyáltalán rátette az erkölcsi halál végzetes küszöbére.... Rosszakaratú életírói innen szedik az anyagot az egyetlen folthoz, a mit büntetlenül kenhetnek egy minden betűjében társadalmilag is szennytelen, történelmileg hajnali csillagnál üdébb fényü névre.

A zemplérmegyei alispán vendégszerető asztalánál, különösen mozgalmasb közgyűlések, tisztujítások, követválasztások alkalmából szintén nagyban járta a kártya. Ez volt rendesen a fekete leves. Drágább és rosszabb, mint az egyszeri török basáé.

Kossuth fiatal évei daczára már némi szerepet játszott akkor a megyei zöldasztalnál. S teljhatalmú házi ügyvéde lévén egy éltes főrangú delnőnek, özv. Szapáry grófnőnek, díszes helyet foglalt el a társadalomban is. Szívesen látták mindenütt. Másnak elzárt vagy félig nyílt kapuk egészen föltárultak ő előtte. Otthon volt tehát az alispáni termekben is. A «noblesse» elvén köteles alkalmazkodni házi szokáshoz és rendhez. Nem hiányozhatott így a divatos és nemzeti asztalkopogtatásnál sem. Akárhogy megbánta mindig ő is, zsebe is a költséges szellem-, igazabban ördögidézést... A sátán, a ki hiában kisértgette a puritán jellemű ügyvédet s hiában később ezerszer a hirlapírót és államférfiut, kapott az alkalmon. Megjelent s a gavallér álarczával itt félig hatalmába ejté.

Kossuth egy estve jelentékenyebb összeget vesztett. S mivel a legpiszkosabb tartozás, a kártyaadósság kiegyenlítése nem tűr halasztást, fizetnie kellett. Saját pénze nem futotta. De volt nála néhány száz forint, melyeket ép az nap hajtott be a grófnő részére. Ehhez a félig-meddig idegen pénzhez nyult és fizetett. Potom 3-400 frtra rugott az egész összeg s Kossuth mindjárt másnap kiegészítette magáéból a hiányt. A grófné egyik közel rokona, Andrassy György, mégis himet varrt a dologból, fölingerelte a hiszékeny agg delnőt, pörbe keverte Kossuthot s bajba dönti és megöli társadalmilag, ha nincs kezében ennek a grófnő jogilag kifogástalan fölhatalmazása egy magánlevélben, mely korlátlan intézkedési joggal ruházta föl őt mindenben és mindenről... Andrassy György a pozsonyi diétán azzal torolta meg aztán a fölsülést, hogy dobra ütötte Kossuth fiatalkori állítólagos ballépését s anyagot szolgáltatott így egykorú irigyeken felül az «új korszak» Tacitusainak is farizeusi sajnálkozástól kísért - gyanúsításra a világtörténelem egyik legtisztább jellemű nagy embere ellen.²

² Ezer szerencse, hogy a Phidiási szobor nem veszít belső értékéből, ha rátelepszik a ronda légy és megfosztja - igaz, hogy csak parányi ponton - szeplőtelen fehérségétől. Az utókort sem fogják e szerint megtéveszteni Kossuth erkölcsi jellemére nézve az olyan erkölcs-bírák, a kik tele marékkal tömjéneznek - Görgeynek, száz gyertyát gyujtanak Belzebubnak, s minél mélyebb, annál magasabb himnuszokat zengedeznek minden - abrakos tarisznyának. Kivetni valót csak Kossuthon találnak s ha - másként bokájáig sem érvén - lajtorja segítségével vállára veregetnek is hébe-hóba az óriásnak s a mesebeli béka nevetséges és szálnalmas pöffeszkedésével elismerik őt «kitünő stilisztának», más-

Szapáry grófné maga őszintén sajnálta, hogy nem látott át a szitán s egyoldalú besúgásra elhirtelenkedte a vádat. Elégtételen törte a fejét s a női szív gyöngé tapintatásával megtalálta ennek legméltóbb alakját a nyilvánosság számára is.

Küszöbön állt nem soká rá az 1832-36-iki országgyűlés megnyitása.

S a fenkölt szellemű delnő nemcsak beheggesztett egy fájó sebet, de tudtán kívül új korszakot nyitott meg a magyar nemzet fejlődésében, midőn törvényben gyökerező jogánál fogva «absens legatusnak» Pozsonyba küldé Kossuthot.

felől irgalmatlan szigorral dobálnak rá sarat, midőn Ujhelyen lovagiatlanságot, Pesten és Pozsonyban szerénytelenséget, Debreczenben szertelen hiuságot és önzést, Orsován gyávaságot, Turinban hazafiatlanságot lobbantanak szemére s subjectiv, nemtelen indokot fődöznek föl és alacsony, kicsinyes gondolkozást minden szavában, tettében és eljárásában.

III.

**Első szónoklati kísérlet. Népzendülés S.-A.-Ujhelyen. Egy főúri pletyka.
Absens legatus a pozsonyi dietán. Országgyűlési tudósítások.
Törvényhatósági tudósítások. Kossuth elfogatása.**

Költők születnek, szónokok lesznek. Tartja egy régi szójáték.

S Kossuth vakító pályafutása inkább megerősíti, hogysen megdöntené e tételt.

A világ legtökéletesebb és legbámultabb szónoka, a ki ékesszólásának bájával és mézével, erejével és lángjával nemcsak a hevesebb magyar és francia vért hozza pezsgésbe és forrásba, de megolvasztja azt a jégcsapot is, a mit angol flegmának hívnak, s egyszer könyhullásig megindítja, másszor lávaömlasztó vulkánna gyújtja föl az északamerikai kalmárnépség rideg, önző, fásult keblét: ez a világtörténelmi szónoklati unikum első lépéseit az Olympus felé majdnem észrevétlenül teszi s szokatlan föltűnést nemhogy országosan, de még otthon sem igen kelt.

Kortársai és összes életírói legalább egy szóval sem emlékeznek ilyesmiről. S ha a megyei jegyzőkönyvek netalán az ellenkező fölfogás mellett tanuskodnának: ily közérdekű titokról az irigy lepel bizonyára már rég föllebbent volna.

Kossuth első szónoklati kísérletei inkább themájok és bátor hangjok, mint rhetorikai előnyeik által váltak ki az alkalmi szóontás tömegéből. Meglepetés számba ment s az ujság ingerével hatott, hogy egy süldő politikus és pályakezdő neki esik oly tekintélyes férfúnak, mint *Vay Miklós*, s leszedi róla a keresztvizet, a miért egy kényes közjogi kérdésben, 20,000 ujoncz előlegezése forgott szóban, saját szavazatával eléje vág és praejudikal az országos elhatározásnak.³ De vegyes érzéseket ébreszt ugyanott, midőn ez erkölcsi bátorság ismételve megszólal, s farkasszemet néz a *megyei többséggel* is, valahányszor visszamenő vagy maradi szellemben kívánja ez érvényesíteni közvetett befolyását a közügyekben és a közvéleményre.

Nagyobb szabású, teljes és magasztos siker, a mit Kossuth S.-A.-Ujhely piacán arat; lecsön-desítve szavának varázsával egy háborgó tengert: föllázadt naptömeg martalék után áhítozó izzó szenvedélyeit.

1831-ben ázsiai kholera dühöngött a fölvidéken. Halál fia volt, a kit irtóztatós, mérges lehe megérintett. S hirmondónak sem maradt népes faluban élő ember, a hová egyszer betekintett. Utolsó áldozata utolsó volt többnyire lakosnak is.

A hatósági közegek maguk is kereket oldtak. Másutt időszerűtlen és rosszul alkalmazott nyers erélylyel próbálták elnémítani az elégtelenséget, mely ikertestvére mindig a szerencsétlenségnek akkor is, ha az érdemlett büntetés, akkor is, ha csak a végzet átka!

A rossz példa, erőszak egyaránt ártott. Olaj volt a tűzre. Lánggá éledt minden szikra. Tengerré nőtt a láng. Oltás helyett «meneküljünk!» lett a közös jelszó.

Veszélyben forgott végre a központ, a megye székhelye is. Pillanatok döntöttek már csak a lét és nem lét fölött ott is. Mindenki fejét veszté. Csodát vártak, a hol tenni kellett.

A közbecsülés nagyon gyöngé pajzs oly esetben, mikor a törvénynek sincs hatálya; még kevésbé van tekintélye a hatóságnak. Istent kísért, a ki meztelen kézzel, fölemelt fövel odalép

³ L. Falk M. Széchenyi István és kora.

ilyenkor a közharag elé, s oly bűverőt tulajdonítva népszerűségének, mint a szicíliai babona Sz.-Agatha fátyolának (melyet szent énekek közben ha meg-meglebbentenek, rögtön elnémul az Aetna s szelid füstfelhővé foszlik a hamuzápor), dajkamesével vagy dallal hisz elaltathatni egy sokezer fejű vérszomjas szörnyeteget.

Kossuth nem riadt vissza ily istenkisértéstől. Odalépett férfias komolysággal a közharag elé. Pár percnyi csöndet kért. Aztán szabad folyást engedett lelke sugallatainak. Beszélt egyszerűen, lelke mélyéből, átszellemülve. S íme: szent Ágota fátyola csakugyan csodát művelt. Megmentette a várost.

A pozsonyi diétán a nyilvánosság érdekében szólalt föl először Kossuth. Sürgette a kerületi napló kinyomatását. S ha igaz volna is, a mi több helyen olvasható, hogy el-elakadt beszéd közben, tény, hogy az ige általa lőn mindenképen testté...

Andrássy György pletykája elütötte ugyan Kossuthot pár hétre a szerkesztéstől, mikor a dietai ellenzék egy régi pium desiderium megvalósításához végre hozzálátott. De annak a zamatos kóstolónak, a mit Kossuth az e tárgyban Wesselényinél tartott értekezleten fölolvastott, ott maradt utóíze a hallgatók szájában. S a nemes gróf nem nemes pletykája ízzé-porrá zuzódott már e diéta folytában a Kossuth diadalszekeérének súlyos kerekei alatt.

Az «Országgyűlési Tudósítások»-ban Messiási szózat költögette halálos álmából a magyar Lázárt. S a mi a Hitelnek csak ideig óráig sikerült, Lázár most nemcsak fölébredt, de ki is lépett s hozzá új emberként lépett ki a cselekvés terére.

Kétségtelen, nagy része volt e rendkívüli hatás előidézésében Kossuth mindenektől elismert, fölmagasztalt, ízről-ízre individualis írmodorának is... Keze már első pillanattól a genialis műkertészé, a ki egy óriási kert szemfényvesztő, zavarbaejtő virághalmazából is, öntudatos eljárással csak azokat szedi össze és úgy köti csokorrá, hogy a színek összhangja, a kész csokor alakja egyaránt megfelel az alkalmi célnak s azon körök izlésének, a melyeknek szánva van. De elvetik a sulykot, a kik megfélelmezve egy örök törvényről, mely kizárja a természetben az ugrást, nem látnak és nem tesznek különbséget a fölkelő és a déli nap világa, heve, teremtő ereje közt. S a belső momentumokat: Kossuth lelki világát, eszejárását, gondolatbőségét, fölfogását nagy és kis dolgok, személyek és elvek, eszközök és célok, közérdek és közhivatal felől itt nem is érintve, nagy szellemének már első nyilatkozataira rásütik a formatökély és utánozhatlan szépség azon aranyos bélyegét, a mely hosszú gyakorlat, fokozatos fejlődés, fárasztó tanulás, szakadatlan önképzés páratlan eredménye, s Croesusi gazdagság, mesés kincs, csodatevő mindenhatóság ugyan későbbi irataiban, de egyuttal becsületes szerzemény, nem ingyen ajándéka egy bőkezű véletlen szeszélyének.

Kossuth «Országgyűlési Tudósításai»-ban a stílus művészete még nem igen jöhet tekintetbe. Nem ez vonzott, nem ez szült országos föltűnést és érdeklődést. Politikai jelentősége e vállalatnak azon sarkallott, hogy egyfelől ritka ügyességgel szűk keretben is teljes képet nyújtott az országgyűlés belső életéről, s a részletek gazdagsága, a közlések szaporasága által egy füst alatt siettetve és hatványozta azt a hatást, a mi a követi jelentéseknek volt föntartva eddig, eső után készülő köpeny gyakorlati becsével. Másfelől központot teremtett a liberális szellem, a haladási ösztön, az ellenzéki erők számára... s azokat az apró színes kavicsokat és üvegdarabokat, a mik a megyék körleveleiben és utasításaiban rendezetlenül heverték és gyűltek formátlan tömeggé, kaleidoskoppá egyesítette gyönyörködtetésül a nagy közönség fölületes szemének, tanulságul azoknak, a kik az optikai játék megértéséhez alapos ismeretekkel bírtak a sugártörés s a természetten congruens törvényei körül.

Tessék ehhez hozzá gondolni, hogy e tudósításokban az előadás tárgyilagos hűsége fölülmulthatlan egyszerűséggel és világossággal párosult; hogy az adatok csoportosítása, az érvek

reprodukciója, a tények színezése subjectiv beavatkozásnak, állásfoglalásnak, dicsőretnek és gáncsnak legkisebb látszata nélkül is a liberalis eszméket és törekvéseket dicsőséges, a konzervatív csökönyösséget pedig visszataszító világításban tudta odaállítani a közitélet elé; s hogy a szerkesztő remekül értett hozzá nem a saját, hanem az ügy érdekében - számolni a legáltalánosabb emberi gyöngeséggel s alakban és térben, megalázó feltűnés nélkül, kedvezni a szónokok és küldők hiúságának, legyezgetni gyöngéiket, oltogatni hírszomjukat, sőt juttatni e mézes madzagból alkalmmilag az ellenfélnek is; s megfejtve a rejtély, mivel vergődött, hogyan vergődhetett országos hirre pár hét alatt Kossuth? mi okból lettek kapósak tudósításai? miért bokrosodott meg azoktól a kormány s tiltotta meg a póstának, hogy széthordja? viszont miként válhattak azok nélkülözhetlen szellemi táplálékká és lelki szükséggé az előfizetők részére oly mértékben, hogy a közvetítést és szállítást az enyveskező pósta mellőzésével maguk a megyék eszközölték.

Anyagilag e vállalat nem sokat hajtott a konyhára Kossuthnak. Jóformán két forintja sem maradt egy-egy példány után. A többi főlemészté az iroda mindig növekvő személyzete, a csomagolás, szétküldés s százféle apró más kész kiadás...

Nagy kő esett le a kormány kebléről, mikor a diéta véget ért. Véget így a Kossuth pünkösdi királysága is. És fecerunt magnum áldomás Bécsben, hogy a viharrejtő veszedelmes tömlő ily hamar kisiklott Aeolus markából.

Egyre persze nem gondoltak. A metempsychosisra; a lélek-halhatatlanság egyiptomi formájára. Szentül hitték, hogy a porhüvelylyel Pozsonyban pihen ez is.

S nagyot néztek és elképedtek, mikor nem sokára új testben jelentkezett Pesten. A «Törvényhatósági Tudósítások»-ban.

Ijedtökben végig lapozták az egész corpus jurist. Tanácsot kértek fűtől, fától. Mozgósították összes jogtudósaikat. Sehonnan egy okos gondolat. Sehol egy mentő paragraphus! Alkalmazni kellett újból a háromszáz éves gyakorlat által szentesített óskori jogelvet: Szükség törvényt bont. A népszerű nádor háta mögé bujva, e kényelmes jogczimen brevi manu betiltották a keletkező vállalatot.

Kossuth Pestmegyéhez folyamodott oltalomért. S 1836 jul. 1-én utnak bocsátotta az «első levelet».

«Nem olyan, a milyennek kívánnám! sóhajt föl ennek végén a jeles szerkesztő. Minden kezdet nehéz lévén, az értesítések is nehezen indultak. Aztán annyi akadály, a mennyivel nekem kell küzdeni!»

A tartalom azonban «olyan» volt, hogy annál külön évек multán sem akad vala. Érdekes anyagról ezuttal maga a kormány gondoskodott. A nádor törvénytelen vagy legalább törvénytelen semmiképp sem igazolható rendelete, s az országgyűlési ifjuság néhány kitűnő tagjának s ezek között a már országosan ismert lángeszű Lovassy Lászlónak törvénytaposó elfogatása föllármázta az egész közvéleményt. Az ősi juss és alkotmányos szabadság őrtornyaiban, a megyékben mindenütt megkonditák, félreverték a harangokat. S legelsőnek, mint rendesen most is az öreg harang szólalt meg, a vezérszerepű Pestmegyében.

Fáy András, az ünnepelet író és szónok, követi jelentésében hosszú bűnlajstromot olvasott a juniusi közgyűlésen a kormány fejére. Tisztán ezen mult, hogy több hasznos és sok időbe került törvényjavaslatnak el kelle maradnia, mások pedig oly módosítást nyertek, melyek a nemzet képviselőinek szándékukban épen nem valának. S rajta mulik és ő az oka állandóan, hogy nálunk nehéz születésű gyermek a törvény; hogy százszor elhal már születése órájában; százszor kiöntetik a keresztvízzel; százszor csonkán, bénán kerül vissza atyjához; s ha

egyszer-egyszer mégis megél, tekintélye felsőbb körökben akkor sincsen. Példa az ifjak fogságra vitele. «Ez tehát azon magyar szabadság, melyben oly szívesen büszkélkedünk, hogy még saját falaink közt se legyünk bátorságban, nem még ártatlanságunk érzetével se, mert ki vethet határt a delatiók fondorkodásainak?» Ehhez képest indítványt tesz, hogy ő fölségéhez fölirat tétessék, «tisztelő mint hív jobbágyokhoz, de egyszermind nyílt egyenességgel nyilatkozó mint szabad alkotmányu magyarokhoz illik. S abban kéressék meg a fejedelem alkotmányunk és törvényeink szellemében, hogy ifjaink azonnal szabadon bocsáttassanak».

Napirendre kerülvén másnap Kossuth folyamodása saját ügyében, ugyancsak Fáy András fölszólitotta a rendeket, hogy az ügyet fölírás által pártolják, a megyéket rokonpártolásra fölhívják, s a folyamodó tette törvényességének kitüntető jeléül levelezését a megye számára is megrendeljük.⁴

Pestmegye vezérférfiai *Patay, Ráday* gr., *Benyovszky* stb. ékesszólásuk teljes kifejtésével nemcsak pártolták e kettős indítványt, de egyesek még paprikás utóiratokkal is szeretnék volna megtoldani. Pár exemple *Teleky Sámuel* gróf, a ki «a fogadtatásokban résztvevő direktoralis fiskalisok actio alá vettetését» a gyűlés zajos helyeslése között követelte.

Az «első levél» megjelenését eseménynyé a hozzá fűződő elvi háttéren kívül főleg ez önmagában is fontos, izgató tartalom tette. Első vészlövessé lőn így akaratlanul az ellenzék részéről, sorompóba híva, általános rohamra buzdítva az összes elvtársakat Kárpátoktól Adriáig. S rövid időn 40 megye⁵ gyűléstermében hasonló határozatok s részben még indulatosabb kifakadások és még erélyesb pótindítványok tanuskodtak hatása felől.

A halommal érkező becses anyagot Kossuth Lajos fölülmulhatlan ügyességgel és tapintattal értékesítette leveleiben. Keze között nem vesz el egyetlen «fontos» adat. S első pillantásra ridegen tárgyilagos előadása magasztal és lelkesít egy, - megró és ostoroz másfelől a tények egyszerű fölsorolásában, egymás mellé állításában, néha pusztá megemlítésében is.

S e néma dicséret és megrovás kiapadhatlan forrása lesz újabb közleményeknek. Mindenféle versenyre kelnek, hogy kivívják az elsőt - a legjobbkat. S sunyi alázattal, vezeklés szörmezében rektifikációért könyörögnek, a kik rossz fát vetnek a tűzre s mint Hontmegyében *Okolicsányi Károly* főbiztos, nem álmodván, hogy országos pellengérré kerülnek, «megköszönni óhajtják ő felségének abbéli gondolatát, miszerint a zavargó ifjakat kegyesen elfogatni méltóztatott».

Az ifjak sorsán a megyék erkölcsi pártfogása önként érthetőleg nem sokat lendített. «E pillanatban veszem a kir. tábla ítéletét az ifjak dolgában, írja Kölcseyhez 1837 febr. 27-én Kossuth, a ki e gyászos emlékü pörben ügyvéde lévén Lovassynak, jogismereteinek és ékesszólásának egész tárházát kimerítette e szerencsétlen áldozat megmentésére, - de nem, nem ítélet az; titkos Vehmgerichti erőszak... s csak három volt a husz között, a ki nem így szavazott! Földváry, Császár és Zombori!»... Viszont a törvényhatóságok sem hajoltak meg a bevégzett kegyetlen tények előtt. Tiltakozásuk még élesebb alakot ölt. Az ingerültség lángjai csaknem a trónig fölcsapkodnak. S Kossuth levelei aktualis másfajta közügyek és vitás kérdések elhanyagolása nélkül is folyvást szítják a mozgalmat, s a nemzeti sérelmek hosszú sorában efelé irányozzák mindenkifölött a közrészvétet és rokonszenvet.

E férfias következetesség és nemes lelki bátorság annál tiszteletreméltóbb, mivel a Damokleszi kard már hónapokon át ott himbálózott a merész tollu szerkesztőnek saját feje fölött is.

⁴ Törvényhatósági Tudósítások. Kiadta Földvári Mihály. Bpest, 1879.

⁵ L. Kerékgyártó Árpád. Magyarország történetének kézi könyve. VI. rész.

Kárbaveszvéen a nádor többrendbeli figyelmeztetése és utasítása a megyei hatóság révén Kossuthnál, nyílt titok gyanánt keringett, hogy a kormány «komolyabb közbelépést» tervezget, s ha másként meg nem törheti makacosságát, ő rá is ráteszi durva erőszakkal kezét.

Kossuth maga nem igen hitt a kósza hirnek, - vagy a mi még valószínűbb, nem riadt vissza, annak megvalósulásától. S még legutolsó (május 7-én kelt) levelében sincs egyetlen sor és szó, a min a halál sejtelmének vagy félelmének méla, vagy komor árnyéka borongana.⁶ Ellenkezőleg, közeledvén az első évforduló, alkalmi előszóféleében Kossuth munka- és harci kedve épen itt ekként nyilatkozik:

«Midőn tudósításimat megindítandó, minden tizenegyedik napra két tömött ívnyi levelet ígértem, voltak, a kik kételkedtek, ha valjon ily terjedelmű levelezésre fognak-e a Megyék közgyűlései elegendő tárgyat nyújtani? Én gondoltam, fognak: de a közérdekiség körét, s helyhatósági életünk eddigi élénkségét számba véve azt is hittem: hogy képes leszek a Nemes Megyékkel lépést tartani. Ha a szerencsétlen Ifiak ügye, ha tudósításaim váratlan tilalma közbe nem jő, aligha hibáznék számolásomban. E tárgyak azonban közinkbe csaptak váratlanul, sejdítlenül, mint menykő a felhőtlen kék égről, s fájdalmas érdekük a közlendők tömegét annyira szaporította, hogy kénytelen legyek vallomást tenni, miképen így a Megyék gyűléseivel lépést tartanom nem lehet. Sok a mi nagyon érdekes, sok a mit nyomban közleni óhajtanék, hónapokig hátra marad, s akkor kerül sorra, midőn már az ujdonság becsét elveszítette. Ne szálljon reám neheztelés e miatt. Körülmények okozzák a hátramaradást, melyeket előrelátnom nem lehetett. Adta volna az Ég, hogy a bajok vészes árjai ne boruljanak ily rettentő özönnel e békés hű Nemzetre; - adná az Ég, hogy lefolynának mihamarébb, s törvényesség érzetét és erkölcsi erőt edzve folynának le, termékenyítőleg, mint a Nil árja! Addig béketúrás a mit kérek, kettőztetett szorgalom és áldozat, a mit ígérek. Gondosan fölstedem minden cseppjét a kútforrásoknak, melyek szűk erszényemet tengetik, elfogom számtól falatom felét, s hacsak emberileg lehetséges lesz, lapjaim számát megszorítom, úgy hogy huszonhat levél helyett harminczhatal szolgáljak évenként; de természetesen a nélkül, hogy tisztelt Levelezőimet újabb költséggel terheljem. Ha lehető lesz, meglesz. - Míg meglehetne, előbb, s különösen most az eddig kezemhez jött jelentések összességét adandom némileg általánosabban, s úgy folytatom majd a részletesebb közléseket.»

Csakhogy e sok szép ígélet beváltásának egyszer mindenkorra bevágta útját a - kormány.

S mire az «utolsó levél» forgalomba jött, már szerkesztői hattyudal volt, nem új program «kettőztetett szorgalom és áldozat» fogadalmával, a miket Kossuth a következő órák söt percek legkisebb balsejtelme nélkül, kirívó véletlenséggel épen e levél élére iktat.

Megrendült egészségének helyreállítása végett Kossuth ez időtájt már vagy két hét óta egy nyaralónak csúfolt zugligeti szerény vendéglőben lakott. Mintha csak érezte volna, hogy a földinél magasabb oltalomra van szüksége, több közül épen azon hajlékba költözött, melynek homlokzatára gyarló kéz tarka-barka színekkel jövőbe látó, vesékben olvasó «isteni szemet» festett, ékesen hangzó német köriratban: «Zum Auge Gottes».

⁶ Csak adomaszámba mehet, a mit Levitschnigg («Kossuth und seine Bannerschaft») közöl. Szerinte Kossuthot alig pár héttel elfogatása előtt azon érte egyik barátja, a mint közel a fehérvári kapuhoz föl alá sétált s mélyen elmerülve nézegette a budai vár kazamatáit. «Hát téged mi szél hozott ide?» kérdé félig tréfásan, félig csodálkozva a jó barát. «Leendő szállásomat kívántam kissé szemügyre venni», felelt inkább keserű, mint enyelgő mosolylyal Kossuth.

«Május 5-ére virradó éjjel 2-3 óra között», írja Bártfay Kölcseynek «48 gránátos katona körülvéve a tanyát. Az ismételt kopogásra Kossuth azt kívánta, hogy a sűrgető magát megnevezze. Mire válaszúl nyéré, hogy ő felsége parancsolatjából elfogatik. Belépett Ötvös József kir. fiscus, kapitány, strázsamester és két káplár. Ágyát, ruháit, könyveit stb. összeszedék és vivék. Lenn a völgyben fiakkerbe ültették, a kapitány és strázsamester melléje. A budai várba vitték, azon egykoru barátklastrom épületébe, hol Martinovicsék fogva tartattak. Reggeli öt óra felé kopogást hallott Kossuth anyja (Pesten, a «Kávéforráshoz» címzett fürdőutczai házban) s azt gondolván, hogy fiának legénye jött haza, felnyitá az ajtót. Az anya idegen embereket látván, valamit magára akart ölteni, mivel az ágyból kelt föl, de nem engedtetett; Ötvös és a kapitány erőszakkal mentek be a szobába, mindent összekutattak, minden írást fölszedtek és szekéren katonák által elvitették. Hol fognak mindezek végződni?» kiált föl aggodalmasan Bártfay. S hol a törvény kiszolgáltatása, hol a bíró? kérdék szerinte sokan.

IV.

Kossuth a börtönben. Országos tiltakozás. K. szabaddá lesz. Megnősül. Átveszi a «Pesti Hírlap» szerkesztését. Hatása a közvéleményre. Széchenyi megtámadja a «Kelet Népé»-vel. Elv és modor. K. visszalépése a «P. Hírlap»-tól. Csendélet Tinnyén. K. és a védegyelet. Kossuth Pestmegye követe.

Nos... a csattanós válasz ez esetben nem soká késett.

Miután vallatóra fogták s otromba és nevetséges vádpontok egész özönével napokon át zaklatták, hűtlenség czimén a kir. tábla a vizsgálati fogság beszámításával négy, a hétszemélyes tábla pedig öt évi fogságra ítélte Kossuthot.

A drákói ítélet előzményeire élénk világot vet *Wesselényi* egykoru levele *Kölcsey*hez. Hadd álljon itt abból e néhány sor: «Szegény Lajossal gyáva s kegyetlen szigorral bánnak. Minden kérés mellett sem tudták még szülői kieszközölni, hogy legalább láthassák».... «Kossuth dolgában naponként képtelenebb lépések történnek. Miután nótára idézése megtörtént, Ágoston, kit Kossuth ügyvédnek választott, csak kir. ügyvéd és három katonatiszt jelenlétében szólhatott vele. Legelső volt, hogy szabadon bocsáttatását követelje; mert törvény szerint nótapörben senkit elfogni s fogva tartani nem lehet. Kijelentette, hogy oly védelmet szabadnak nem tekinthet, mely csak az ellenfél jelenlétében történő értekezések következtében történik. A direktor késznek jelentette magát az ügynek ítélet alá bocsátására»... «A védelem módját végül mégis arra módosították, hogy sem Ágoston nem közölheti Kossuthal számára készített munkálatát, sem ez észrevételeit nem teheti a nélkül, hogy mind azt előbb a fiscus, s a katonai kormány meg ne vizsgálja s meg ne bírálja. Nem valódi gúnyja ez a szabad védelemnek?».... «Kossuthnak gyászba borult és ínség szélén álló családját a nemzetnek magáévá kell fogadnia»....

Utóbbi meg is történt. Pestmegye példájára nyilvános aláírással gyűjtést kezdvén, csakhamar 18,000 frt állott a segélybizottság rendelkezésére. S e nevezetes összeg kamatai pótolták némileg, a mit kenyérkereső fejében családja anyagilag vesztett. De a marasztaló ítéletet emberi beavatkozással és tudományval elhárítani hiu erőlködésnek bizonyult. A vádpontok között, mint különösen terhelő figurált, hogy az országgyűlési ifjuság elméjébe köztársasági elveket, szívébe antidinasztikus érzést állítólag Kossuth tolla, Kossuth befolyása plántált... Sőt bűnül tudták be neki s terhére írták még azt is, hogy politikai tartalmu leveleket váltott *Deák Ferencz*zel!!

Négy évre szabta a szolgálalkú bíróság embertelen és törvénytelen vad szigorral a büntetést... Isteni kegyelem felére szállította le azt.

Metternich herczegnek nemzetközi kérdésekben szintén dolyfös és erőszakos külpolitikája parázst gyűjtött Ausztria fejére. S sok apró jel arra mutatott, hogy ez az izzó parázs most lángot vet s felgyújtja a császári birodalom rozszant épületét, ha a jobbról is, balról is, kelet és nyugat felől mind hevesebben fujdogáló ellenséges szelek mihamarább el nem csillapulnak.

Magyarán: szorult Bécsben a kapcza... Fejős tehénből harczy paripává kellett átídomítani ismét időre-órára a magyar nemzetet!...

Összehívták a diétát, s előállottak azzal a hagyományos feneketlen mély zsákkal, melyet a mohácsi vész idejétől vérenek vagyonának legjavával már százszor megtöltött színig a szintén hagyományos magyar hűség a nélkül, hogy köszönet fejében fapénznél egyebet is kapott volna.

Egészen rendén volt tehát, hogy a királyi nyájas szép szó végre valahára süket fülekre akad. A legtöbb követ «kemény utasítások»-kal jött Pozsonyba. Véteni ezek ellen nyaktörő koczkáztatnak látszott.

A karok és rendek határozottan kijelentették, hogy a hagyományos hűségnek a Csele patakán innen is hagyományos szabadság az ikertestvére. Együttélnek, halnak. S a nemzeti áldozatkészséghez most az egyszer csak a foglyok s főleg Kossuth börtönén át visz rövid és egyenes út.

Metternich szemenszedett furfangja, magyar csatlósainak minden buzgólkodása csütörtököt mondott. S a veszett fejszének a nyeléből is csak kis darab maradt a kezökben, mikor «királyi önkéntes kegy» ócska köpenyével igyekeztek leplezni a valóságot, ezzel reméltek jóvátenni vagy legalább feledtetni vérlázító, jogsértő visszaélést és igazságtalanságot.

Lovassy fényes elméje fölé a penészes, dohos spielbergi oduban örök éj vak homálya borult.⁷ Wesselényi, külsejére is óriás hajdanában, hideg víz kurával tatarozgatta Graefenbergben, összetört lelkéhez illő roskatag hüvelylyé satnyult beteg testét... Kossuth a parádi gyógyforrás felé irányozá fáradt lépteit, s hogy visszatérjen sápadt arczára a régi erő, régi jókedv eleven színe, a mátrahegyi sűrű erdők üdítő lehetőől várta.

A börtön rá nézve is, mint a vele lángelmében és fejlődésben, életcélban és életsorsban közel rokon Mirabeaura - fájdalmas, de végeredményeinél fogva üdvös iskola volt.... Vezérszerepléshez világtörténelmi hírral ott szerezték, onnan hozták magukkal mindketten megfelelő képességben és eszközökben az erkölcsi jogcímet.

E vallomás magától Kossuthtól ered. Midőn Széchenyi «Kelet Népe» című könyvében méltatlanul nekirontotta «Pesti Hirlap»-nak, s többek között még azt is felhányta, hogy szerkesztője «olcsón jutott nagy népszerűségéhez; két évi börtön árán, a hol selyem élete és pompás dolga volt», Kossuth nem térhetett ki e gyöngédtelen szemrehányás elől... válaszában érintenie kellett szükségképpen ezt is.

De oly módon tette, annyi mérséklettel és lelki fönséggel vágott vissza, hogy a legszebb levél hiányzanék koszorujából, ha elmulasztanók átírni ide e gyönyörű sorokat: «Három hosszú éveken át ürítém a vesztett szabadság kín poharát, lélekben, értelemben elmaradottan, kipótolhatlan veszteséggel és családom azalatt, melynek egyedüli gyámola valék, mely másra nem szorult én kívülem, nyomorúságra jutott, mely ellen csak a nemzet nagylelkűsége nyújthatott írt. Kínos állapot Uram! mert el kellett az írt legalább kölcsönleg fogadnia.⁸ Pedig a becsületes szegénységgel, mely önerejében keresi s találja rendíthetetlen függetlenségét, karöltve jár egy érzés uram! melyről a gazdagoknak kincshalmazaik közt fogalmuk sincsen. És atyám e bánatos állapot alatt összeroskadott; béke nem derült élte alkonyára; és nem adhatta áldását rám... csak sírját lelém!... E seb még most is gyakran felsajog s még soká fel fog sajogni keblemben, de nem kiáltám magam áldozatnak, panaszt e szájából senki sem hallott; én megköszöntem a nemzet kegyelmét s aludni hagytam az elmultakat... - És eljő a gróf s gúnynyal tetézi a szenvedésnek emlékezetét!... Gróf Úr! ez nem volt gyöngéd bánásmód!»

⁷ A vizsgálati fogság alatt azzal hitegették e jeles ifjút, hogy kegyelmet kap, ha folyamodik érte. Daczos önérzete O'Connel szavaival felelt: «Nem, - inkább rothadjam el a börtönben, hogy sem szabadulásomat a kormány állítólagos kegyességének köszönjem».

⁸ Megjegyzendő, Kossuth családja csak a kamatokat élvezte. A tőke nagyobb részét Kossuth ipariskolai célokra ajándékozta.

Ily panaszos hang valójában itt csendül meg először és utolszor reszkető ajkon, kesergő visszaemlékezéssel Kossuthnál. Ez is inkább csak a miatt, hogy visszatérve a családi tűzhelyhez, kettős gyászban, szerető szíven gyógyíthatlan új sebbel a sajtó régi mellett egyedül várta ott, egyedül és özvegyen a drága édes anya... Másutt kibékülve tekint vissza mindig fogsága élményeire s még a hontalan bujdosás sötét napjaiban is így emlékezik arról egy Horváth Mihálynak címzett magánlevélben:

«Meg tudom fogni, hogy a kevesebb lelki erejű foglyok magánfogságban megtévelyodnek. Én a képzelődés túluralma ellen praktikus tárgyak feletti meditációkhoz folyamodtam; számot adtam magamnak hazánk állapotjáról és instituczióink hiányairól; elvontam tapasztalataim tanulságát; meghánytam agyamban minden egyes kérdést s véleményt képeztem magamnak a megoldásról. E meditációnak későbbi pályámra nagy hasznát vevém, mert az élet oktat, rá meditáció tanít. Gyakran szomorúan gondoltam arra, mennyire hátra leszek maradva az előhaladt világ mögött, ha majd visszanyerem szabadságomat. Nem maradtam hátra. Börtönöm magányában gondolkodás által tanultam meg, a mire az élet akart oktatni.»⁹

És megtanult méltó ráadásképen olaszul és angolul. És e két világnyelv révén teli marékkal meríthetett már most azon szellemi kincsesházból is, melyhez eddigelé egyáltalán nem, vagy csak német közvetítéssel, német fordításokban lehetett hozzáférköznie. S a Biblia és Homér mellett Dante és Shakespeare eredetiben inspirálják innen fogva, más téren, de hasonlóképen óriási alkotásokra Kossuthnak ily gigászi társaságban meseszerűleg növekvő, emelkedő nagy szellemét.

A parádi kúra reményen felül használt. Izom és akarat, agyvelő és kedély teljesen visszanyerték régi ruganyosságukat. S a büszke lélekben is helyre állott ismét a nemzeti hódolat megható nyilatkozatai folytán üldözés és szenvedések által rútol megzavart egyensúly.

Csak a szív, a szív dobogott kissé hangosabban. Csak ezt nem sikerült elhallgattatni semmi-némű dialektikával, sőt a holnapi kenyér bizonytalanságával sem.

Az ötvenes évek kezdetén egy német író három kötetes regényt gyártott Kossuthról és az ő arájáról.¹⁰

S ámbár adatait mind a kisujjából szopta, az az egy elfogadható ténynek látszik, hogy Kossuth ritka boldog házasságának első számai a börtönben szövődnek s «praktikus tárgyakra irányzott elmélkedései és tanulmányai» közé vigasztaló, derült sugarakat lövel egy lelkes honleány, *Meszlényi Teréz* meleg részvéte.

A száz bökkenő közül, a miket a valóban gyöngéd, eszményi vonzódásnak, hogy örök kapcsolcsá erősbüljön, útjába a Végzet gördített, nem utolsó és legkisebb volt, hogy a szabad szó martirjáért hevülő bájos ifjú hölgyet kath. pap keresztelte. S hogy a vegyes házasság föltételeit akkorában még nálunk a kath. kátéhoz szabták.

Elvek hajthatlan embere lévén mindenben, Kossuth házassága még a szokottnál is nehezebben ment... cause célèbre, országos vitatkozás kényes anyaga lett hosszú időre. Völegény és ara nevét meghurczolták mindenfelé. Belékeverték a zöld asztal vitatkozásaiba. Odairták vezércikkek és napi hírek fölébe. S fölkutattak és dobraütöttek részleteket az érdekes viszony keletkezése és fejlődése felől, a mik nem tartoztak az elv körébe és sértettek a legóvatosb és

⁹ L. Horváth M. Huszonöt év története.

¹⁰ Kossuth und seine Braut. Leipzig.

leggyöngédebb fogalmazásban is... Akadály és küzdés pedig méltán nevezhető rossz omennek, mert előre vetett árnyéka annak a zivataros, folytatásnak, mely tüneményes rövid ragyogás, egyéni ünneplés és családi jólét után messze a hazától, idegen földön, zsellér földél alatt oltja ki azt a mennyei tüzet, a mi politikai rokonérzés volt első szikrának, forró szerelem később egész teljében, s utolsó kincse, egyetlen vigasza, legfő boldogsága végül egy világgá űzött, földönfutó nagy embernek.

A mézes hetek zsenge örömeibe másféle boszuság, fulánkosabb keserűség is vegyült... Sebző tövissek, a miknek hijával a világtörténelem egyetlen babérkoszorúja sincsen... Szilánkok és szálkák abból a golgothai keresztből, a mit providentialis küldetésével egy időben vesz vállaira minden megváltó szellem...

A «Pesti Hirlap» ekkor már virágkorát élte. Előfizetői 60-ról ötezerre szaporodtak. Elveit országos jelszavakká fogadta a közvélemény. Igéi gyujtottak, tanai hitté váltak, bátorsága hasonlót ébresztett, fellengő reményei gyökeret vertek minden honfi kebelben. Emberi szónak ilyen varázsa, lelkesítő hangnak ekkora hatása világteremtése óta soha és sehol sem volt... S tömérdek oly eszme, melyek apró pénz gyanánt forogván közkézen, nem sok becsülésben részesültek... s számtalan közállapot, közügy, közérdek, a miket mindenki megszokott, számba tehát senki sem vett, az új világitásban egyszerre országos fontosságot nyertek.

Kossuth népszerűségében betű szerint megvalósult most, a mit Vergil általában zeng a hirről: «Graditur solo, et caput inter sidera condit». Porból felhők közé hatolt, a hol álló és bolygó csillagok hintettek bűvös fényt homlokára, de - villámok is rémítgették és fenyegették.

Horváth Mihály adós maradt a bizonyítással: a kormány megbízásából csakugyan a *Metternich* hg egyik hű szolgájának, a magyar származással német májú *Wirknernek* a keze műve volt-e, hogy Landerer pesti nyomdász az 1840-ik év végén politikai lapot alapít s szerkesztésével Kossuthot kínálja meg. De ha így esett, Kossuthban - törököt fogtak.

Ha nem mosódhattak is még el lelkében a budai komor órák mély benyomásai, a szabad szólásban azért legkevésbé sem feszélyezik.

Mindjárt az első számban (1841. jan. 1.) kereken kimondja, hogy mérséklettel és illedelemmel fog írni, mely a jó szándék és igazság bélyege, de «szennyes érdekek» nem fogják vezetni soha; meggyőződése nem lesz eladó; észnek és oknak mindig hódoland, más ellenben semmi s nevezetesen felsőbükki Nagy Pál szavai szerint «sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársainak heve soha el nem tántorítja».

S állott szavának mindenben, föl- és lefelé egyformán, a legutolsó számig és tollvonásig.

Meglehetősen száraz, ócska, unalmas tárgyak, a miket Kossuth első vezérczikkeiben fejteget. «Pénz szűke. Nyelv ügye. Nemzeti színház jövője. Betyárkodás. Pálinka mirigy. Szelid tortura. Pesti reform, főiskola. Hivatás. Műipar. Halottas házak. Gyermekkorház stb.» De minő nyelven, minő előadással szólt ezekről!

Miként a mondabeli Midás király kezében, színaranynya nemesül minden, a mit tolla hegyével érint. S mélabus, édes fülmile ének, és rhythmikus, zengzetes rigófütty minden dicsérete és minden korholása ahhoz a varjúkárogáshoz vagy bagolyhuhogáshoz képest, a mivel a magyar sajtó ő előtte oktatott vagy mulattatott.

A nagy közönség eleinte csak meglepetve ámult bámult. Majd kitörő örömmel ujjongott és tapsolt.

A kormányt és híveit ellenben halálos félelem szállta meg a közhangulat e vulkanikus, vész-josló nyilatkozatai miatt.

S szembe állani a zuhataggal, szűkebb mederbe szorítani a rohanó árt, megállítani a fölkelő napot, irányt szabni a sas röptének, Kossuthal teljesen egyenrangú szellem, népszerűségének zenítjén - a legnagyobb magyar, *Széchenyi István* vállalkozott...

Egy ember és egy akarat vetot kiáltott milliókkal közös, sok százados nemzeti érzületnek és aspirációknak!...

Lehetett-e szavának ily körülmények között több hatása, mint van a pusztában kiáltónak? S föllépésének más eredménye egy rohamosan szerzett népszerűség szintoly rohamos megfoghatóságánál?

E végzetes antagonismussal tüzetesebben más helyen fogunk foglalkozni. Itt csak annyiban, hogy az események és tények fonala meg ne szakadjon.

Széchenyi egy egész vaskos kötettel támadta meg a «Pesti Hírlap»-ot, Kossuth személyét, a lap vezérelveit a mindenekfölött a szerkesztő - izgatási és irmodorát.

S a ki tud olvasni a sorok között, egy kis reflexióval már akkor megjósolhatta, hogy e két férfiú alkalmilag és ideig-óráig egymás mellett tán igen, de karöltve haladni sohasem fog.

Széchenyi maga mélyen át volt hatva e meggyőződéstől. Szóban, vádban cseppet sem válogatós. Nem ismer irgalmat, kiméletet. Lefegyverezni érvvel, gúnynyal ellenfelét csak azért iparkodik, hogy halálos csapása aztán ne csupán sebezzon, de öljön.

Túlteszi magát még a társadalmi etikettenek, a hétköznapi morálnak a szalonok emberére kétszeresen kötelező szabályain is, s nem állapodik meg a magánhajlék küszöbénél, ha ellenfele veszt a közvélemény szemében azzal, hogy házi pongyolában, a magán élet fonákságaival mutatják be őt a nyilvánosságnak.

De épen e szilaj fölindulás el is vakítja aztán a legfontosabb mozzanatra nézve. Szemmértéke épen abban csalja meg őt, a mi a leglényegesb. Megítélésében a távolságnak, mely őt Kossuth-tól elválasztja.

Széchenyi azzal ámítgatta magát éveken át, hogy csak a *modoruk* különbözik. Alapelveik, végcéljaik azonosak vagy legalább közelfekvők. Holott épen ezek vagy ezek is ég és föld, Makó és Jeruzsálem valának egymásnak a valóságban.

Széchenyi minden közjogi alkotás- és politikai ujításban Mirabeau tanácsához símul: «Alapítsunk mindent az igazságra s holnap törvényes lesz minden».

Kossuth megfordítja a tételt: «Alapítsunk mindent a törvényre, s holnap igazságos lesz minden».

Kossuthnak első és legfő tehát - a törvény (alakra, szellemre egyaránt). Széchenyi beéri a - törvényesség tágabb fogalmával. S nem fakad ki, nem jajdul föl a kormány ellen, ha ennek intézkedései összhangba hozhatók ez utóbbi szemponttal, s csak az ősi alkotmány ellen vétének, nem az alkotmányosságnak, persze az ő körzője által vont, bő formái és körvonalai ellen is.

Széchenyi irtózott továbbá a forradalomnak már a nevéől, sőt a pusztá gondolatától is. Minduntalan, ezer változatban ismételteti O'Connel híres fölkiáltását: «Én azon politikai felekezeten vagyok egyik apostola, mely minden nagy változást kirekesztőleg erkölcsi eszközökkel vél elérhetőnek s hogy nincs oly emberi forradalom, melyet méltó volna egyetlen csepp embervér ontásával megvásárolni. Nem! az embervér nem szolgál ragaszul az álladalomnak, bontó, nem összeforrasztó erővel bír s minden középület leroskad, melynek építő szereihöz vér vegyült.»¹¹

¹¹ Szalay László *Államférfiak és szónokok* könyve.

Kossuth viszont az angol szószék egyik büszkeségéhez, Foxhoz, szegődik tanítványúl, s a mit ez Burkenak, ugyanazt kiáltja oda Széchenynek: «Ha a t. gróf azt hiszi, hogy szolgálatot tesz hazájának, midőn a forradalmat gyalázza, akkor a szerint kell cselekednie. De engedje meg egyszersmind másoknak, kik ellenkező véleményben vannak, hogy ellenkezőkép cselekedjenek.»

S midőn a «legnagyobb magyar» hazafias töprengései időnap előtt ördögöt festettek a falra, s ő maga Mariusként égő könnyel és sötét jóslattal már akkor oda ült Carthago romjaira, midőn ennek rengeteg gályái még sülyedésig megrakodva három világrész áruival, kevélyen szeldesték a tenger hullámain, legszentebb érzelmeiben is megbántva, cynikus csipőséggel majdnem szóról-szóra azzal vág vissza Kossuth, a mivel Gratton Pittnek:¹² A nemes gróf «nem tárgyalja az ügyet, hanem csak jósol, jósol és jósol. Már pedig prófétának nem lehet felelni. Mindössze is csak annyit tehetni, hogy az ember nem hisz neki. A minek megvásárlására ajánlkozik, az nem eladó. Az a szabadság; nincs, a mit nektek cserébe adhasson érte. Mindent, mi értékest birtok, mind azt szabad alkotmány alatt nyertétek; ha lemondtok róla, nemcsak rabszolgák vagytok, de örültek is».

Ily kiegyenlíthetlen elvi ellentéttel - mi sem természetesb! - együtt jár mindig a modorbeli disharmonia is. Együtt az eszközök és fegyverek különfélesége.

A víz is erő, a lőpor is. De a víznek Oceánná kell áradnia, hogy megingassa a sziklát, melyet játszva légből röpit egy maroknyi lőpor.

Többet mondunk. Akárminő vízóriás az Oceán a poéta szemének, önmagában «pigra massa». Tehetetlen lomha tömeg, mely félelmessé, hatalmassá csak a viharral szövetkezve válik.

Széchenyi remegett e vihartól. Simán, szőrmentében kívánt elbánni a kormánynyal. Lassan, óvatosan orvosolni minden akút bajt.

Kossuth Foxxal tartott: «Gyöngédség és tartózkodás vétkes dolgok, midőn az angolok (a magyar nép) érdekei veszélyben forognak».

Mindketten, Thiers-el szólva, «a partnak legmagasb fokára helyezték hajójukat». Csakhogy Széchenyi türelmesen bevárni szándékozott, míg a víz önmagától odáig nő. Kossuth ellenben attól félt, hogy a hajó szétrohad vagy szerteszárad, mire a sültgalamb megjő. Ő az egységes közvélemény millió karjával akarta kimozdítani azt helyéből, s midőn feltűnt a láthatár szélén a várva-várt szabadító hullám: a párisi forradalom, habozás nélkül fölronta az árbocra a nemzeti színű lobogót, fölszerelte a hajót, talpra szólította a legénységet, s bizva Istenben s ügye igazságában, kiszállott a háborgó tengerre!

Széchenyi optikai tévedése szükségképen összeütközésbe kellett hogy hozza őt az egész szabadelvű párttal... *Eötvös József, Vörösmarty, Fáy András, Kuthy Lajos* stb. egymás után tiltakoztak a «legnagyobb magyar» elmélete, doktrinái, gyanúsításai és egész eljárása ellen. *Deák Ferencz* kinyilatkoztatta, hogy aggodalomra okot a «Pesti Hírlap»-nak még modorában sem lát.¹³

Nagy ellenfelének e baklövése Kossuthra nézve annál nagyobb szerencse volt, mivel egyidejűleg több oldalról is szorongatták. A konzervatív pártnak szintén akadt egy lángelméjű hírlapírója *Dessewffy Aurél* grófban, a ki megvette a «Világ»-ot s ennek hasábjain tündöklő irálylyal, hazafias szellemben, a haladás szükségét nem tagadva, a nemzet gyöngéit kimélve, s értelemre és szívre egyformán hatva magyarázgatta a konzervatív álláspontot; mind szélesebb

¹² Szalay L.: Pitt életrajza.

¹³ Horváth M.: Huszonöt év tört. II. k.

olvasókört gyűjtött maga körül; sőt a zöld asztalnál is, mestere lévén azonképen az írott, mint az élősónak, többször kétséssé és mindig nehezebbé tette Kossuthnak, hogy győzzön. A liberalis párt pedig két árnyalatra foszlott, s míg Kossuth a megyerendszert, természetesen kinövéseitől megtisztulva s a kor igényeihez alkalmazva, az új aerába is átvinni óhajtotta, egy számra csekély, észre, képzettségre annál jelentékenyebb töredék (*Szalay László, Eötvös József, Csengeri A. stb.*) parlamentarizmus felelős kormány, a törvényhozás központosítása, népképviselőket, szóval nyugati kaptafa mellett kardoskodott.

Dessewffy Aurélt nemsokára egy magasabb akarat szólította el a harctérről... S emlékezete köré a legszebb és legillatosab koszorút Kossuth tolla fonta egy csodaszép bucsúztatóban. A centralistáknak azonban kezére járt a kormány olthatlan gyűlölete Kossuth ellen. Zsoldjában állván a «Pesti Hirlap» kiadója, fölsőbb parancsra meghasonlott ez a szerkesztővel; Kossuth 1844 elején visszalépett; helyét *Szalay László* foglalta el; s habár a kiadói zseb hamar meg-sinlette a cserét, Metternich szívesen viselte a perköltséget, busásan megtérítette a veszteséget, minthogy a legválságosabb időpontban fosztatott meg vezérétől az előre törő közvélemény.

Kossuthot ezerfelől ostromolták: indítson maga lapot. Folyamodott is engedélyért. S másként nem boldogulhatván, személyesen bekopogtatott ez ügyben Metternich herceghez. A találká-val azonban végkép bevágta maga előtt az utat.

Az osztrák kancellár szokatlanul leereszkedőnek mutatkozott... Töviről-hegyire közölte a töméntelen jó szándékot, a miket Magyarország iránt táplál. S félreérthetetlen célzásokkal hálójába keríteni próbálta hírneves vendégét... De megjárta. Kossuth közvetlenül szóval, később írásban megértette a herceggel, hogy jó szándékai azok közül valók, a mikkel a pokol útja van kikövezve. S hogy akárminő nagy úr: ahhoz, hogy az ő becsületét megvásárolhassa, még sem elég gazdag. Haragjában persze közbe-közbe egy kis jóféle szegedi paprikát is hintett soraira. És - a lapengedély Bécsben, a herceg fiókjában rekedt.

Nem a legjobb lábon állván egészsége, Kossuth a főváros zajából és porából, gőzéből és füstjéből falura, Tinnyére húzódott. Vett egy kis nemesi kúriát. Berendezte, a hogy telt. S lett belőle szerény falusi gazda fejedelmin túltevő erkölcsi nimbusszal, máskülönben pedig olyan háztartással, a minő - gyermekkori feledhetlenül boldog visszaemlékezés képében mindenüvé s ide is elkísérte.

Visszaélnie magát e felhőtlen szép időbe... s otthon képzelnie a gyermeki kedély egész fogé-konyságával annál könnyebben esett, mivel a háztartás gondjaiból a legnagyobb részt itt is édes anyja vette vállaira... a gondos, munkás, évei daczára fürge, mindenkivel jó, övéi iránt épenséggel mennyei jóságú, kedélygazdag, derék asszony, a ki büszke volt fiára, kedvezett menyének, bálványozta unokáit, csinyán bánt a cseléddel, majorsággal, minden jószággal, féltékenyen őrködött konyha, pincze jó hire fölött, s köténye zsebéből a szegényeknek szánt apró pénzt teljesen kifogyini sohasem engedte.

Ha Kossuth ekkor ügyvédi irodát nyit, százezreket gyűjthet rakásra könnyű szerrel. De a nemzet ügye s a közérdek már elválhatlanul eljegyezte őt magának. S akármiként szabadkozik Wesselényinek írt levélben, hogy «torkig van a szerepléssel; több áldozat szegény fejétől nem telik; örvend a magánynak; kéjeleg a természet ölné». Ez a melancholikus lemondás csak futó felhő verőfényes égen. S a tények czáfolata ép oly kevéssé késik a jelen esetben, mint Mirabeaunál, a ki hasonló rezignációval lép straszburgi kertjéből a constituantba.

A közvéleménnyel minden érintkezést máskülönben is a tinnyei «buon retiro»-ban sem szakasztott meg Kossuth. Vendégszerető asztalánál országos nevű vezérférfiakkal apróra meg-beszélt minden fontosabb dolgot. Be-bejárta a közgyűlésre. Levezetett a félországgal... S annyi joggal, s olyatén soritessel, mint Themistokles, ő is elmondhatja vala kis fiáról, hogy milliók

uralják ezt. Mert Pestmegye az apa szaván indult. Pestmegye szaván az összes liberalis megyék. S csak össze kell kötni a végszemeket az elsőkkel: készen a themistokleszi lánczokoskodás.

A hírlapíró koszorús pennája azonban tétlenül pihent. Egyetlen lap sem törte magát a «Pesti Hírlap»-on kívül a szerencséért, hogy Kossuthot munkatársai közé számíthassa. S ennek is meggyűlt a baja a censurával, mikor a köztelherviselés a főrendek szűkmarkúságán hajótörést szenvedvén, a tinnyei csöndes ember gyönyörű két cikkben lángostorral sújtott végig mindazonon, a kik ez ügyben ludasok valának.

A reakció szele általában hangosabban dudolt, élesebben fütyörészett, mióta két eszes, elszánt, öntudatos fiatal magyar főúr, *Apponyi György* és *Jósika Samu* kezelte a kormánygyeplőt. Metternichhel egy konyhán új tervet főztek ki: azt, hogy alkotmányos czégér alatt fogják folytatni a régi kényuralmi gazdálkodást, s diétai biztos többséggel, a nemzeti akarat szent nevében fojtják torkára a szót mindenfajta ellenzéki elégtelenségnek.

Egyes törvényhatóságok önként beadták erre derekukat. Másoknál a hagyományos bécsi szekérkenő használt. A javíthatlan makacs megyékben adminisztratorokat ültettek a főispáni székre olyan bőven mért évdíjjal, a mitől kapós konczzá szépült az utálatos, gyűlöletes állás.

Megmaradhatott-e ily végzetes fordulathoz Cincinnatus továbbra is az ekeszarva mellett?... Szabad volt-e közönyösen néznie, hogy Róma kardcsapás nélkül ellenség kezébe essék? S hogy - Julius Caesart idézve - tot noctium dierumque labores auferat una dies?

Kossuth a fővárosba sietett. Megjelent a megyeháznak tanácskozási termében. S egy rettenetes beszéddel olyan bélyeget sütött a «magyar Kreishauptmannok» homlokára, a minővel Kain rejtőzött egykor az Ur haragja elől erdők sűrűjébe... Az adminisztratori intézmény megszűnt Mumus lenni. Azontúl csak «gravamen» számba ment.

Nyomban rá a visszahatásnak nyomatékosb, erélyesb alakját is fölfödözte Kossuth.

Nem tetszelgő dicsekvés: keserű fohász volt az nálunk, hogy a magyar nemzet a saját zsírjába fül. Annyit jelentett ez más szóval, hogy nyers terményeink az ördögnek sem kellenek. S a ki vevőül vetélytárs nélkül jelentkezik: osztrák gyáros és kereskedő fél ingyen, potom áron viszi, s méreg drágán sózza aztán a nyakunkba, a mi azokból készül.

A 40-es évek kezdetén keletkezett ugyan e viszázás ellenesúlyozására *Batthyány* elnökle alatt iparegyesület, mely felolvasásaival, pályadíjaival, kiállításaival eszközölt némi jót, de nélkülözvén a kormány ápoló kezét, zöld ágra nem igen vergődhetett. Egész működése alig több «samaritánus-sebkötözgetésnél».

Fél Európa ez idétt egy hangzatos szó igézete alatt állott. Védegyleteket alakítottak minden képzelhető célra. Társadalmi téren, politikai, kulturalis, erkölcsi és közgazdasági minden magán és közérdeket angol Henczidától muszka Bonczidáig mindenütt e bűvös lakattal reméltek megoltalmazhatónak egyéni és testületi kihágás, osztályok és hatóságok erőszakoskodása és visszaélései ellen.

Fiókja egy csomónak a külföldi universalis gyógyszer számára nálunk is támadt. S hasonló szabással, de magyaros sujtással egy «eredeti», új is: az iparvédegylet... Alapgondolata kétségkívül nagy és nemes. «Föl kell valahára ébrednünk százados lethargiánkból, pattogott a 43/44-ki diéta végén *Bezerédy* István; és a mit határainkon fölállítani nem engednek, föl kell állítanunk saját házaink küszöbeinél... Ha nem akarunk idegen ipar járma alatt nyögni mindörökké, egyesüljünk - a védegyletben!»

Dictum factum. Az ősi hazából importált hagyományos szalma - lánggra lobbant. S szent eskü és néma fogadás egybeolvadt az elhatározásban, hogy «idegen kelme, idegen áruczikk» nem csúfít el, nem fertőztet többé magyar termetet és magyar termeket.

Az alakulás országos hejehujával Pozsonyban ment végbe. Elnökké honfoglaló apák méltó ivadékát, husz milliónyi vagyonnal bíró Croesust a magyar főurak közt: *Batthyány* Kázmért választották. Alelnökké *Teleky* Lászlót. Igazgatóvá *Kossuth* Lajost. Választmányi tagokká a magyar faj színe javát: *Deákot*, *Wesselényit*, *Vörösmartyt*, *Klauzált*, *Bezerédyt* stb.

Ha senki, Kossuth maga bizonyára tisztában volt, hogy fazék és csöbör, a miket a jupiteri aranyesőnek szapora kézzel odaállítottak a legtöbb küszöbön a - «sorompó» mellé, üresen fog visszakerülni a polczra. A magyar ipar fölvirágzásának az ő átható pillantása nem számíthatta előfeltételei, sőt a döntő tényezők hosszú sorában sem az elsők közé ez önmegtagadási készséget, e magasztos hajlandóságot «a hazai gyöngébb és drágább holmi iránt» különb és olcsóbb külföldi mellőzésével... Tudnia kellett, hogy más az «nagy pénteken böjtölni», más az negyven napig. S hogy a szegedi paprikást és töltött káposztát, különösen választások idején, beveszi egyszer-mászor a legfinyásabb úri gyomor is... de állandó táplálék gyanánt, a mindennapi kenyérrel egy rangban és sorban nem igen szerepel biz az a legtösgyökeresebb hetumoger asztalon sem. A dagályt folytonosnak, az apályt lehetetlennek vagy nem valószínűnek csak azok képzelhették itt tehát, a kik kevésbbé hittek az erkölcsi, mint a természeti törvények egyenlő örökkévalóságában...

S ha Kossuth óriási egész tehetségével s csodákat művelő egész roppant munkakedvével neki feszül mégis a fiókegyletek fölállításának, s alig másfél év alatt százötven ilyen hálózza be az országot, készpénznek vehették ellenei, hogy számításaiban a védegyelet nem pusztán nemzetgazdasági tényező, s hogy a miskolci érdemes csizmadia czéh vagy a hasonlókép érdemes debreczeni hentes művészet fölgazdagításán kívül szilárdabb alapon épülő más tervek is lebegnek szeme előtt... Készpénznek vehették, hogy akárminevű ártatlan dalos madárka rakja is e fészket, Kossuth kakuktojásokat fog belecsempészni... s a mi e tojásokból kikél, ha megszólal, a néphit által reáruházott titokzatos jóstehetségével halálos intést és ítéletet csattogtatni csak - a kormánynak fog.

Apponyi orrának becsületére válik, hogy megérezte, miféle pecsenye sül a védegyelet tűzhelyein?... Hivatalnokaira a legszigorúbban ráparancsolt: közel ne menjenek!... sőt keresztet vessenek magukra, ha csak a nevét hallják!... Ily vékony szikrafogó azonban nem válhatott be villámhárítóul itt sem.

Első csatáit a kamarilla, a szűr alatt lappangó kárhuzatos bécsi befolyás ellen, bátran állítható, nem a szt.-tamási sánczoknál, hanem a védegyeletben vívja a forradalmi szellem. Anyagi részében, közvetlen céljaiban vereséggel, veszteséggel. A szövetkezés közgazdasági, ipar- és pénzügyi következményei ezután is pium desiderium hazánkban. Ma is azok. Azok lesznek mindig, míg a magyar kis ipar csak dolgozik, keres, költ, az osztrák gyár - és nagy ipar élvez, szerez, gyűjt.

De a mi a réven így elúszott, megkerült a tulsó parton a vámmal, a védegyeleti mozgalom politikai eredményeiben... Országosan szervezkedni tervszerű összeműködésre, kereteket teremteni általános mozgósításhoz, a miket szét nem rebbenthet a kormány semmi címen: itt sikerült első ízben a liberalismus zászlóvivőinek. S ha a honi kartont hamar kiforgatja is pünkösdi királyságából a francia selyem... s a magyar posztó diadalmasan csak a szűrszabóműhelyben versenyez a brünni gyártmánnyal: politikai tekintetben ott marad a Bezerédy «sorompója, melyet határainkon fölállítani nem engedtek, házaink küszöbénél» országszerte.

Hűtlen kezelés miatt rövid lét, igazabban tengődés után elbukott a «kereskedelmi társaság» is, Kossuth csekély vagyonát majdnem utolsó fillérig fölemészte. Szivvérével ápolt egyik

kedvencz eszméjét ennek, a pest-fiumei, illetőleg vukovár-fiumei vasutat pedig, «a gyakorlati alkotásokért» hevülő Széchenyi iktatta és szorította a jövő ábrándjai közé.¹⁴

Csakhogy az eszméről is igaz, a mit Berzsenyi lantja zeng. Ha «derék, nem fél az idők mohától. Koporsóból kitör s eget kér». Kossuth fellengző jelszava: «Tengerre magyar!» nemzeti hitágazatként vésődött be minden szívbe. Szirénhang módjára cseng máig minden magyar fülben. S történeti hazugság lesz, bárkinek emelnek a fiumei mólón emlékszobrot, ha hiányozni fog ormáról tengerre mutató félisteni clairevoyance-szával Kossuth fönséges alakja.

A «legnagyobb magyart», a ki időközben rosszul értelmezett hazafiságból hivatalt vállalt, elfogadta tudniillik a helytartótanácsnál a közlekedési osztály vezetését, mód nélkül kivette sodrából, hogy Kossuth már most az ő anyagi programjába is belékontárkodik... Féket nem ismerő elkeseredéssel neki esett a védegyeletnek s az ebben mintegy föltámadó Kossuth személyének...¹⁵ S midőn - túllövén ismét a célon s golyója magasb érdekeket is megsebezvén - a liberális párt kitünőségeitől, és Sz.-Gróton magától Deák Ferencztől is kosarat, modoráért azonfelül meglehetősen kemény leczkét kapott, «Programmtöredékek» cz. munkájában másik lábával is belépett a kormánypártba és sorakozásra bírta a konzervatívokat; de más oldalról épen ezzel és ezért az ellenzéket is.

A legközelebbi országos pesti vásáron különféle árnyalatai közös programban állapotok meg. Röviden, szabatosan, világosan összegezték a reformokat, melyek tovább már el nem odázhatók. S elárasztván ez ünnepélyes ellenzéki hitvallással a vidéket, a pár héttel rá meginduló választási küzdelemben két kulacs közül jelölteknek és szavazóknak okvetlenül egyikhez vagy másikhoz kellett szegődniök.

Voltaképen persze csupán egy kulacs keringett, egy járt kézről-kézre. A kormánypárti kortes-kulacs, csordultig tele java borral. S a hol az egymagában kevésnek tetszett az üdvösségre, főispánok és adminisztrátoroknak szabadjára bízta a kormány, foganatba venni a vesztegetés és erőszak, ámitás és ijesztgetés minden eszközét... csak kövesse aztán szentesítő siker!

¹⁴ Levitschnigg meséli, hogy e vállalat érdekében Kossuth személyesen lerándúlt helyszíni szemlére. Meg is emlegette soká! Dupla borralót adván fuvarosának, bőkezűsége szemet szúrt, elcsípték, s mivel a határörvidéki községekben a magyar szó szentelt víz volt akkor az ördögöknek, - rozoga talyigán Bellovárig hurczolták, a hol aztán rendben találták igazolványait s szélnek bocsátották, - legparányibb elégtétel nélkül.

¹⁵ Mire K. így nyilatkozott a többek közt: «Alig jelent meg ama két nyomorúságos cikk a «Hetilap»-ban s a gróf epelázba esett. S lázas paroxismusában könyvet írt ellene. Ellene? Nem, hanem gyűlölt személyem ellen, s Dózsának, parasztlázítónak nevezett s hűsretétellel fenyegetett. Megjelent pedig ezen keresztyéni epeömlengése ő excellenciájának Kr. sz. u. 1847-ik esztendőben. Mondják, az van benne, a mit említék; mondják, én nem tudom, nem olvastam. Sokkal inkább van szerencsétlenségem ő excellenciáját ösmerni s új helyzetének és új viszonyainak természetes exigentiáit sokkal könnyebb fölfognom, mintsem láthatlanban is ne tudnám, hogy mindennek, a mit excellenciája írni méltóztatik, tartalma következő öt dologból áll: 1. Magasztalása önmagának s busongó variatio super eo; háládatlan, ostoba, vak nemzet, mért nem tánczolsz bekötött szemmel füttyöm szerint. 2. Zagyva szóhalmaz minden dologról, melyeket Isten teremtett, de omni re scribili et de rebus quibusdam aliis. Csak arról semmi, miről a cím szerint tulajdonképen szólani kellene. 3. Bizodalomszavazás a kormánynak, melynek maga is tagja; tehát egyrésztben önmagának. 4. Kefélése és Verabschiedolása az ellenzéknek. 5. Gúny, gyanusítás, mocsok, piszkolódás és denunciáció én ellenem. Nem tudom: jól találtam-e? Azt hiszem: igen; s azért bölcseségének legújabb töredékeit nem olvasám. Ha jól találtam, úgy áldozunk egy kakast Aesculapnak. Ő excellentiája nagyon beteg, s én nagyon sajnálom, de nem olvasom töredékeit» stb.

A liberális párt kitünőségei, *Vukovics, Beöthy, Klauzál, Bezerédy* rakásra buktak... De győzött kétezer szótöbbséggel Pestmegyében Kossuth Lajos.

Vele a kormány egyes kortesfogásból szintén az ellenzékhez tartozó jelöltet állított szembe a népszerű főjegyző, Balla Endre személyében. S az egész nemzet visszafojtott lélekzettel leste, hová dől el a példátlan küzdelem, melyben nem két név, hanem teljes erejével, minden képességével kormány és visszahatás mérköztek és viaskodtak. S noha Kossuth kortesei: *Batthyány Lajos, Kázmér, Eötvös, Teleky, Ráday* Gedeon rengeteg pénzzel személyesen házaltak, faluztak, voksért, a végkimenetel csak utolsó pillanatban lett bizonytalan sejtésből és közóhajtól országos, egetverő örömjajjal üdvözölt s egy évezreddel fölérő korszakos tényynyé a magyar faj és állam történetében.

V.

Az 1847-iki országgyűlés. Ellenzéki program. Pártok és vezérek. Kossuth felirati javaslata. Győz az alsó, megbukik a felső táblán. Az adminisztratori sérelem. Cselszövés Kossuth megbuktatására. «Egy» szótöbbség. «Legyen tehát harcz.» Márczius 13 és 15. Kossuth újabb fölirati javaslata. Küldöttség Bécsbe. Az első felelős magyar miniszterium névsora. Kossuth és a 48-iki alkotmány. Széchenyi és Deák Kossuth Lajosról.

A király meghívó levele, - századok óta most első ízben *magyar* nyelven! - 1847 nov. 7-re tűzte ki az országgyűlés megnyitását.

Másként is csinosan hangzott. Elismerte Magyarország hátramaradását; kiemelte a haladás szükségét s biztatta a «hú magyar népet», hogy az új diétán «kevesebb lesz az önkényből, több a jóindulatból, mint a mennyivel a bécsi kormány eddig szutyongatta gyorsabb haladásra a magyar államszekeret.»

Csak egy nagy bökkenője volt e kegyelmes kir. leiratnak. Ott bigyeszkedett végén az *Apponyi* György népszerűtlen neve. Ilyen gyanus czéggel ígérni «a magyarnak politikai és agyagi jobblétet, körülbelől egyet jelentett azzal, mintha Mephisto hirdetné, hogy nagyszerű templomot fog építeni az igaz isten tiszteletére, vagy hogy a hozzá csatlakozókat egyenest a hetedik menyországba viszi».

Az ellenzéki megyék - nem csoda, csak kötve, sőt így sem hittek tehát a komának. Százados tapasztalásokból tudták, hogy az ilyen mézes madzagról országgyűlés után mindig s néha már együttléte alatt eltűnik a méz, a madzagból pedig kötél, esetleg láncz szokott válni. Éltek a gyanupörrel. Szigorú utasításokkal kurtára szabták a gyeplőt; így iparkodtak magukról gondoskodni.

Ez utasítások csekély eltéréssel mind egy kaptafára készültek.

Főbb pontjaik valának: Nádorválasztás. A partium - Kővár, Középszolnok, Kraszna, Zaránd megyék - visszacsatolása. A honti, bihari stb. adminisztrátorok törvénytelen kormánytényeinek orvoslása. A népnevelés rendezése. *Sajtószabadság. Új vámrendszer a teljes viszonyosság alapján* az ország és az örökös tartományok közt. Keletkező iparunk biztosítására védvámok. Vasutak, csatornák, kőutak létesítése. Hitelintézetek, telekkönyvek behozatala. *Az ősiség eltörlése. Kötelező örökváltság*, állami kárpótlással. A papi tized megszüntetése. *Közteherviselés*. Országos pénztár közczélokra. A városok és szabad kerületek rendezése. *Évenként országgyűlés* Pesten, három évre választott követekkel. *Általános népképviselés* úgy a törvényhozás, mint a helyhatósági élet körében. *Unió Erdélyel...*

A mai nemzedék álmélkodva csapja össze kezét, hogy ilyesmiket a 19-ik század derekán kérnie kellett oly nemzetnek, mely nagyra volt, künn és honn fennen hetvenkedett, hogy alkotmánya és szabadsága már - ezer éves... Akárha mintagazdasággal dicsekednék valaki, kinek birtokán, közvetlen kastélya körül óriási nádasban ezernyi béka kuruttyol, s lépten nyomon feneketlen mocsarak töltik meg a levegőt dögleletes büzzel.

A bécsi kormány szintén összecsapta kérges tenyerét, mikor e «Kristóf imádságán» végigfutott. Csakhogy más okokból és más érzéssel!... Ezer esztendőre sem szánt ő annyit a magyarnak, a mennyit itt egy szusszal, egy diétától követeltek. Nyakra-főre ellenaknákat kezdett gyártani... Elhatározta, hogy török szakad, nyakát szegi e lázító programnak.

Első szörnyűködésben még annak is elleneszegült, hogy V. Ferdinánd «szive sugallatát és a 39-40-iki országgyűlés rendelkezését követve» magyar szóval nyissa meg az országgyűlést. Azzal ijesztgették, hogy elbotlik majd a nyelve, s kikaczagják, ha valami furcsaságot talál kiszalasztani fölséges száján. De a jó ember most az egyszer szívére hallgatott, nem környezetére. S végtelen boldogság tükröződött bágyadt, fonyadt arcvonásaiban, mikor «hű magyarjai» viharos éljenzéssel, kardcsörtetéssel s sokak szempilláin fölcsillogó meleg könnyekkel tolmácsolták gyermeki hálójokat a fejedelmi állhatatosságért.

A konzervatívek tömör falanxként jelentek meg a diétán. Bevallott vezérekkel *Somsich Pál* és *Babarczy Antal* személyében.

Az ellenzéknek is volt egységes programja. Pártszervezés, pártfegyelem, s a mi még inkább kirítt, vezérlő egyéniségről elfeledett gondoskodni. *Deák Ferencz* otthon betegeskedett. *Széchenyi* István ablakfa szereppel lépett be az alsóházba. Batthyány Lajosnak csak a felsőházi gárda (Batthyány Kázmér, Teleky László, Wenkheim Béla, Perényi Zsigmond stb.) hódolt föltétlenül. *Szemere* Bertalan, *Szentkirályi* Mór, *Pázmándy* Dénes, *Lónyai* Gábor, *Bonis* Samu, *Andrássy* Gyula és mások kiváló tábornokok otthon a megye házában; jeles alvezérek egyenként és hatalmas törzskar együttesen itt a pozsonyi alsó táblán. Akkora politikai súlylyal, melyben felolvad minden árnyalat, egyikök sem bírt. Egészben és nagyban az ellenzék inkább hasonlított szívárványhoz, melynek gyönyörű színei teljesnek látszó csodás harmónia daczára föltűnően elütnek s tisztán megkülömböztethetők egymástól, mint orgonának, melyben százféle rövidebb hosszabb síp föltétlenül engedelmeskedik egy erőteljes nyomásnak, egy domináló akaratsnak, ellentétes vékonyabb és vastagabb hangokat mennyei accordokká egyesítő, sphaerák zenéjévé változtató egy művésznek és művészetnek....

Pedig a lángeszű «ludi magister», a ki minderre képes és hivatva volt, már ott ékeskedett soraiban; főnült a magas a polczon; lába a pedalon pihent; varázsujjai megérinték a billentyűket... S óriási közönség, egy egész nemzet áhitatos csöndben, vallásos hittel leste, mikor, hogyan fog megszólalni keze alatt a néma hangszer... s ennek bűvös hangjaiban az a «buzgó imádság», mely százezrek ajkán epedezett egy jobb kor után, s följutni égbe isten színe elé, isten trónusáig most e magasztos zene tündérszárnyain remélt.

Hamar bekövetkezett ez is. A nádorválasztás simán folyt le. Apja érdemeiért a hivatalos jelölést megelőzve, István főhget óhajtotta a közvélemény e méltóságra. S a diéta egyhangulag kikiáltá őt nádornak.

Annál inkább szétágaztak a vélemények a válaszfölrirat tartalmát, hangját, szerkezetét illetőleg.

A konzervatívek csúszás-mászásig hálálkodó visszhanggal kívántak felelni a kir. leiratra. Kossuth egyik kezével szintén bőven szórt a király személyének s nemes intenczióinak tömjént... De a másikkal kiméretlen őszinteséggel és igazmondással mutatott rá a kormány bűneire egy-, a nemzet sérelmeire, óhajaira, szükségleteire másoldalról. *Széchenyi* végre, mint rendesen, az üllő és kalapács közé állott, közvetítő indítvánnyal igyekezvén megbénítani Kossuth karját, enyhíteni, igazabban feltartóztatni vagy félreterelni a csapást.

Kossuth négy szótöbbséggel győzött. Első csatájának mégis retirade a vége. Fölrirati javaslatát - *Szentkirályi* óvatos, de jeles fogalmazásában - a felsőház elvetette és visszaküldte az alsó táblához. Ez meg Kossuth javára és a kormánypárt kétségbeesésére kijelentette, hogyha szive szerént nem szólhat a fölséghez, egyszerűen hallgat. S ad acta tétette a javaslatot.

Bármily határozottan hangsúlyozta is Kossuth a nemzet sérelmeit, s egyéni álláspontjával párhuzamosan bármi élesen körvonalozza a magyar állami és közjogi érdekszférát, beszédében nincs egy betű, a mi kihívás és hadizenetként hangzanék Lajtán túlra; de van több olyan passus, a mi barátságos közeledés, egyenes fölhívás vállvetett összeműködésre.

«A kormányunk által képviseltetni kellő alkotmányos érdekeink, úgymond Kossuth, nem bírnak elég nyomatékos befolyással a monarchia közös státusviszonyainak intézésében. *Ámde hazánk állapotát legközelebről, leglényegesebben azon viszony érdekli, melyben mi az austriai monarchia tartományaihoz állunk... Én e viszony szövetségében látom úgy hazánk, mint az uralkodóház jövődjének biztosítását...* E viszony a fejedelem egységének s nem az országos önállás feláldozásának viszonya... *S lelkem egész meggyőződésével ismétlem, mit a rk. táblája 1844-ben kimondott, hogy «a magyar alkotmányos élet teljes kifejlődése az örökös tartományok mellett lehetséges».* Nézetemet mindenkor azon hajlam lelkesítette, miszerint részünkről minden készség meg volt s meg van, a *különválni látszó érdekek kiegyenlítésére örömet nyújtani segédkezet,* csak a részben legyünk biztosak, hogy ezért országos önállóságunk vagy épen alkotmányosságunk árul nem kívántatik... A kormányrendszernek saját belügyeinkre is alkotmányellenes befolyástól akarták őseink e hazát biztosítani, midőn az 1791. 10. törvénycikkben kimondották, hogy hazánk szabad ország s egész törvényhozási s kormányozási rendszerében független, tehát semmi más országnak avagy nemzetnek alája nem rendelt. Azonban fájdalom, ezen sarkalatos törvénynek az élet, a valóság nem felel... *Innen az örökös tusa a nemzet és kormány közjogi hatalmának korlátai felett,* mely ily mértékben a világon sehol sem fordul elő, s nálunk is csak azért van, mert az 1791. 10. t. cz. nem valóság, s mert a birodalmi főkormányhatalom rendszere az alkotmányossággal öszhangzásban nincs... Elannyira nem látom én ezen rendszer fentartását a fölséges uralkodó háznak érdekeivel azonosítva, hogy inkább azon véleményben volnék, *miként az leszen a Habsburgház második alapítója, ki ezen rendszert constitutionalis irányban reformálandja...* De van még egy másik akadály is, mely abban áll, mit öt országgyűlés ismételt, hogy törvényeink is foganatlanok, ha csak alkotmányos lételünknek megrendített talpköve igazságos sérelmeink orvoslásával meg nem erősítettetik... Senki nálamnál jobban nem örvendene, ha itt, e nemzet képviselőivel szemközt, *egy felelős parlamenti kormány állana...* Én az ily kormányt megyei institutiókkal tökéletesen meg egyeztethetőnek vélvén, *az alkotmányos lét ezen postulatumnak valószínűsítésére minden erőmet felajánlom;* de ha már ez valószínűsítva volna is, a kormánytól törvényeink szentségét számon kérni minden időben első kötelességünkhöz tartoznék...»

Így gondolkodott akkor *Deák, Eötvös, Batthyány, Wesselényi,* s a liberális párt egész tábora le a legutolsó közlegényig.

És szóról szóra talál minden betűjében, ráillik ez időbeli közhangulatra és közviszonyokra nálunk, a mit Beaulieu a XVI. Lajos korabeli Franciaországról mond: «*Tout le monde voulaît un peu plus d'indépendance, et se placer dans une situation plus douce. Mais il serait difficile peut-être de citer un seul homme, utilement occupé, qui eut la pensée de détruire ou même de changer la monarchie.*» (Az egész ország valamivel több szabadságot óhajtott s valamivel jobb sorsot magának minden egyes. De bajos volna idézni egyetlen számottevő férfit, a ki a monarchia megbontásán vagy csak gyökeres átalakításán törte fejét.)¹⁶

Teljes érvényű bizonyíték e részben a fölirati vitára következő tárgyalások higgadtsága és áldásos lefolyása is... A vezérszerepet ezekben is Kossuth viszi. Minden felszólalása egy-egy újabb szónoki siker. De nem annyira ékesszólásának vakító ragyogtatása és a hazafi érzésre hivatkozás, mint azon eszmegazdag, érvekkel döntő, s kimerülhetlennek tetsző alapos szak-tudomány által, mely az ősiség, házi adó, örökváltság, honosítás, magyar nyelv és nemzetiség,

¹⁶ L. Eötvös J. A XIX. sz. uralkodó eszméi. 241. l.

Partium s hosszú sor kevésbé fontos alkalmi kérdés fejtegetésében még ellenlábasaikat is meglepte, s bevezetés lehet vala szőnyegre kerülő minden fontos vagy kényes ügy hasonló elintézéséhez, ha nemtelen érzések és eszközök Kossuth providentialis tevékenységét szándékosan más irányba nem kényszerítik.

A megyék többsége - számra harmincz - szigorúan ráparancsolt követeire, hogy az adminisztrátorok kinevezése és sáfárkodása miatt kérdőre vonják a kormányt. S akármivel takarózik, verjék el rajta a port.

Nagyon érthető tehát, hogy Kossuth - előre bizonyos lévén a többség - szintén itt kereste azt az Archimedesi pontot, a melyről az Apponyi-kormány a nyeregből könnyedén kiemelhető.

Azt, hogy *Szemere* B. baljóslatú állítása: «Utasításokat adhat a megye; becsületet azok pontos végrehajtására nem», épen most, ily élet-halál kérdésben fog az ő rovására igaznak bizonyulni, Pythiának magának sem hitte volna el.

Mégis úgy történt. Az ellenzéki követek közül többen épen nem titkolták, hogy Apponyit csak nem szeretik, Kossuthot ellenben gyűlölik, mert - irigylik... S hogy isten oltárán szívesen gyujtanak egy-két szál gyertyát az ördögnek is, ha segít megbuktatni az - óriást, a ki mellett saját törpeségük mindinkább szembeszökött.

A közhangulat e sérelmi ügyben annyira és annyiszor nyilatkozott, hogy az ellenzéki megyék fölöslegesnek vélték idevonatkozó utasításaiknak külső formáját is előírni.

Reményeinek erős várát e mulasztásra építé a kormány. Macedóni Fülöp hirhedt szamarát hátán a kapunyitogató bűvöserejű tele zsákkal az ellenzéki erődnek ezen része felé indította... S az áttörhetlen kapu valóban megnyílt, önként föltárult most is.

Nemcsak a közmondásos kivételes nagy szellemek, hébe-korba a hétköznapi törpe lelkek is találkoznak. És találkozva és megismerve egymást összeszűrik a levegőt.

Megállapodtak itt is, hogy lefőzik a közerkölcset és ősi alkotmányt. S míg az Apponyi-kormány farizeusi színeskedéssel bevallotta hibáját és javulást ígért, *Lónyay* Menyhért beregmegei ellenzéki követ indítványt tett, vettessék fátyol a multra... S az adminisztratori sérelem merüljön alá az örök feledés tengerébe.

A magyar megyék közül 23 szavazott ellene, ugyanannyi mellette. Utóbbiak közt nyilvános hitszegéssel, ellenkező egyenes utasítás daczára *Simon*, a soproni követ. Döntött egy szóval - Horvátország. Apponyi ép csontokkal szabadult a veszedelemből.

Kossuth különben is halvány arcza halotti fakó színt váltott. Egymásra szorított ajkai kínosan vonaglottak. Szeme kísérteties fényben lángolt. Hangja fájdalmasan rezgett a belső felindulástól. Csöndet kért, mert «e pillanatban hazánk és a szabadság jövője függ koczkán. Feleljenek azok érte, a kik e dolgot a szélsőségig csigázták. E szavazás után az országgyűlésen béke többé nem lehet. Harczra hívtak ki bennünket. Harczolni fogunk tehát utolsó lehelletig!» «Én - fejezé be szavait - nem akarom a húrt szakadásig feszíteni, de visszahangolni sem fogom.»

Nem is kellett feszítenie. Elvégezték azt helyette Bécsben. És nem nyugodtak, míg el nem szakadt az a végzetes hur, mely az utolsó három század alatt csak a magyar nemzet folytonos engedékenysége és visszahangolása miatt nem pattant el már előbb réges régen.

Ha emlékezetem nem csal, Fox mondá egyszer az angol parlamentben: «A koronának befolyása törvényes határai között, lényegesen szükséges a kormányhoz, de veszedelembé hozza az országot azon pillanatban, midőn működései nem nyilvánosak és köztudomásuk annyira, mennyire érezhetők és hatályosak»...

Íme, pár szóban halálos ítélet illetékes ajkról azon - kamarilla fejére, mely láthatlan kezekkel hintegetett Cadmust majmolva sárkányfogakat a magyar földre, de a mikből fegyveres óriások támadtak, a kiket leverni Ausztria saját erejével nem, s idegen beavatkozással, muszka szuronyokkal is csak alig-alig tudott.

Miként Irlandnak Fox idejében, «elfojtott háború innen fogva Kossuth minden lélekezése». Jelszava a Chatam lord büszke fölkiáltása: «Minden állapot jobb a kétségbeesésnél. Kisértsük meg legalább s ha el kell esnünk, essünk el, mint férfiak».

Az utóbbi napok meggyőzték, hogy a harcz fölülről csak másodsorban foly elvei ellen. Személyét lejárni vagy a legrosszabb esetben sereghajtóvá devalválni: első és legsürgősb a kormány számításaiban. S eszközül e hitvány czél elérésére, kerekül ez ördögmotollához saját elvtársai vállalkoztak... Fájdalom, szégyen, boszúság, aggodalom, keserűség vegyesen viharzottak Kossuth keblében. S az önérzetes szánakozásba ellenségeinek lelki nyomorúsága fölött, mint egykor Pitt önmagáról mondá, - jó adag erkölcsi undor vegyült.

Még ha igaz volna is, a mivel Széchenyi «tanítványai», a kik közül egynek másnak nagyon későcskén csattant meg a nyelve, - Kossuth államférfiúi értékét csökkenteni hiszik; még ha igaz volna is, hogy Kossuth egyéni hatásának s nagyratörő politikai működésének súlypontját mostantól a diétán kívül kereste s a nagy közönségnek bálványozásig fajuló, őt tüskön-bokron át behunyt szemekkel követő rokonszenvében birta: Kossuth történeti alakja a Somsich-Lónyai-féle fusio után ép oly keveset veszt ezzel erkölcsileg, mint ékesszólásának örök híre a Falk Miksa ízetlen gúnyjától, hogy «a parlamenti ellenzék vezéréül küzdeni föl magát bezzeg nem ment oly könnyen Kossuthnak, mint a mélyebben nem gondolkodó tömeget egy szépen csengő kolomp követésére bírni».

Már hiszen akárhogy ment, de ment. S két héttel a febr. 5-ki szavazás - recte orvtámadás után, Kossuth a helyzet korlátlan ura diétán és azon kívül. S hogy letaszíthassák e szédítő magasságból, a muszka generálisokra, muszka hadtestekre szorulnak a bécsi kis istenek.

Háta mögött a párisi diadalmas forradalommal, lába előtt a hasonlóra készülő, nyugtalanul hullámzó, lázasan nyüzsgő-mozgó örökös tartományokkal, előbb csak új fölirati javaslatot, majd márczius 3-án egészen új kormányzati programot terjeszt Kossuth az alsó tábla elé, s ugyanazon cselszövők, a kik őt láb alól oly könnyen eltehetőnek vélték, gyáván meglapulnak most, vagy ennél is gyávább meghunyászkodással az ő hegynek, meredek hegynek tartó lángszekerét tolják.

Kossuth harsány hangon ismétli e beszédben, melyet Falk:

«a parlamenti életben majdnem páratlan remeknek» nevez, hogy «hazánk alkotmányos jövődjéje iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig fölséges királyunkat minden egyéb uralkodói viszonyaiban is alkotmányos országlási formák nem környezendik». «Vérző szívvel látja, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetőség egy háládatlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít. Rajtunk egy fojtó gőznek nehéz átka ül; a bécsi rendszer csontkamrájából egy sorvasztó szél fuj ránk, mely idegeinket megmeregíti s lelkünk röptére zsibbasztóan hat.» Fölhivja hát a rendeket, emeljék politikájokat a körülmények színvonalára. «Tudja, hogy elvénhedt rendszernek, mint elvénhedt embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudja, hogy fáj darabról darabra összedölni látni, mit egy hosszú élet építgetett; de midőn az alap hibás, a dőlés fatuma kikerülhetlen.» «A nép örök és öröknek kívánjuk e nép hazáját s öröknek ama dynasztia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A mult kor emberei egy-két nap után sirba szállanak, de a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára Ferencz József fhgre, ki első föllépésekor a nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes

trón öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti, s melyet ősi fényében megőrizni a bécsi politika szerencsétlen mechanizmusával bajosan lehet.»

«A dynasztiának tehát választania kell saját java s egy korhadtt kormányrendszernek támogatása közt.» «Bureau és bajonet nyomorú kapocs. Dynasztiánk jövője a birodalom különféle népeinek egy szívben lélekben egyesüléséhez van csatolva. Ezen egyesülést nemzetiségek respektálása mellett csak az alkotmányosság érzelmrokonító forrasztéka teremtheti meg.»

Kossuth fölirati javaslatának lényege pedig körülbelől ez volt:

«Fölséges stb. A legújabb időben kifejtett események elmulaszthatlan kötelességül teszik figyelmünket azokra fordítani, miket fölséged uralkodóháza iránti hűségünk, *az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink* és hazánk iránti kötelességünk megkíván. Előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez képest ki nem fejthettük... Alkotmányos életünk *valódi képviseluti irányban igényel fejlődést*... Honvédelmi rendszerünk gyökeres átalakítást kíván... A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségeinek számbavételét és *felelős kezelés alá* tételét, tovább nem halaszthatjuk... Sokban e kérdések közül az *örökös tartományokkal érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn*, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett, *örömet nyujtunk segédkezett*. De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeinek csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal *minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva*, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása; s ezért collegialis kormányrendszerünknek *magyar felelős miniszteriummá* átalakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekintjük. Ezeket, fölségeddel egyetértve, ez országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott, komoly szándékunk.»

Az alsó tábla rögtön s a nádor indítványára utóbb a főrendiház is betűmódosítás nélkül nemzeti programmá, nemzeti nyilatkozattá szentesítette a modorában loyális és szerény, kívánságaiban annál nyiltabb, himeztleőbb és erélyesebb fölirati tervezetet.

Kár talán itt, megjegyezni is, hogy «a méltóságos» urak csak nagy kellestlenül mozdultak ki ezeréves előjogaik sziklavárából s csak nehéz lelki tusa után engedték meg elvben, hogy a korszellem védszárnyai alatt a Kölcsey «hét milliója» átlépje a sziklavár küszöbét, holott eddigelé csak körülötte túrta a földet s csak véres veritékének gyümölcsei kaptak helyet a kapun belül.

E jó urak egy része a magyar alkotmány átalakítását demokratikus szellemben Lucza székének nézte, melyen csak úgy unalomból farag egyet-egyet az ember. Másik részének, a párducz-ösök nyúlivadékának inába szállt a bátorsága s segítség helyett azon töprengett most is, hol húzhatná meg magát legbiztosabban, míg a fergeteg mérgét kiadja; s kiderül ismét «az ő napjok»...

De márcz. 13-án kitört Bécsben a forradalom. A nép fegyvert ragadt. Albrecht főhget hősies önfeláldozással, polgárvér drága árán, a Burg ódon falai közé szorították. Metternich hgnek, a közgyűlölet gyászlovagjának pedig alulról fölülről, fejedelem és «csöcselék» megható egyetértéssel adták tudtára, hogy «az ő fajta kifacsart citromnak nem a legmagasabb méltóság aranytányérán, hanem - szemétdombon a helye. Tessék elhordani az irhát!»

S két nappal rá, márcz. 15-én, egyelőre vér nélkül, de sátoros szent napon, teljes diadalünnepet ült a magyar fővárosban is a «szabadság, testvériség, egyenlőség» világmegváltó evangéliuma...

Ilyen két tűz között bajos leendett a pozsonyi főrendeknek úgy mondani nemet, úgy rázni tagadólág deres czopfjukat, hogy az ősi kutyabőrrel a saját maguké is kissé meg ne pörkölődjék...

Ráfanyalodtak hát a francia példabeszédre: faire bonne mine au mauvais jeu... mosolyogtak, noha szivők véreztek... s 13 taggal szaporíták azt az 59 főnyi küldöttséget, mely az alsóház részéről volt átnyújtandó Bécsben ő felségének a nemzetteremtő, örökké áldható fontos okiratot.

A neveiben, külpompában mindenkép tündöklő küldöttséghez fényemelő volontair-ekül csatlakozott jó csomó diétai követ. S óriási nemzeti lobogó körül az országgyűlési ifjuság teljes számmal.

És Mátyás királyt dicsőítő régi dal mesél csak olyan diadalról, ünneplésről, a minővel a magyar országgyűlés küldöttei vonultak be Bécsbe... S a miket Hunyad nagy fiának az egyetemi rektor úr egykor ékes latinsággal csak akadozva, hebegve dadogott el üdvözlésképen, a bécsi egyetemi ifjuság vezérlete alatt százezerek szivéből szakadt föl ez mostanság házrengető «Hoch»-okban és «Willkommen» (hozott isten!)-ekben, kendőlobogtatásban és virágszórásban ablakból, erkélyről gyöngéd női kézből.

A tüntetés központja mégis Kossuth volt. A nép hallani kívánta őt mindjárt útközben; szószéket rögtönöztek számára a Fetzter kávéház előtt, s mikor elröppent szózatot ajkáról a hizelgő bók: «Még századok mulva is Ausztria népei közt nem lesz szív, mely titeket, bécsieket, megszabadítási munkátokért áldva ne emlegetne!» - az örömittas sógorok vállaikra kapták, így vitték lakásáig a «Ferencz Károly» szállóban.

Kossuthnak bécsi időzése alatt többször is beszélnie kellett a tömeghez. S noha kissé magyaros hangsúlyozással folyt ajkairól a német szó, «harmonikus zuhataghoz» hasonlítja előadását egy hires német író, Löhner.

Ablakai alá az egyetemi ifjuság diszórtséget állított. Ezerek ácsorogtak ott éjjel, nappal, kisérték diadalzajjal, bárhová ment. S a néppárt vezérei is fölkeresték, hozzáfordultak tanácsért a további teendőkre nézve.

Kossuth azt ajánlotta nekik: «Tartsanak össze; bizzanak a császár adott szavában, mig nem látják, hogy a császári szóval merész játékot üznek környezetük. S mozdítsanak meg minden követ, hogy mielőbb felelős, népszerű miniszteriumhoz jussanak».¹⁷

Időszerűbb, okosabb tanács nem is telhetett tőle. Hisz maga a magyar küldöttség szintén azért járt az udvarnál: e végett fáradt Bécsbe. S a páratlanul szivélyes fogadtatást úgy lehet, szintén rész illet a sikerből, hogy ő fölsége nyájas szivélyességgel, kegyteli leereszkedéssel, atyai jószággal szól a magyar nemzet képviselőjéhez, s fölhatalmazta a nádort, hogy megbízásából Batthyány Lajos gróf megalakíthassa az első független felelős magyar miniszteriumot.

Kossuthnak ebben a bunkós végét, a pénzügyi tárczát nyomták a markába. A jóindulattal nem egészen egy nyomon járó számításból. De kimondhatlan hasznával a közjónak. Mert hathatós, elszánt oltalom első sorban és mindenek fölött a magyar nemzet vagyona, a magyar nép zsebe szorult.¹⁸

¹⁷ L. Reschauer képes munkáját a bécsi forradalomról.

¹⁸ Az első felelős magyar miniszterium névsorát a márcz. 23-ki kerületi ülésben mutatta be Batthyány. És pedig: 1. Elnök: (tárcza nélkül) *Batthyány* Lajos gróf (szül. 1809, mh. 1849 okt. 6.). 2. Belügy-miniszter: *Szemere* Bertalan, Borsodm. követe. (sz. 1812 aug. 27., mh. 1869 jan. 18.). 3. Miniszter a király személye körül, az Ausztriával közös ügyek számára: *Eszterházi* Pál hg. (sz. 1786 márcz. 11., mh. 1866 máj. 21.) 4. Közmunka- és közlekedésügyi miniszter: *Széchenyi* István gróf (sz. 1791

A 48-iki alkotmány, mely most igazán csak órák alatt s oly sebbel-lobbal készült, akár a világteremtése, - nem egy kéz alkotása. De Kossuth halhatatlan nevéhez fűződik mindörökre, a mi abban polgári szabadság, nemzeti nagyság, állami hatalom és függetlenség.

Kossuth nemes homlokán 90 év redői fölé nem mi helyezük itt ez örökzöld koszorut.

Vele egyenrangú, a munkában szintén részes, tanukul és bírakul egyénileg is mindenkinél hivatottabb két nagy ember, s ma már dicsőült két nagy szellem - *Széchenyi* és *Deák* fonta azt, hagyta ránk és az utókorra rágalmat némitó, kritikát kizáró erkölcsi értékkel és tisztaságban.

«Bátrabb és vakmerőbb emberek, - kiáltott föl Kossuth sikerei előtt meghajolva, a közlekedés mámorától pillanatra szintén meglendülve «a legnagyobb magyar», - kikkel felsőbb láthatlan hatalmasságok látszanak szorosabb szövetségben lenni, néhány nap alatt hazánk jövőjét oly alapra állították, melyet mi hangya minőségű munkások - magamat is ideértve - vagy sohasem, vagy csak generációk után tudtunk volna alkotni».

A «haza bölcse» pedig husz év múlva, a szabadságharc bukása, a rémuralom iszonyai s az abszolutizmus insége és tanulságai után catói igazságérzetének egész bensőségével és történetirői szigorú tárgyilagossággal ily fönséges utóiratot kapcsolt *Széchenyi* vallomásához: «Magyarország közjogának történelmében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847/48-ban tétetett, mert e nélkül a korszak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöpörték volna alkotmányunkat. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak nevével, ki azt 48-ban megindította s ernyedetlen erélylyel keresztülvitte. Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fönmaradt és fön fog maradni, mig nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva».

szept. 21., mh. 1860. ápr. 8.). 5. Pénzügyminiszter: *Kossuth* Lajos (sz. 1802 szept. 16.), 6. Hadügyminiszter: *Mészáros* Lázár honvédeztredes (sz. 1796 febr. 20., mh. 1858 nov. 16.). 7. Vallás- és közokt. min. *Eötvös* József br. (sz. 1813 szept. 3., mh. 1871. febr. 6.). 8. Földmivelés- és iparügyi miniszter: *Klauzál* Gábor (sz. 1804 nov. 18., mh. 1867 aug. 3.). 9. Igazságügy miniszter: *Deák* Ferencz (sz. 1803 okt. 17., mh. 1876 jan. 28.).

VI.

Az 1847/8-iki országgyűlés vége. A királyi család Pozsonyban. Pár szó a 48-iki alkotmányról. A szabadságharcz közjogi és erkölcsi okai dióhéjban. Jellasich és Windischgrätz. Nemzeti áldozatkészség pénzben és vérben. Az első képviselőház. Kossuth 200,000 honvédet kér a nemzettől. Megszavazzák egyhangulag. Kossuth intézkedései a haza védelmére. István fhg nem fogadja el a koronát. Eltávozik az országból. Windischgrätz a fővárosba nyomul. Békeküldöttség. Kossuth a tiszai nép közt. Windischgrätz bevonulása Budapestre. A kormány Debreczenbe költözik. A békepárt. A koczka fordul. Diadalt diadal ér. Kossuth kormányzóvá választása. Budavár megvétele. Kossuth bevonulása Budapestre. Orosz invasio. Görgey és a békepárt fondorkodásai. Kossuth hadi terve. Görgey alkudozásai az oroszral. Vereség vereségre. A kormány Szegeden és Aradon. Görgey leteszi az álarczot. Kossuth lemondása és menekülése. Világos. Okt. 6. Kossuth bitófán - in effigie.

«A bekövetkezett sajnós eseményeket» nem a Mester idézte föl a poklok mélyéről. Az a «sorvasztó szél», mely a bécsi csontkamrából már a diéta kezdetén fujdogált, nem az ő lelkiismeretét terheli, hogy később nemzetölő orkánná nő, s zátonyra veti tépett vitorlákkal, megtört árboczczal Világosnál a magyar államhajót.

Egy politikai rögeszme, mondhatnók agyrém, a kamarilla malmára hajtotta a vizet úgy a Lajtán túl, mint a külföldön, Európa nagyobb államaiban. A kremsieri országgyűlés ajtót mutat a testvéri jobbal, lenge olajággal érkező magyar küldöttségnek. Az északi óriás pedig Európa tiltakozása, vagy a mi szükségesb volt, Európa közbelépése nélkül veti rá magát ormótlan teljes súlyával a másfélévi küzdelemben világhírszerző győzelmek után már megszibbadt és pihenni vágyó magyar haderőre...

Megnémul a parlamenti szószék. Elbukik a nemzeti lobogó. Bitófát faragnak, ravatalt építenek annak fájából. Halotti leplet varnak egy nemzet hősei, reményei, vívmányai, szabadsága fölé a zászló vásznából. Rózsapiros üde hajnalt sötét éj, viruló langy tavaszt dermesztő zord tél vált föl, úgyszólván átmenet nélkül, közvetlenül. De a mély sír fölött föltámadás jele, nem örök halálé milliók hitében a kereszt... A zordon éjben vigasztaló fényt áraszt, a dermesztő télben ezer virágot fakaszt - a közelmúlt, a szabadságharcz ragyogó, fölemelő emlékezete.

Ám jöjjenek százan, ezren s Deákot czáfolva követeljenek lombot, levelet a babérfáról, melyet az ő keze ültetett Kossuth nevével 1867-ben a magyar földbe...

Az «átalakulás» érdeménél több nekünk az a hajthatlan lelki fenség, melylyel Kossuth ez átalakulást körömszakadtáig védelmezte... s melyből egy-egy halvány sugár megvillan talán mások működésében is, sugárözönnel, fénytengerként csak a Kossuth személyét fogja körül!

Százszor annyi joggal, mint O'Connel, mondhatná magáról ő is: «A fölszabadítás ügyének s a 48-ki alkotások csonkítatlan föntartásának egész terhe kirekesztőleg én rám nehezedett. Elrendeztem a gyűléseket, előkészítettem a végzéseket, válaszoltam a levelekre, megvizsgáltam a panaszokat, felriasztottam az álmosokat, tüzet leheltem a hanyagokba, megrövidítettem lehetőségig ebédeimet, csak kevés órákig aludtam hajnal felé, mindent megtettem, hogy a mindenfelől fenyegető árulások elől megmenekedhessünk s hogy ügyünk hatalmas és számos elleneivel, bármi veszedelem érjen, megvívassunk»...

Kossuth rettenetes erélye nélkül V. Ferdinánd a 48-iki törvényeket még csak nem is szentesíti vala.

Ferencz Károly és Lajos főhercegek váltakozó elnöklete alatt permanens hadi tanács ült együtt Bécsben aulikus osztrák és magyar mágnásokból, a kik éjjel-nappal főzték a taplót, fenték az orgyilkos tört, öntögették a halálos ónt a népszabadság s első helyen a magyar államiság meggyilkolására. S mikor egy vis major kicsikarja a jóváhagyást, rögtön új tervet forralnak s *Szögyéni* óvatos, az igazságnak fontosabb felét szándékosan elhallgató fölleplezései szerint is unisono kimondják, hogy «a mit ma megadott, kerüljön bármibe, visszavétetik a királylyal, ha nem mindjárt vagy holnap, hát a legelső alkalmas perczben kérlelhetlenül».

Egyelőre persze álarczot öltöttek. Ápril 11-én nyájasan mosolyogva odaállanak Pozsonyban a trón mellé, s helyeslően bölintgatnak fejökkel, midőn Ferdinánd áldott jólelkűséggel azt feleli *Batthyány* Lajos miniszterelnök üdvözlésére: «Hű magyar nemzetemnek szívemből óhajtom boldogságát, mert abban találok föl a magamét is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítem, hanem *királyi szavammal erősítve* ezennel át is adom ím az egész nemzetnek, úgy mint kinek hűségében leli szívem legfő vigasztalását és gazdagságát».

A királyi leirat pedig még nyiltabban és körülményesebben ismételte e becsületes jó szándékot s szentesítő hozzájárulást a 48-iki alkotmány minden részéhez a következőkben: «A törvényczikkelyeket ezen levelünkbe szóról-szóra beigtatni és beiratni rendeltük s azokat összesen és egyenként az azokban foglaltakkal helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak valljuk, hozzájuk királyi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk s azokat királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk, *helybenhagytuk, helyeseltük és megerősítettük...* biztosítván az említett Karokat és Rendeket a felől, *hogy minden a fenn beigtatott törvényczikkelyekben foglaltakat mind magunk megtartjuk, mind más hiveink által megtartatjuk*, miként is azokat jelen levelünk ereje és tanúsága szerint elfogadjuk, helybenhagyjuk, helyeseljük és megerősítjük».

A magyar nemzet készpénzül fogadta a királyi becsületszó ünnepélyes lekötését... s hitt annak szentségében; s e hittal a közlekedés még nőtt és éjig szárnyalt, mikor *Szemere B.* egy fáklyászene alkalmából az új kormány nevében így nyilatkozott a főváros polgársága előtt: «Legyetek bizonyosak benne, hogy mi híven megőrizzük az elveket, melyeket kivívtunk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék sorában. Mi a mely elveket hirdettünk, azokat életbe léptetni is igyekezünk. Ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi csöndjében, *az örökké való Isten színe előtt esküszünk: a mint a fogadásunkat megtartjuk, isten minket úgy segítjen*».

A 48-iki törvényeknek, mint minden hamar munkának, tagadhatlan, hogy vannak bibéi már - koncepcziójukban is.

A 48-iki alkotmány szerkesztésénél, később vitatásánál és alkalmazásánál elnéztek egy lényeges momentumot. Azt, a mi a speciális viszonyokon túl örök és állandó, fejedelmek és népek egymással való érintkezésében.¹⁹ A gyakorlat itt túlment egyes pontokon az elméleten. S a magyar közjog igényeit három század keserű reminiscenciáival mérván, alkotásaiban ezekhez alkalmazkodott inkább, mint állami és nemzeti jövőnk általános föltételein és érdekein fölül a lényegesen változó helyzettel minden másban is visszautasíthatlanul bekövetkező mély és teljes átalakulásokhoz... Így született meg többek közt a nádori hatáskör kibővítése adott

¹⁹ Monarchiában roppant nehéz is, ha ugyan egyáltalán lehetséges e föladatnak mindkét félt egyaránt kielégítő megoldása. Chatamnak igaza van, mikor a philadelphiai kongressus «bölcsességét» mennyekig magasztalja, de csak ültette volna át e kongressus tagjait a Constituant-ba s rögtön kisül, hogy a törvényhozásban s a közhatalmak viszonyának és határainak megállapításában itt talán még annyi «bölcsesség» sem telik vala tőlük, a mennyit Mirabeau a «veto»-vitánál tanúsított a korona és nemzet egymást korlátozó és ellensúlyozó jogkörének bámulatosan elmés, szabatos és tanulságos körülírásában universalis érvényű alapelvekkel.

esetekben királyi teljhatalommá. Így a külügyek oly korlátlan kezelése, melytől a personalis unio illusoriussá válhatik vala gyakorlati következményeiben, ha a Lajtán túl a közszellem másként magyarázza alkalmilag az osztrák-magyar monarchia hivatását és teendőit, mint Lajtán innen. Így az elfogultság, mely a monarchia egyenjogu két felének politikai és közgazdasági viszonyát egymáshoz szintén nem elvontan és elfogulatlanul, egy elvátatlanul közös jövő létfeltételei- és létérdekeivel, hanem egy zivataros hosszú múlt történeti tényeivel mérlegelte. olyatén tényeivel, melyek nem szükségképen folytak ez összetartozásból, csak visszaélések voltak egy harmadik tényező részéről, de végelemzésben a nemzeti hivatás-, szabadság-, önállás- és boldogulásnak ép oly elhibázott interpretációjára vezethettek, mint a II. József-féle ellentétes véglet e lánnglelkü fejedelem kormányzati fölfogásában és alapelveiben, kormányrendszerében és intézményeiben, egyes eszközeiben és egész eljárásában.

Így végre, - hogy egyébről hallgassunk, - más irányban a nemzetiségek teljes egyenjogusítása amúgy hirtelenében, - előkészítő, egygyé forrasztó, kapocsul szolgáló, a panszlavisztikus jelszavak és áramlatok miatt mellőzhetlenül szükséges másféle átmenetek nélkül...

A nagylelkűség kétségkívül erény, mely magasba, a nap közelébe emel. De gyakorlati értéke e magasröptű teoriának csak addig van, míg a kosárban hevernek az okosság - homokos zsákjai. Ha ezeket kivetjük, léghajó és hajós pillanat alatt felszökkennek a felhők fölé, de el is tűnnek, el is vesznek ott nyomtalanul. Élve ember fia tudtommal még nem tért vissza onnan. Hiányozván ott a megélhetés összes feltételei.

De a 48/49-iki szabadságharcz nem is a 48-iki törvények érinthetlensége, absolut tökélye, örök változhatlansága körül forog...

Közjogi részében így állott a kérdés, így állították azt előbb föl, utóbb élire, kamarilla és osztrák miniszterek Bécsben: állam volt-e a múltban, az legyen-e továbbra is Magyarország? vagy csak a császárság egyik tartománya, ha mindjárt a többiekkel közös, olyan a minő alkotmányos kormányformák közt?

És törvény-e az, más tényezők által se nem hozható, se nem másítható vagy csonkítható törvény, a miben magyar király és magyar nemzet közösen megegyeznek és a miket országgyűlés alkot, fejedelem szentesít régi írott joggal, szokással és gyakorlattal mindenkép összevágó kifogásolhatlan eljárással?...

Ki vétkezett e részben a történeti igazság és jog ellen? Ki a felelős tehát isten és az utókor ítélőszéke előtt a gyászos következményekért, ime dióhéjban a tények.²⁰

V. Ferdinánd 1848. május 15-én székvárosából Innsbruckba távozik s tehetetlen bábbá süllyed ott a reakció kezében. Egyidejüleg az osztrák pénzügyminiszter is Csáky szalmájának tekinti a magyar közjövödelmeket s alárendelt közegének a magyar pénzügyért, s ehhez képest próbál rendelkezni mindkettővel.

Felsőbb utasításra a sorkatonasághoz tartozó főtisztek fitytyet hánynak magyar földön, sőt magában a fővárosban a magyar hadügyérnek. Rácok, oláhok fölmondják az engedelmességet a törvényes kormányoknak. A horvátok forradalmi jelszavakkal fegyverkeznek a magyar állam ellen. Erdély uniója írott malaszt a valóságban s engedelmességre még a polgári hatóságok is helyenként csak karhatalommal szoríthatók. *Jellasic* horvát banná lesz s nyíltan

²⁰ Források: *Horváth M.* függetl. harc története. *Szeremley.* Magyarország Krónikája. *Pap Dénes.* A pesti magyar nemzetgyűlés 1848-ban. A parlament Debreczenben 1849. *Minthogy a szabadságharcz történetének Kossuth fényes alakjával, mint központtal külön kötetet szántam, szereplését ez alkalommal itt csak körvonalalaiban ismertetem. V. E.*

hirdeti, hogy «az osztrák császárt tekinti urának, nem a magyar királyt», s mivel «annak jogain a 48-ki törvények» szerinte «csorbát ejtenek», előbb csak szűr alatt fondorkodik, majd nyíltan daczol és ujjat húz, végre szept. 10-én kategorice «hadat üzen» a magyar kormánynak s népeknek, s rablóhadával betör és pusztítani kezd magyar területen.

1848 augusztus derekán Ferdinánd visszaköltözik Bécsbe s beleegyezésével az osztrák miniszterium terjedelmes átiratot intéz a tőle független magyar kormányhoz, törvényesítését követelve mind annak, a mi ténynek is csak törvénytaposó visszaélés volt háromszáz éven át, s szemérmetlen pöffeszkedéssel tudatja az emlékirat zársoraiban, hogy «az ausztriai császártól különvált magyar királyságnak fennállása politikai lehetetlenségnek tekintendő». S hogy e gyűlöletes idegen szónak és beavatkozásnak erkölcsi nyomatékot kölcsönözzön a királyi tekintély, V. Ferdinánd szép. 4-én leirattal tiszteli meg Jellasichot; «Kedves bárónak» szólítja a sehonnai martalóczot, és sajnálkozását fejezi ki, hogy Batthyány hazug előterjesztései nyomán hűségében csak perczig kételkedett.

Szeptember végén gróf Lamberg Ferencz tábornagy «rendkívüli kir. biztossá» s «bármilyen néven nevezhető fegyveres csapatok főparancsnokává nevezetik». S midőn a lelkes bécsi nép a magyar nemzet pártjára áll, V. Ferdinánd egy Schönbrunnban miniszteri ellenjegyzés nélkül kelt leiratban «mély fájdalommal és megütközéssel» szemére lobbantja a magyar képviselőháznak, hogy «Kossuth Lajos és társai által nagy törvénytelenésre csábította magát». Fölosztatja tehát az országgyűlést. «Magyar- és Erdélyországot hadi törvények alá rendeli», Jellasichot kir. helyettesé és biztossá nevezi».

Október közepén újabb kir. leirat két szárnyra Olmützben a reakció denevér fészkeiből. V. Ferdinánd az összes haderők fővezérévé nevezi Windischgrätz Alfréd hget. S megbizzza (nov. 6.) e kakastollas szalónhóstit: állítsa helyre fegyveres erővel Sz.-István birodalmában a rendet. Betiltja egy szuszszal «a papirpénz további kibocsátását» s «fölség- és hazaárulókká» bélyegzi «Kossuth Lajost és az általa támasztott lázadás czinkosait». Szigoru bűnhödéssel fenyegeti azokat, a kik nem csatlakoznak Windischgrätzhez s nem engedelmeskednek vakon és «föltétlenül a rendeleteknek, melyeket a haza javára fog kiadni».

Ennyi hivatalos villámlás és menydörgés daczára emberül állván nemzetünk a sarat, hogy a «lázkodók» ne hivatkozassanak többé V. Ferdinánd korábbi ígéreteire és biztosítékaira, decz. 2-án leveszik ennek fölkennt fejről a magyar nemzet legdrágább ereklyéjét, az ezeréves szent koronát s megteszik az örökösödési sorrend kényelmes címén, a Pragmatica sanctió szögreakasztásával magyar királylyá a másodrendü trónörököst, Ferencz József főhget.... Alea jacta est!

Kardcsengés és ágyudörej közé innen fogva ezrek halálhörgése vegyül, melyet meg-megszakítanak a tulerő elől hátrálni kénytelen magyar nép jajkiáltásai bosszuért az éghez és az egyetlen erővel vitt apró-cseprő csetepatékban olcsón győztes császári fővezér hetvenkedő hadi tudósításai és alkalmi kiáltványai másirányban.

Kardcsapás nélkül elesik az ország szemefénye, a főváros is... Kormány és képviselőház túl a Tiszán, Debreczen ősmagyar falai közé menekülnek.

Szabad a vásár! A véres koczka nekünk vetett hatot! kiált most Olmütz felé napoleoni önérettel Windischgrätz hg.... S nyomban megkondul ott a halálharang s egy császári nekrolog hivatalosan hirül adja Európának, hogy Magyarország, mely Széchenyi szerint eddigelé «nem volt», ezentúl még kevésbbé «lesz». Az egész birodalom, úgymond e halotti jelentés, máttól fogva egy vám- és keresk. terület. A császár, mint osztrák császár uralkodik az egész fölött. A végrehajtó hatalom egy és osztatlan s kizárólag a császárt illeti. Az egyes tartományok s ezek közt Magyarország helytartókat kapnak. Minden, a mi az ősi vagy újabb (48-iki) magyar

alkotmányban az új renddel össze nem fér, hatályon kívül helyeztetik. Erdély, Horvátország, Szlavonia, Dalmácia, a Határőrvidék és Fiume külön tartományokká emeltetnek. Csak vérző szívét hagyják meg, a kezén lábán s minden ízében megcsonkított, megvagdalt anyaországnak, hogy átérezhesse a rettentő csapást, előjelét a neki szánt kikerülhetlen végzetnek: *Finis Hungariae!*...

Ez irtózatos küzdelemben a magyar hazáért és becsületért s nemzeti szabadságért és létért csak egy férfi áll fölemelt homlokkal talpon és résen elejétől végig - *Kossuth Lajos!*

S az ó-görög és ó-germán tüneményes idők mythosi hősei; s Scipióiával Róma Cannae után; Hermann a teutoburgi erdők mélyén; a Makkabeusok Jeruzsalem bástyáin, le a maroknyi Hollandia csodás védekezéseig a II. Fülöpök és XIV. Lajosok óriási túlhatalma ellen, mind-mind elvonulnak lelkünk előtt azon gigantikus tusában, melylyel Kossuth lépésről-lépésre, nyomról-nyomra oltalmaz mindent, a mi szent és elidegeníthetlen hagyatéka volt egy ezeréves nemzeti munkának s nélkülözhetlen előfeltétele a magyar állam fönmaradásának a magyar faj történelmi elsőségével.²¹

Büszke jeliségétől: «A ki minket kővel, mi azt mennykővel!» Kossuth el nem tér soha pillanatra sem. S ámbár alkuszik, egyezkedik folyvást a kishitűek és rövidlátók kedviért, de készül is a harcra, s segélyeszközöket teremt ehhez a veszedelem első feltünésétől a semmiből, a világtörténelemben páratlan találékonysággal s a nemzeti áldozatkésztségnek határtalan népszerűsége valló folytonos igénybevételével.

Lucus a non lucendo, - fenékiig üres volt az állampénztár, mikor *Batthyány* a pénzügyi tárczát Kossuth nyakába sózta. Töltse meg ő, ha tudja. És megtöltötte színig! Appellált a milliók filléreire, hogy «független magyar nemzeti bankot» alapíthasson magyar pénzjegyek kibocsátására érczalappal. S varázsszavára a főrangú delnő leoldta hattunyakáról az ősi családi ékszert s a szegény cselédleány levonta barna ujjáról az egyetlen karikagyűrűt s vetélkedő hazaszeretettel kárpótlás igénye nélkül teszik azt le mindketten a megszorult haza oltárára. S pár hó alatt ajándokul 688,571 frt, kölcsönképen 993,424 frt halmozódik föl az állam láda fiában.²²

²¹ A 67-es «engros üzlet» után a «nagykereskedők» mindent elkövettek, hogy az egyetlen és utolsó «tiltakozást» megfoszszák azon erkölcsi nimbusztól, a mit a szabadságharc nagy emlékei kölcsönöztek annak a nemzet szemében. Egyenesen támadni még ekkor sem igen mertek. Olasz brávók módjára lesből, orgyilokkal iparkodtak megölni *Kossuth Lajost*. Ily orgyilkos merénylet a sok között *Szeremley* «Magyarország krónikája a 48-49-ki forradalom idejéből». Minden során megérzik, hogyha százszor «Emich G. tulajdon», szerző vérdíját a budai vagy bécsi rendelkezési alapból kapta. Leirhatlanul kebellázító, hogyan hálálta meg bérét e hazafiatlan szolgatoll és lélek. *Görgey* a Klagenfurti zsoldon, *Szemere* a számüzetésben Ausztria szekerét tologatva, *Windischgrätz* és Kossuth minden ellensége hiteles tanu neki; de *Kossuth* maga, *Klapka*, *Mészáros Horváth Mihály* s feddhetlen jellemü minden szereplő és író, sőt még az egykoru lapok, országgyűlési naplók s más források sem számítanak szerinte és tévednek, ha Kossuthot dicsérve mást állítanak, mint az ő czéges tekintélyei. Noha *Görgey* dühbe jött, hogy Kossuth csak a főváros kimelésével akart acceptálni ott ütközetet *Windischgrätz* ellen, *Szeremley* rásüti, hogy a kormányzó jun. 5-én az «össze-lövöldözött» város kivilágíttatásában «gyönyörködött». Sőt odáig aljasodik, hogy nevetségessé teendő Kossuth egyik leggyönyörűbb szózatát, elrabol a nemzeti Pantheonból *200 hőst*, azt hazudván, hogy nem estek el N.-Szombathánál, de átszöktek az osztrákhhoz; holott osztrák könyvekben, melyek síppal, trombitával híresztelnek kisebb mérvű szökéseket is, semmi nyoma ily czudar tettnek s *Görgey* az egészet csak azért eszelte ki, hogy legalább többet magával legyen a - pellengéren! E hitvány munkát a nemzeti becsület érdekében könyörtelenül ki kellene dobni minden könyvtárból a szemétdombra.

²² Lukács B. Az 1848/9-iki pénzügy. (47. l.)

S midőn a kormány Debreczenbe vonul s majdnem feje fölött süvöltenek el az ellenséges ágyugolyók, Kossuth pénzt teremt ott is a háboru folytatására, s öt frtosokban 8 millió, 10 frtosokban 19 millió, százásokban 11 millió frttal látja el az országot és a hadsereget!...

S ha sokaknak már ez is csoda, minő név illeti azt a mindenhatóságot, a mivel Kossuth jól fölszerelt hadtesteket állít a sikra kifogyhatlanul, s hősiebátorságot, diadalszerző hazafi lelkesedést lehel azokba, évezredekét túlélő nagy tettekhez!

A mi hiú dicsekvés Pompejusnál: megfoghatlan, nagyszerű valóság nála. Egyet dobbant lábával a földre s fegyveres légiók kelnek ki annak titkos méhéből.

Kossuth erélyes sürgetésére 1848 jun. 1-én a sorkatonaság egy részét szintén föleskették az alkotmány védelmére. Majd haza parancsolják a künn lévő, idegenbe hurczolt magyar fiúkat, a kik messze távolban is meghallják az ő hívó szavát s csapatokban tódulnak lóháton és gyalog életök kockáztatásával veszélybe sodort, oltalmukért esdő édes anyjok kebelére. Itthon szolgáló társaik pedig leszakgatják ruháikról a feketesárga zsinórt s tömegesen fogadnak örök hűséget a háromszínű lobogónak.

Jul. 5-én nehéz kő esik le a nemzet kebléről. A törvényhozás szent csarnokában akkor gyűlnek össze először a néptől választott képviselők. A betegeskedő V. Ferdinándot a kir. hatalom egész teljességével a nádor István fhg. képviselte a megnyitásnál. S a kir. leirat minden betüjében hazafi érzés lángolt. Nyiltan pálczát tört ez a pártütés fölött záradék gyanánt a boldogító ígérettel, hogy «ő fölsége koronája épségét s a szentesített törvényeket egész hatalmával megvédeni» szándékozván, a törvény ellen vétkezőket «mind ő maga, mind kir. házának minden tagjai szigoruan kárhoztatják».

Ház és karzati közönség viharosan megéljeneztek a kir. jóindulatot, de Kossuth szemében az utolsó diéta bezárása óta lefolyt néhány hó komor, súlyos tényei többet nyomtak a verőfényes, lenge kir. szónál. Föltette magában, hogy azonnal elevenére tapint a - kamarillának.

A ház megalakulása könnyen ment. Apró formahibák miatt, a mik a népakarat első megnyilatkozásánál itt-ott előfordultak, senki sem akadékoskodott. Elnökké ifj. *Pázmándy* Dénest, alelnökké *Almássy* Pált és *Pálfy* Jánost, jegyzökké *Irányi* Dánielt, *Ludvigh* Jánost, *Kazinczy* Gábort stb. választották. *Kossuth* Lajos az ország első kerületétől, a pest-belvárositól nyert mandátumot.

Barát, ellenség mit reméljen tőle? mindjárt az első órákban eldőlt.

Jul. 11-én zsufolásig megteltek a karzatok. A képviselők sorából is alig egy kettő hiányzott. Mindenki tudta, hogy Kossuth kimerítőleg nyilatkozni készül az ország állapotai s a nemzet teendői felől... S valami félig örvendetes, félig szorongó érzés sugta mindeneknek, hogy ahhoz a kockához, a mit ő most a ház asztalára fog vetni, milliók sorsa, egy nemzet élete, halála a végzetes betét...

Fölindulását maga, a szószéken már otthonos, ünnepelt férfiú sem nyomhatta, titkolhatta el egészen.

«Midőn a szószékre lépek», kezdé némileg fátyolozott, remegő hangon, halotti csöndben beszédét, - «e percznek irtózatossága nagyszerűsége szorítva hat keblemre. Ugy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely fölkiáltta a halottakat, hogyha vétkeztek vagy gyöngék, örök halálba sülyedjenek, ha pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek».

Lángoló szinakkal, nagy vonásokban festi aztán, megalakulása óta, vulkán fölé állítva, mit tervezett, óhajtott s kezdeményezett, mit vitt dülőre a kormány? Láthatlan befolyások mint lázíták a magyar nép fejére az összes nemzetiségeket?... Bécsből hogyan mesterkednek két

kézzel visszavenni, a mit félkézzel nagy nehezen megadtak? S «midőn a nemzet veszélyben van, vagyis inkább lesz, ha el nem határozza magát élni», egy ezredéves szenvedés jogczimén hasztalan kér a népek hazájától, a nagy világtól is életet vagy halált... Önmagára utalva isten jóságán és igazságosságán kívül nem számíthat másra, csak saját erejére... De ha nincs veszve soha semmi ég alatt, ki el nem csüggedett, sötét felhők tömegéből biztató fénysugár nekünk is az önbizalom.

«Én uraim! ezennel egy nagyszerű határozatra hívom föl önöket (általános feszültség, harsány halljuk!), felhívom önöket ezen határozatra: mondják ki önök azt, hogy azon rendkívüli körülményeket, melyeknél fogva a hongyulás és rendkívülileg is egybe hivatott, méltó tekintetbe vevén, a nemzet el van határozva koronájának, szabadságának, önállásának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozni, és hogy e tekintetben oly alkut, a mely a nemzetnek önállását, szabadságát legkevésbé is sérthetné, senkitől semmi áron el nem fogad (erélyes közfelkiáltások: ugy van!), hanem minden méltányos kívánatokat akárki irányában is örökké teljesíteni kész. Hogy pedig ezen komoly határozatát valósítsa, miszerint becsületes békét eszközölhessen ha lehet, vagy győzelmes harcot vívhasson, ha kell, felhatalmazza a kormányt arra, hogy az ország disponibilis haderejét 200,000 főre emelhesse, s e végett első perczben 40,000 embert mindjárt kiállíthasson, a többit pedig úgy és a szerint, a mint a haza ótalmának, a nemzet becsületének szüksége kívánni fogja. (Hosszas köztetszés.) 200,000 embernek kiállítása, fegyverrel ellátása, s évi tartása. 42,000.000 frtba, 40,000 emberé pedig 8-10,000.000 frtba kerül. Én uraim! elő fogom e háznak majd a következő napokban terjeszteni, midőn ez indítványom elfogadtatván, részletesen lesz tárgyalandó, financialis tervemet, most előre kijelentvén: mikép eszem ágában sincs a nemzettől kívánni, hogy 42,000.000-nyi adót fizessen, hanem úgy gondolom, hogy annyi adót viseljen, a mennyit elbír, s ha ez a szükségelt költségeket nem fedezhetné: hitellel kell a hiányt pótolnunk.

Uraim! én azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház indítványomra hozand, e nemzetnek jövődjé függ, nem csak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház ezen határozatot hozandja. (Ugy van, igaz!) És az egyik ok, uraim, miért nem akartam én e kérdést a válaszfelirat vitatkozásaiba meríteni. Azt hiszem, hogy midőn egy nemzet minden oldalról fenyegettetik, de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot s erőt érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi kérdéstől nem szabad felfüggeszteni. (Zaj, tetszés s éljenzés.) Ma mi vagyunk e nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek - ez mindegy - a miniszterium változhatik, de neked maradnod kell oh hazám! s a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért, minden belmagyarázatok kikerülése végett egyenesen, ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy midőn azt kérem: adja meg a képviselőház a 200 ezer főnyi katonát s erre szükséges pénzerőt... (Itt szónok nem folytathatta tovább beszédét. Nyáry felkelt s az ünnepélyes csendben jobbát esküre emelve mondá: «megadjuk» és a képviselők határtalan lelkesedéssel keltek fel mindnyájan helyeikről, s a lelkesedés legzajosabb kitörése közt kiálták: megadjuk, s felemelvén kezeiket, esküdni látszanak, hogy a hazát meg fogják menteni. A lelkesedés kitörése után nagyszerű csend állott be, a lélekzet is megszűntnek lenni látszott, ekkor a szónok, kinek roncsolt testi erejét a lélek mindedig feltartotta, keresztbe fonta mellén karjait, s könnyes szemekkel mélyen hajlott meg a ház előtt, imigy folytatván beszédét.)

Uraim! mondani akartam még: ne vegyék e kérést a miniszterium részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat kívánna szavaztatni; - kérni akartam még önöket uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajtó kebel, mely orvoslásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajtó kebel, s várjon még egy kissé e

kivánság, ne függeszszük fel ezektől azt, hogy a hazát megmentjük (zajos kitörő helyeslés). Ezt akartam még kérni uraim; de önök felállottak mint egy férfiú, s én leborulok a nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom, annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem döntetik meg».

Nos! ha Kossuth hitelesen kívánt értesülni, hányat üt Bécsben az óra! jobb módot, rövidebb utat a cél elérésére aligha választhatott volna. A reakció letette álarczát. Szint vallott... Meztelen kardját nyiltan, egyenesen neki szögezte a magyar államiság szive közepének.

Széchenyi izzó lelkének a Duna hullámaiban keres most örök kialvást. Kimentették, s a döblingi tébolyda vaskos kapuja csak akkor nyilik meg ismét az ő számára, mikor utolsó útjára indul, Czenkre, sötét ravatalról a még sötétebb családi sírboltba!

V. Ferdinánd szelid, bánatos arczát sem láthatják többé «az ő magyarjai». Szept. 9-én még fölséges színe elé bocsát egy országgyűlési küldöttséget s válaszában megcsendül valamicske a régi hajlandóságból... De fáradt szemeiben ott ült már az uralkodói gondok megunása. S aggodalmasan redőkbe vont homlokáról leolvashatták a küldöttség tagjai, hogy jó szót most visznek tőle utolszor a magyar nemzetnek.

Szembe szállani és daczolni a sorssal, mely egymaga volt már most döntendő erőszak és jog harcában, az erőshitű, erős lelkű Batthyány sem tartja többé lehetségesnek. Társaival együtt lemond, s ha Kossuth és a képviselőház kérelmére színtelenebb, higgadtabb elemekből összeállít is egy új kabinetet, szava, irányadó körökben semmi hatálylyal sem bírván, a közvéleménynek irányt adni, a háborgó hullámoknak parancsolni ugyan miként, mivel tudott volna?

Apró sikerei inkább politikája ellen, mint mellett bizonyítanak. S békítő kísérletei - kudarcban végződvn az ellenfél csökönnyössége miatt, csak olaj a tűzre s növelik a közingerültséget a helyett, hogy lohasztanak.

Batthyány kérései ráveszik a nádort, hogy személyesen menjen Jellasich ellen. El is megy, de szép szóval nem boldogulván, csak azért tér vissza budai palotájába, hogy csomagoljon s suttyomban örökre hátat fordítson hazájának.

Kossuthot nem lepte meg a nádor szökése. Bég tisztába jött ennek gyöngye jellemével négy szem között.

A párbeszédet, mely e tárgyban sok év multán Kossuth és egy magyar képviselő közt folyt, érdemesnek véljük egész híven fölvenni ide.²³ István fhg, mielőtt a táborba utazott, magához kérte Kossuthot, s azt kérdezte ettől:

- Mi lesz ebből s vajjon lehet-e még kibékülésre fordítani a dolgot?
- A felülről működésbe hozott eszközök és célok megítélése után, a melyekkel egyenesen és föltétlenül Magyarország megsemmisítésére törekszenek, bátran merem fenségednek mondani, hogy ebből más nem lehet, mint szakadás a nemzet és dynastia között.
- Nincs más segítség? - kérdezte folytatólag nagy nyugtalanság között István fhg.

²³ L. Verhovay Gyula látogatása Kossuthnál. Egyetértés 1879. E párbeszédnek van egy variansa is Kossuth Iratainak II. kötetében a 266. stb. lapokon. A nádor válasza itt így hangzik: «Nem teszem, nem tehetem. Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy ezt semmi körülmények közt soha tenni nem fogom. Jőjjön, a minnek jönnie kell. Én ez eskümet meg nem szegem. Ne szóljunk erről soha többet!»

- Van! Fogadja el fenséged Magyarország koronáját s a helyzet rohamosan megváltozik.
 - Hajlandó volna-e erre az országgyűlés? - szólt ismét a kíváncsiság és habozás érzelmvegyítékével István főherceg.
 - Biztosítom fenségedet, csak tegyen határozott ígéretet, hogy Szent-István koronáját elfogadja, s huszonnégy óra múlva az országgyűlés egy küldöttsége lesz itt, hogy a nemzet nevében hivatalosan felajánlja azt.
- István fhg. sebes hosszú léptekkel járt le és fel, láthatólag meglepetve és izgatottan gondolkozva. Majd Kossuth előtt megállt s vontatottan kérdi:
- De hát a törvényes öröklési rend?
 - Fenség, öröklési törvényeiben csak arra kötelezte magát az ország, hogy a Habsburg-Lothringeni ház tagját ismeri el királyául.
 - Igaz, igaz! - szólt pillanatilag fölvidámulva. Ismét járt föl és alá, gondolkozott. Egyszerre oda fordul Kossuthhoz:
 - Nem lehet, nem szabad tennem. Atyám, aki megérezte az eseményeket, halálos ágyán esketett meg, hogy nem fogadom el a magyar koronát, ha azt föl fogják ajánlani. Megtartom eskümet.
 - Tisztelem fenséged érzelmeit, vetett véget Kossuth e beszélgetésnek, - annyit azonban megjegyzek, hogy erős elhatározással sok szerencsétlenségnek vehette volna elejét.

Kossuth rosszat sejtve, szemmel tartotta ezentúl a nádort; a szökési szándék sem maradhatott így rá nézve titok. Inasa által késő éjjel írásbeli utasítást küldött tehát Hajnik F. rendőrfőnöknek, hiúsítsa meg, ha másként nem lehet, karhatalommal, hogy a nádor bucsútlan hagyja a kapufélfánál állását és a nemzetet. De a véletlen beavatkozása István főhercegnek kedvezett. A fontos rendelet csak reggel és akkor jutott Hajnik kezébe, mikor a nádor már túl volt Ungon-Berken s üthették bottal a nyomát.²⁴

Ép így fölsült Batthyány nemes bizalmával és lovagias föltevéseivel Windischgrätz hgnél is.

A kormány Debreczenbe költözése előtt sikerült kieszközölnie, hogy békeajánlattal küldöttség járuljon a házból a dölyfös osztrák mágnáshoz és önhitt katonához.

Kossuth bizonyos volt benne, hogy falra hánynak borsót. Hisz ő már hetek előtt, az ország határán tett efféle kísérleteket. De elutasított e lenéző válasszal: «Unbedingte Unterwerfung!» Most várni tisztességet és emberiséget ugyanezen embertől, midőn diadalmámosos fővel, veretlen had élén, állott a főváros védtelen kapui előtt - igazán jámbor jóhiszeműség vagy ideoda kapkodó gyöngeség jele.

Mindamellett Kossuth is belenyugodott. Ne mondhassák, ő rajta múlt, hogy örömköny helyett honfivér patakzik Magyarországon.

²⁴ Iratainak II. kötetében Kossuth a következő meghatóan méla sorokat szenteli az utolsó nádor emlékezetének: «Én, kinek nincs hazám, de volna, ha István nádor inkább magyar hazafi akart volna lenni, mint osztr. hg.; én számba tudom venni helyzete nehézségeit, melyek őt ellentétes kötelesek közé helyezték; s mert számbavéve ezeket, mindig éreztem, hogy az igazságos történetiratnak le kell vonni a beszámítás rovatából azt, a mi zűrös pályáján inkább fánum volt, mint akarat: én rokonszenves részvétellel kísértem elzüllött életét s a helyett, hogy pálczát törnék nevének emléke fölötte, bánatos illetődéssel mondom: nyugodjanak békében az életcélzt vesztett, korán elhunytak porai».

«Ha igazságos basison akarjuk még egyszer megkísérteni a békét, jegyezte meg, szívesen hozzájárulok s kijelentem, hogy azokat, a kik kiküldetnek, ne tekintsük oly meghatalmazottaknak, kik az országgyűlés helybenhagyása nélkül megköthetik a specialis föltételeket, mert akkor részletes utasítást kellene adni; ez pedig az alkura nem jó eszköz. Kikre ezen szép hivatás és bizalom fog esni, föltalálандják utasításukat azon szavakban, mik itt már elmondattak, hogy t. i. köttessék béke Magyarország szabadságának, becsületének s jólétének megóvására.»

Kossuth részéről e félig-meddig «plein pouvoir»-adás, sőt már az elvi csatlakozás is a hivatalos érintkezéshez Windischgrätzcel annál hazafiasabb önmegtagadás volt, mivel a képviselőház a «trónlemondás» ügyében már határozván, az új császár fővezére a puskatus fölényén, az ököljog túlsúlyán felül voltaképen senkit és semmit sem repraesentált a nemzettel szemben.

Windischgrätz, némi gondolkodás után, Bicskén fogadta: a küldöttséget, melynek tagjai - talán az egy Batthyányt kivéve - *Deák Ferencz, Lonovics, Majláth Antal* és György - valaha Bécsben is «kedvelt», befolyásos vagy legalább nagyrabecsült egyének lévén, a kibékülési készség komolyságához még árnyéka sem férhetett a gyanunak és kétkedésnek.

Ő hercegsége azért kurtán elbánt velök. Szentelen válasza: «Mit Rebellen unterhandle ich nicht!» - még ma is arcunkba kergeti a vért.

Kossuth tett róla, hogy unterhandlirozásra módja se legyen többé a magyarfaló, szabadságyűlölő kevély zsoldosnak.

Az ő műve és érdeme volt az is, a mi eddig a hon védelmére történt.

Már szept. közepén körutat tőn az Alföld nagyobb városaiban. S szivreható ékesszólása nemcsak hívta, de talpra is állította a magyart.

«Kerek fekete kalapot viselt, beszéli Jókai,²⁵ hátralengő fekete tollal; viselete egyszerű, mint mindig. Hanem mikor szólt, oh akkor bíbor és arany volt rajta minden... A nép sírt, mint a hogy sírnak az oroszlánok».

De hisz azok nem is voltak csöndes kor szülöttének meghallani való szavak: «Eljöttem hát, hogy megkérdessem a magyar nemzettől, hogy igaz-e hát, hogy meg akar halni gyalázatosan vagy élni akar dicsőségesen?...»

«És az átok, a mit végül mondott azon népre, mely hazáját el hagyná veszni, lehet-e annak szavait valaha elfeledni:

Az Isten el fogja e népet átkozni, és léssen elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni éltető erejét, melynek kezei alatt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalanul bujdosandik a föld hátán, ki hiában kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyerét, kit alamizsna helyett arczul csapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldussá teendi, kit mint a gazdátlan ebet büntetlenül verend agyon bármely gazember; olyanná lesz, mint bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire az ebeket uszítják. Hiában forduland a vallás malasztjához, neki nem adand az vigasztalást. Isten, kinek teremtési művét gyávasága által meggyalázta, nem bocsátandja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon; a leány, kihez szemeit fölemelendi, seprűvel hajtandja el a küszöbről, mint a rühes állatot, neje utálattal köpend gyáva szemei közé, s gyermekének első szava az lesz, hogy apját megátkozza».

²⁵ L. Kossuth Album. Egy dal keletkezésének története.

«Október 3-án már sajtószertű jeleneteket láttak Pest főutczái.»

«Rendezett sorokban vonultak végig azon önkéntes csapatok, mik a magyar szabadságharcz segélyére véröket fölajánlották. Előbb a bécsi legió, fekete ruhás lelkesült ifjak, ezüst halálköpvel kalapjaik mellett. Azután egy csapat tyroli vadász saját nemzeti viseletében; azután egy század franczia, kik Magyarország földén laktak. A Marseillaisét énekelték végig az utczán. És azután egy félemeletes óriás kigyó, melynek háta pikkelyek helyett kaszákkal, szuronyokkal fénylik, jött egy csapatban háromezer czeglédi önkéntes néphad. S a három ezer ember riadó hangjával énekelte végig azt a bizonyos dalt, mely így végződik: Mindnyájan el fogunk menni. Éljen a haza!...»

S a háromezer tizzé, százra nőtt rohamosan, és a ki «nem ment», még ha erdők sűrűjébe bujt és rejtőzött, Petőfi szent haragjának zord szülötte, a «sehonnai bitang» cím ott is utolérte, megtalálta.

De bármi jelentékeny volt számitlag, győzni nem tanult meg a honvéd had. Hogy megtanítsa: ezt a csodát is Kossuthtól várta az ország.

Október elején végkép visszalépvén a közügyek éléről Batthyány, a miniszterium helyére honvédelmi bizottságot állított s ennek elnökévé Kossuthot kiáltotta ki a képviselőház.

A szabadságharcz malasztos igéből ezzel válik nemzetemelő tette...

S káprázatos valóságként bontakozik ki a világ szeme előtt, a mit lehetetlennek hittek, hirdettek Bécsben.

A polgárból katona lesz. Kasza helyett puska csillog vállán. Nyalka huszárok száguldanak a hadsorok körül. Nehéz társzekerek czammognak azok háta mögött tengelytörésig megrakodva löporral, eleséggel. A lénung pontosan kijár. S «gyöngyélet» ismét, a minek áldozatként fohászzkodott neki a legtöbb önkéntes...

Kiváló vitézségre külön jutalom váraozik. Katonai érdemrend, melyről a gyermek is tudja, hogy másként, mint igaz érdem rendjén, nem jut az egyenruha fölé. És a ki viseli, csaták tüze avatta azt föl hőssé... Csonkának, bénának gondtalan agg kort biztosít, özvegynek, árvának férje és apja lesz: igéri Kossuth ajkával a nemzet.

A rendszeres hadműveletek elősegítése végett guerilla csapatok rajzanak szét ezerfelé, s recipét és kátét ezeknek is Kossuth szerkeszt. «Czélja a népfölkelésnek, úgymond, nem homloksort képezni az ellenséggel, hanem azt oldalt és hátban minduntalan nyugtalanítani, közlekedési vonalait elrontani, podgyászát, élelmi szereit elfogdosni.»

Ha pedig rémhírek sötét szárnyai csattognak a levegőben, s csüggedés szállja meg a sziveket, hadi tudósításokat rögtönöz, a mik dicsőség színébe öltöztetik a vereséget a kifejtett hősiség megragadó képeivel s hálás kézzel úgy helyez azokban babérkoszorút az elesettek porai fölé, hogy új lelkesedés buzog föl a forrásból, a mit halálos itallal töltött meg a balsors.

«A nagyszombati csatában, kiált föl, hogy példát is idézzünk a szóhoz, Kossuth, - 1700 emberünk 15,000 főnyi ellenség ellen szuronyviadalban szemtől szembe, mell mell iránt 5 egész óra hosszat tartotta magát. Elesett közel fele, a többi keresztül vágta magát. Az Erneszt zászlóaljnak zászlóörző százada ott fekszik lobogója mellett, mely csak a század utolsó emberével tudott elesni.» (Alól jegyzet: «A haza leborul szent emléktek előtt dicső vitézek! Kiontott szent véretek az enyészet átka gyanánt hulland vissza az igazságos egekről az olmtüzi kamarilla népgyilkos fejére, melyeknek legjobbika sem ér fel egy cséppel kiontott véretekéből. Társaitok, s az egész nemzet meg fogja boszulni halálotokat. Hiszen még van Isten az egekben s kell, hogy elkövetkezzék a támadások hajnala. A nemzet imádkozok emlékezetekért. A fő-

vezér keresse össze neveiteket, s a földön, melyet véretekkel megszenteltetek, egy nagyszerű nemzeti emléknél kell emeltetni. Addig némuljon el az öröm minden magyar ajakról, míg N.-Szombat szent földét a gaz ellenség körmei közül ki nem ragadtuk s bosszút nem állánk e gyilkosaitokon. Ha kinek az elestek közül családja van, jelentse magát a kormánynál, ők a nemzet fogadott gyermekeivé lesznek.»

S miként sub pondere palma, a teher alatt a pálmafa, balszerencse csapásai közt mindig magasbra nő, mindig nagyobbá lesz Kossuth is, s vele az egész nemzet...

Windischgrätz bevonulását némán szemléli a főváros közönsége. Valamint előbb saját vallo-mása szerint drága pénzen sem kapott a magyarok közt kémet, eladó éljenek után is hiában házaltak megbizottai...

A «menekülő» Kossuthot ellenben csak Megváltók elé hangzó Hosannák üdvözlik Debreczenben, s midőn a képviselőház megritkult sorai előtt (jan. 8.) a reform. főiskola tág termében megjelenik a szószéken, egyetlen beszéde fölviillanyozza a kedélyeket s a lemondási hajlam fölmagasztosul harczkészséggé utolsó csepp vérig.

Miután a dynastia eljárását éles megjegyzésekkel ismertette, a helyzetet és a nemzet hivatását így vázolta Kossuth:

«És most már kérdem, mi értelme van azon szónak, melylyel herczeg Windischgrätz válaszolt: «Unbedingte Unterwerfung»?

«Nem annyi-e ez, mint: Magyarország szünjék meg Magyarország lenni és legyen az ausztriai birodalom eldarabolt tartományai közül egy, nemzeti lét, országos existentia nélkül? Nem annyi-e, hogy a nemzet írja alá saját halálának ítéletét?

«Már most kérdem a képviselőházat, melytől a béke ára gyanánt nem kevesebbet kívánnak, mint halált, a nemzetnek halálát, ha nem is ember, kiből önérzet van, - ha nem is magyar, kinek a multakra visszaemlékezve kötelességei vannak ősei és maradékai iránt, - ha nem is képviselő, kinek szent tiszte megörzeni a nemzet jogait, hanem csak féreg volna, nyomorult féreg, mely a földön csúsz s melynek azt kötik ki föltételül: béke lesz veled, hanem meghalsz, - ha féreg volna, mondom, nem védené-e magát a halál ellen? mi rosszabb történhetik velünk, mint hogy kitörüljenek a nemzetek sorából? Talán, hogy közülünk egy párnak a fejét leütik, s az örökkévalóságba hamarébb mozdítanak át, mint különben a természet törvényei szerint történt volna?...

«De ha a nemzettől kívánják, hogy haljon meg, nem volna-e gyávább, alávalóbb, nyomorultabb a féregnél, ha azt mondaná: meghalok? Előbb tehát megkísérli védelmezni magát, hiszen, ha elvész, sem történhetik rosszabb, minthogy meghaljon; de jobb történhetik! A halál, melyet itt elénkbe szabnak, bizonyos; de mely a harcz végén történhetik, nem bizonyos; mert van isten az égben és a nemzetben erő; - és ha élni akar, élni fog!

«Én tehát nem arról beszélek, jó-e, tanácsos-e e téren alkudni; hanem azt mondom, hogy nem lehet... Védjük tehát magunkat; s a békealkudozásról többé szólni sem kell; hanem, vélekedésem szerint azt mondani: Magyarország az önvédelem terén áll, oly igazságos téren, melynél igazságosabbat nem ismer a historia. Mégis kinyújtá az engesztelésre karjait. De azt felelték: halj meg, ha békét akarsz! Ha pedig így felelnek, nem tehetünk egyebet, minthogy védelmezzük magunkat; mert, hiszen, halni lesz idő; erre még ráérünk akkor is, ha elvesztettük a nemzeti lét harczát. Azt kérdi tán valaki: hát lehet-e valami remény a jó kimenetelre? Erre ismét azt felelem: ha semmi remény nem volna is, ha nem is a valószínűség, tehát a véletlenségek sorában megtörténhetik, hogy megmaradunk, ha védjük magunkat; de ha megadjuk magunkat, úgy bizonyosan elvesztünk.

«Ezen a téren vagyunk, s így az sem lehet kérdés, hogy lehet-e jó kimenetel, vagy nem? Mert nincs egyéb választás, mint meghalni mindjárt, vagy megkísérteni védelmünket. S ha ezt mondom: ne vegyék önök biztatásnak, ne tartsák kecsegtetésnek, valamint azt sem, ha mondom: hogy e nemzet, ha élni akar, élni fog. Ha a honvédelmi bizottmány, a nemzeti képviselők, vagy bárki azt mondja: ilyen, amolyan erők vagyunk: ez célra nem vezet. A magyar nemzetnek millióit nem lehet legyilkolni; és ha elvész, csak öngyávasága miatt veszhet el. Hasztalan minden kecsegtetés: ha nem védelmezi magát a nemzet, ha nem áll fel, mint egy férfiú, úgy meg fog halni gyalázatosan; ellenben, ha védeni fogja magát, akkor megél! Fogja-e ezt tenni? (A képviselők e szavakra székeikről felugorva, egy hanggal kiáltják: «fogja!») Ha fogja, akkor esküszöm az örökké való istenre, hogy akár én, akárki a kormányon, megmenti a hazát. De ha nem teszi, akkor tessék leütni még ma fejemet, mert nem tudom megmenteni a hazát!»

Merész játék! istenkisértő eskü!... De csufot egyik sem vallott.

A nemzeti szabadságharcnak, írja Horváth Mihály, egy korszakában sem tanúsított Kossuth annyi lelki erőt és erkölcsi bátorságot, mint a legfenyesebb veszély és majdnem közönséges elcsüggedés ezen korszakában. Személyének fontossága a haza ügyére soha sem volt oly nagy, mint e korban. Ha ő ekkor a nagy tömeggel együtt elcsügged, s lemond népvezéri szerepéről, pár hét alatt kétségtelenül egy képviselő sincs többé Debreczenben, a seregek feloszlanak, vagy kapitulálnak és vége szakad a nemzeti önvédelem harcának. Ha valaha, úgy bizonyára ő volt az, ki szilárdsága, elhatározottsága által visszaadta a nemzetnek pillanatnyira elvesztett önbizalmát, ki a szétágazó véleményeknek irányt szabott, a képviselő testületet együttmáradásra és egyetértésre bírta, a seregeket elszántságra lelkesítette a haza jogainak védelmében. A haza sorsa személyével azonos lévén, - mert ha mindnyájan remélhetének is kegyelmet a győzedelmes ellenségtől, az ő számára nem volt helye a bocsánatnak, reá már ki volt mondva, a lázadás bünsulya, - a veszély csak erélyét, a közönséges elcsüggedés csak munkásságát kettőztette.»

A megvert magyar hadak nemsoká átlépi a Tiszát. Hatvannál, Isaszegnél, Gödöllőnél megszalasztják a császári serget.²⁶...

²⁶ Horváth M. Függetl. harc. tört. 429. l. A főhadi szállásról, Gödöllőről, a kormányelnök következő tudósítást küldött Debreczenbe a honvédelmi bizottmányhoz:

«A dicsőség napjait éljük, melyek nemes hazafi vérről vásárolt babérjaiból e nemzet szabadsága fog fel virulni!

«A nemzet hajoljon meg a határtalan hála áldásaival hadvezéreink és hadseregünk előtt!

«A ki ösmeri e vidéket, a ki látja a borzasztó erősségeket, miket e tájon a természet megszakgatott szoros völgyekből, hegyekből és erdőkből alkotott, s mellé képzele az osztrák zsarnokságnak a kevély Windischgrätz vezérlete alatt egyesült egész erejét s meggondolja, hogy ily vidéken, ennyi ellenében, harmadnap alatt Jászberényből s folytonosan csatázva, idáig juthatánk győzedelmesen, s dicsőséges seregeink Jászberényből harmadnap alatt a Dunáig kergették az elbizakodott ellenséget s czirkáló huszáraink most is a Duna körül járnak: annak, ha magyar, büszkén kell fölemelnie fejét, mert megélte a szolgálattal fenyegetett nemzet dicsőségének legszebb napjait. De vezéreink s e dicső hadsereg nem ismernek fáradtságot, nem kívánnak pihenést, míg hazánk szent földén egy ellenség van; holnapra is az jelszavunk, a mely tegnap volt, s e szó: «előre!»

«Ez azon hallelujah, melylyel az emberiség megváltójának feltámadási napját a szabadság Istenének szent oltára előtt megünnepeljük.

«Ennyit előleges örvendetes jelentésül.

Őrszemeink a főváros határáig tolatnak előre... S habár Windischgrätzet szégyenteljes véggel visszaidézik udvari dísznek Olmützbe, Welden, a ki őt fölvaltja s előde sorsán nem okulva, nagyhangú proklamációkkal veszi át a vezénybotot, szintén nem képes föltartóztatni a dicsőszerűs forradalmi lobogót s pár héttel rá ő is az ország szélére hátrál.

Ausztria a csár lábaihoz borul. A két fejű sas felhő lakából leszáll s az északi medvének könyörög: ne engedje földulni fészket.

És a minden oroszok czárja nemcsak hatalmas, de tud irgalmas és kegyelmes lenni is, mikor ingadozó koronák és szétmálló birodalmak koldulják pártfogását. 200,000 főnyi félvad csordát zudít rá a kicsi magyar hazára: tiporják el anyagi túlerővel, a mi nemcsak halhatatlan, de győzhetetlen vitéség volt a harcmezőn az osztrák ágyúk és szuronyoknak...

Kossuth feje fölött ép akkor borul el örökre az ég, mikor hatalmának és dicsőségének napja tetőpontig ér, s századokra átható, éltető, meleg fényt ont nevére és hazájára.

Válaszul az olmützi kiáltványra, mely Magyarországot nyomorult provinciális tengődésre ítélte, alsó- és felsőház 1849 ápril 14-én egyhangulag trónvesztettnek nyilvánítják a Habsburg dynasziát s Kárpátoktól Adriáig visszhangzó éljenekkel kormányzóvá kiáltják ki Kossuth Lajost.

S midőn pár hét múlva (máj. 21.) honvédeink beveszik Buda várát s az ország szíve szabadon verhet ismét - megszabadítója felé, fejedelmi pompával vonul be (jun. 5.) Pestre az ország új feje, a kormányzó.

«Jan. 5. jun. 5. Minő ellentét!» kiált föl egy kortárs és szemtanú.

Akkor a befagyott Dunán feketesárga lobogók vezérlete alatt büszke katonákat látánk bejönni.

Azóta a Duna lánczai megtörték.

Azóta a mi lánczaink is szétszakadtak.

Hová lettek a büszke szoldateszkák!

Idegenek valának ők, mint az ammoniták az Úr választott földén. Semmivé tette őket a nép, mint az ammonitákat a választott nép s a szabadság fényesebben tündökölt, mint a Gedeon eltört edényeiből kivett fáklya.

A midőn bejöttek tél, zordon tél vala. Olyan volt fogadtatásuk is.

Kossuth este 5 órakor érkezett meg a pályaudvarhoz.

A tért, a réteket, az utakat, minden helyet néptenger lepett el s riongó zajjal élteté minden ajk a hazát, Kossuthot, a hadsereget és vezéreit.

A pályaudvarnál Gräfl polgármester, a polgárság és Schweidel térparancsnok a katonaság részéről üdvözlé a kormányzót.

Kossuth erre felelé, hogy a néptől rábizott helyet megőrzendi s mint a népszabadság öre, vele élend vagy haland.

És erre megindult a tömeg s a kormányzót s az őt követő katonaságot közbe fogta.

Előtte a táborkar, honvéd és nemzetőri tiszték lovagoltak.

«Késő éjjel van s én fáradtan, de nyugodt lélekkel azon nyoszolyában hajtom le fejemet, melyből ma reggel riadva szökött fel Windischgrätz, futásban keresve menedéket az igazságos istennek hadseregünk vitéségében nyilatkozó boszúja elől.»

Vele voltak: Schweidel, Lenkey, Guyon, Répásy, Meszlényi, Zichy O., Gergely, Száz, Wagner s más törzstisztek.

Ő maga egyszerű honvéd egyenruhában, nejével s nővérével, Meszlényi Zsuzsánnával, nyitott négyfogatú kocsiban foglalt helyet.

Kocsija mellett a díszkiséret közt ott lovagolt büszkén, délczegen gróf Károlyi György is.

A menet legalább egy óráig tartott; de az emberek arczán egy század boldogsága volt felírva.

A házakat, erkélyeket s ablakokat a nemzeti zászlók ezrei ékíték. Az ablakok minden emeleten benépesültek ékes várakozókkal; közben harsogott a zene; döngött az ágyú.

A merre ment Kossuth, hullott a virágtenger; útját azzal lepték el; kocsiját azzal boríták el s ő maga nem győzte a szekérbe hullókat szedni.

Az első füzér, mely épen a kormányzó ölébe hullott alá, egy gyönyörű hölgy gyöngéd kezéből jött.

Kossuth fölnézett s a füzért nejének nyujtá át.

De a másik perczen már, midőn Kossuth az első leégett házat megpillantá, könnyek toluultak szemeibe.

Este a város ki lett világítva s az öröm sugaraival festé meg emlékeit a romoknak s leégett házaknak.

Éjfél felé pedig a nemzeti színház zene- és dalkara Kossuth háza előtt éjjeli zenével tisztelkedett.

Bizony szép nap volt ez!

*

Szándékosan lassítottuk lépteinket azon meredek de verőfényes, megváltói kereszttel de üdvözítő hivatással is járó, virágban, tövisben egyaránt bővelkedő hosszú úton, mely a szerkesztőségi íróasztaltól fejedelmi méltóságához, Hunyadi János örökébe vezette Kossuthot.

Nemzeti hiuságunk, polgári önérzetünk egyformán kéjelgett a tiszta és ritka örömben, hogy mindenképen mi «vérünk» a férfiu, kihez fogható sok-sok tekintetben egy sincs a világtörténetben, nálunk is csak egy volt máig... ő maga.... Kossuth Lajos.

Lefelé már sietnünk sem kell! Érvényesülnek örök szigorral és következetességgel az esés fizikai törvényei.... A gyorsaság egyenes arányban áll a magassággal!...

A muszka invázióval Kossuth két tűz közé szorul: idegen ellenség ágyui és - egy «békepárt» orgyilka közé.

E hazafiatlan, alattomos párt Suttymoberki Dariusai meglapultak a «jobb napokban» s csak sarokba huzódva szöttek a póktól eltanult ügyességgel méregszálakból hálót Kossuth megbuktatására. S létezésüket és cselszövésüket a közvélemény nemhogy helyesli, de észre sem veszi, ha nem sikerül Debreczenben máig gyanus pénzbőséggel lapot alapítaniok s lekötöni ehhez Jókainak első perzentéseitől föltűnő, elbűvölő aranytollát.²⁷

²⁷ A legnagyobb magyar költő, irodalmunknak ma szemefénye, már akkor is megfoghatlan vonzó-dással viselteték a «tágasb haza» iránt s mialatt Petőfi, Vasváry s a márczius 15-ki mozgalomban vele vezérkedő más kortársai a harctérre vitték elveikkel ifjú karjokat és éltöket, ő Debreczenben fölülmulthatlanul szép, zamatos és fellengző nyelven vezérczikkeket ont a kibékülés mellett Ausztriával és a koronázatlan Ferencz Józseffel. Kossuth, a sajtónak is Messiása, kormányelnöki minőségében nem korlátozhatta ugyan e veszedelmes munkásságot, de Kossuth, a hazafi, kétségbeesve kiált föl a parlamentben: «E sajtó működése valóban borzasztó, irtózatoss.»

De a mint megvillan a Kárpátok déli lejtőin az első muszka szurony s az első kozák ló patkója magyarföldet érint, rögtön összeszűrik Görgeyvel a levet s tervszerűleg összeműködve rohamosan terelik, kényszerítik Világos felé a kevélyen lengedező magyar lobogót.

Görgey «Emlékiratai»-ban maga beismeri, hogy a forradalom életét Budavár megvétele s a muszka hordák betörése után már csak hetekkel mérte. S bizony nem rajtok mult, hogy nem rövidítették meg ezeket is napokká és órákká, csakhogy mielőbb letaszíthassák Kossuthot a kormányzói emelvényről, esetleg kezébe szolgáltatassák őt az osztráknak a hóhérbárd martalékául?²⁸

Ha nem volt is Kossuth ex professo katona, óriási lángesze a hazafi kétségbeesés ösztönével fölismerte s rámutatott a fegyveres védekezés egyetlen plausibilis módozatára: arra, hogy összpontosítani kell az összes magyar haderőket egy döntő csapáshoz; s beékelődve, mint egykor Napoleon Franciaországban - az érintkezést kereső ellenséges seregek közé, elkülönözve kényszeríteni őket döntő ütközetre; természetesen oly pontokon, a honnan a legrosszabb esetben, megverve is biztosan huzódhatik Komárom víhatlan bástyái elé a magyar főerő.... A késő őszi mint Paskievits utóbb bevallotta, sőt egy emlékiratban állítólag már előzetesen a csárnak is jelentette, külső avatkozás nélkül is félbeszakítja vala a hadjáratot s rászorítja a muszka fővezért, hogy téli szállásra Galiciában huzza meg magát....

De Görgey kikaczagta a «táblabíró észjárását»... s esetlen gúnyok czéltábláivá tűzte ki pohárcsengés közben tisztikara előtt a kiáltványokat, a mikkel Kossuth «Európa népeihez» s többszörösen a magyar nemzethez fordult, és a mik nem magyar, de nemesen érző bármi idegen szívet mélyen megindítanak ma is, s azt a részvétet keltik föl ellenállhatlanul, a mivel tisztességes ember a haldokló anyára kezeit tördelve boruló, fájdalomában őryöngő, szerető gyermek lázas kitöréseit és jajkiáltásait szokta szemlélni és hallgatni.

Már május hó közepe táján, az invázió első hírére így szólal meg Kossuth irtóztos szív-fájdalma és elkeseredése:

«Meghatározott napokon napjában kétszer minden templomban minden harangok meghuzattassanak; s annak idejében a püspöki kar és a papság egyházi öltözetben a néppel együtt jelenjen meg s a népet az emberi szabadságért halált szenvedett Megváltó nevében, hősi harcra buzdítsa. Végre a határszéleken a beavatkozó muszka sereg elől minden élelmi szerek és szükségletek egész mérföldekre elháríttassanak, az álladalom tökéletes kárpótlást ígervén azoknak, kiknek ez által kár okoztatik.»

Junius 28-án, Szemere ellenjegyzésével, Európa kormányainak és népeinek birói széke elé idézi a szövetséges két nagyhatalmasságot s sorra járja velőkig ható esdekléseivel a szabadság európai tűzhelyeit.

²⁸ A békepárt nevezetesebb írói *Kemény Zs., Csengei, Szilágyi S.* - másként a nemzet jelesei - gyakran szemére vetik Kossuthnak, hogy - gyáva, mert volt esze megmenteni koszorus fejét - a vérpadtól. Ők maguk azonban annyira távol tudták tartani magukat a nemzeti ügy védelmétől, hogy Világos után háborítlanul sétálgathattak a főváros utczáin fényes nappal s könyveket, röpiratokat, cikkekét irogathattak az osztrák cenzura elnézésével s Bach és Haynau nagy lelki gyönyörűségére, félig igazolására a forradalom s főleg *Kossuth személye ellen* ugyanakkor, mikor ez a félvilágot sorompóba állította erkölcsileg tollával és beszédeivel elnyomott nemzete érdekében. Maga *Horváth M.*, később testi lelki barát Szilágyival a közös ügy evangéliumában, rectius haeresisében, az első fölhevülés önkéntelen őszinteségével a «Függ. harc» első kiadásában «könnyelmű, nemzetietlen, rossz irányu iratoknak» nevezi Szilágyinak a szabadságharcra vonatkozó főműveit.

«Ti kormányok, úgymond, hivatalos őrei vagytok nemcsak országotok, hanem egész Európa szabadságának és jogszerű érdekeinek is.... Ti népek, ébredjetek fel a szörnyű veszélyre, midőn a zsarnokok hadai szövetkezve kezdik eltiporni s kioltani a szabadság szent igéjét Németföldön, Itáliában és magyar hazánkban. Te *büszke angol* nemzet, elfelejtkezel az általad felállított be nem avatkozás elvéről s töröd azt épen az alkotmányos szabadság érdeke ellen?... A brit árbocz kevély zászlaját gyalázat fenyegeti. Isten levonja róla áldását, ha hűtelen lesz az ügyhez, melytől dicsőségét kölcsönözte. Te *francia* reszpublika, elfelejtkezel azon elvekről, melyeket születésedkor kijelentettél.... Azt mondád, sziv és lélek szerinti frigyre hívod fel mindazon népeket, a kik általában a szabadság s különösen a reszpublika elvét fogadják el nemzeti létök alapjául és elnézed mégis a zsarnokság diadalait. «Rómát pedig magad adod áldozatul a pokol bálványainak....» Tehát ébredjetek fel ó népei és nemzetei a szabad és keresztyén Európának!... Mi nem vagyunk utolsók a sorban, a vihar, melyet nem tartóztattok fel, elsodor titeket is.... Magyarország terén Európa szabadsága döntetik el. Ez országgal a világszabadság egy nagy földet, e nemzettel egy hív bajnokot fog elveszíteni. Mert mi küzdünk utolsó csepp vérig, hogy e föld vagy választott tartománya legyen a vérrel vívott szent szabadságnak vagy örökké kárhozatos emléke annak, mint birnak szövetkezni a zsarnokok s mint tudják a szabad népek és nemzetek egymást gyalázatosan elhagyni».

Jul. 2-án a képviselőházban újból harsogtatja: «Ha Magyarország fenáll, fenállásán fog alapulni a világ szabadsága. Ha pedig Magyarország eldől, a népek szabadságának hosszú időn át vége van!»

Sőt, mikor a kormány pár nap mulva Szegedre teszi át székhelyét s a polgárság nagyszerű fáklyás-zenével tiszteleg nála, ablakából törhetlen bizalommal és prófétai hévvel kiáltja fülébe még itt is a romlatlan lelkü, java magyar népnek: «A hadműködések központjává e hely lévén kiválasztva, hiszem, hogy Európa szabadsága Szegedről sugárzandik ki.»

Görgey azalatt folyton alkudozik a muszkával. Combinált menetekben harczképtelenné fásasztja seregét s támogatását megvonva czéltalan vérontással állítja szembe ellenséges tulerővel azokat a tábornokokat, a kik nem az ő emberei, hogy megpuhuljanak!... A vasgyűrű osztrák-orosz szuronyokból mind összebb-összebb szorul a magyar kormány és főhad körül. A halál angyala kiterjeszti szárnyait a nemzeti ügy és igaz bajnokai fölött.

Augusztus 11-én *Görgey* már fölöslegesnek véli a forró kását továbbra is sunyi színléssel kerülgetni. Kijelenti szemtől-szembe az Aradra szorult kormányzónak, hogy az egyetlen harczképes magyar sereg csak őt tekinti maga fölött úrnak, csak az ő szavára hallgat.... Szálljon le hát Kossuth a magas ernyő alól a kas nélküli szekérről. Adja át neki a főhatalmat. Mindenfelől bekerítve una salus victis nullam sperare salutem. Az ő parancsára nem sül el többé egyetlen puska a muszkák ellen. De ha kezében lesz a korlátlan rendelkezési jog, megkísérli azokkal a tisztességes megalkuvást.

Mit érezhetett Kossuth, mikor oly ember kezébe kellett át bocsátani a haza sorsát, kinek árulási szándéka már ezer jelben mutatkozott, - csak isten a megmondhatója.

De nem volt más választása! Meghajolt a fatum parancsa előtt, a nemzethez címzett bucsuszózatában felelőssé tévén Görgeyt, Isten, a nemzet és a história előtt, hogy «a főhatalmat legjobb tehetsége szerint hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára és jövőjének biztosítására fordítandja!»

Nem tudhatta s bármi indokolt, alapos rossz véleménye volt Görgeyről, álmában sem képzelte volna, hogy *Pöltenberg* tbnok az új diktator megbízásából akkor már az orosz táborban járt s megajánlta a föltétlen fegyverletételt....

S jaj Kossuthnak magának is, ha csak pár órával tovább a Görgey keze ügyében marad! Igy is sarkában voltak rögtön, isten legyen bíró: nem-e a Görgey utmutatására? az osztrák drago-nyosok... S elfogják okvetlenül, ha utolsó pillanatban nemzetközileg is átléphetlen gátat nem von üldözői és személye közé ringó hullámaival «honának könye», «a Buda-Mohács-Nándornál elfolyó» nagy Duna!...

Görgey aug. 13-án a világosi síkon föltétlenül megadta magát a muszkának.

Becses énjének nem is lett bántódása! Klagenfurtból, katonai rangjához mért - kegypénznek örvendve, hideg vérrel nézhette végig, mint furja át okt. 6-án *Batthyány* keblét Pesten, az új-épület udvarán hat zsoldos golyó.... S bitófa és vérpad mint avat ugyanakkor az aradi vár köz-zeleiben mindörökre szent nemzeti martyrokká benne vakon bizó, hóhérvőtelnek és -pallosnak általa átszolgáztatott tizenhárom legendai hőst!...

Kossuthot is fölmagasztalták, de csak in effigie s jóval később! Darabig Nürnberg városának középkori büntető kodexéhez tartották magukat: «senkit sem szabad fölakasztani, mig el nem fogatik»... Erősen számítottak Törökország gyöngeségére s mákszemnyit sem kételkedtek, hogy Kossuthtal a «főczinkosok» közül is jó csomó lépre és hurokra kerül.

Végre kifogytak a béketüresből. 1850 jan. 1-én ilyenén «Idéző rendelettel» kedveskedtek a külföldi - élclapoknak.

«A cs. kir. hadsereg parancsnoksága alább nevezett fölségámulási bűnnel *jóhiszemüleg* vádolt szökevény egyének ellen a hadi törvényszéki vizsgálatot elrendelte.»

Következik a Kossuth Lajos s még 67 «szökevény» neve.

«Minélfogva az összes vádlottak felszólíttatnak, hogy az idézet kihirdetési napjától számí-tandó 90 napra e haditörvényszék előtt megjelenjenek, az őket terhelt vádak iránt feleljenek, ellenkező esetben törvény szerint makacsságban elmarasztaltatnak s az ítélet távollétükben mondatik ki. Pest, jan. 1. 1850. Cs. kir. haditörvényszék.»²⁹

Kossuth Lajos elég udvariatlan volt nem bízni a «fölségámulással jóhiszemüleg vádoló» osztrák igazságszolgáltatás pártatlanságában. S noha a császári porkoláb és auditor tulhajtott nagylelkűséggel hónapokig várakoztak, nemcsak meg nem jelent, sőt inkább amerikai gőző-sön még az Óceánon is túlevezett.

1851 szept. 22-én «érdeme szerint» lakolt ezért. «Budának nem tartó» még 35 nemessel fekete táblán fehér betűkkel bitófára szögezték az ő nevét is, ezen cs. kir. ítélet alapján:

«Miután a vádlottak, kikre az előadott tényállásban minden egyesnél elősorolt cselekvények törvényesen rájuk bizonyultak, daczára mult évi márc. 31-én lefolyt idézési határidőnek meg nem jelentek, azért a fölöttük tartott haditörvényszéken egyhangu szavazattal ítéltetett: Míkép összesen a felségsértési bűn részesei s ennélfogva az 5. hadicikk s 1849 jun. 1-sői prokla-matió szerint vagyonuknak elvétele mellett a lázadás által okozott károk megtérítésén - Horváth Mihály a földi javak elvesztése, Kmethy, Mészáros, Splényi, Stein és Vetter pedig a cs. kir. hadseregben viselt rangjaiktóli megfosztásra s mindnyájan kötél általi halállal bünte-tendők s nevük a bitófán kiszegzetendők.

Mely a cs. kir. m. hadtestparancsnokság által megerősített ítélet mai napon közzé tétetett, a szolgálati szabály értelmében végrehajtatott. Pest, szept. 22-én 1851. A cs. kir. haditörvény-széktől.»

²⁹ L. «Magyar Hirlap», szerkeszti Szilágyi Ferencz. 1850 jan. 1. (40. sz.)

Ítélete indokolásában a cs. kir. haditörvényszék következő takaros kis életrajzát Kossuthnak hagyta az utókorra:

«Kossuth Lajos monoki születésű Zemplén megyében, 48 éves, evang. nős, 3 gyermek atyja, ügyvéd és hírlapszerkesztő, 1848-ban magyar pénzügyminiszter, Pest város követe a magyar országgyűlésen, a magyar forradalom kezdetétől fogva ennek fegyvererővel bevégeztetéseiig annak előmozdítása s kormányzásában legkitünőbb szerepet játszott: különösen abban azáltal vett részt, mikép az országgyűlést az 1848 okt. 3-ki legfelsőbb nyilatkozványnak, melylyel az feloszlattott, el nem ismerésére s együttmaradásra indította, a honvédelmi bizottmány neve alatt felállított ideiglenes kormány elnökségét elvállalta; pénzjegyek kibocsátása által módot szerzett magának arra, hogy a törvényes kormányhatalom elleni fegyveres ellenállást folytathassa, melyet ő ujonczozás, a nemzetőrség mozgóvá tétele s a népfelkelés rendezése által legveszélyesebben fejtett ki: a hadsereggel együtt maga is résztvett az osztrák főhercegségbeli beütésben: ő felsége I. Ferencz József trónöröklését bitorlásnak nyilvánította; a cs. kir. seregeknek Vindisgrécz herczeg tábornagy alatti előnyomulása alkalmával a kormány s országgyűlés székhelyét Debreczenbe tette át; felhívások, proklamációk, jutalmazások s rögtönítelő törvényszékek által a népet, a sereget a megkezdett forradalmi munkában kitűrésre ösztönözte s ügynökök által a külföld rokonszenvét annak számára megnyerni ügyekezett s végre az 1849 ápr. 13-ki titkos értekezleten s az ápr. 14-ki nyilvános ülésben Magyarországnak az összállamról teljes elszakasztását, a felséges uralkodóház trónbóli letételét s számkivetését indítványozta s keresztülvitte; mint Magyarország kikiáltott kormányzója magának miniszteriumot választott, azzal együtt május 14-én a függetlenségi határozatra az esküt letette; 1849 május 18-án s jun. 27-én a szövetséges osztrák orosz haderő ellen keresztes hadra indult s Magyarországon diktatori hatalommal uralkodott, míg nem a haditörvények őt 1849 aug. 11-én Aradra, a kormánytöli lelépésre s kevéssel azután Törökországba futásra kényszerítették.»

VII.

Kényuralom, halotti csönd otthon. Az emigráció hivatása Kossuth felfogása szerént. Viddin, első stáció a hontalanság vándorútján. Ujabb pihenő Sumlában. Egy végzetes alternativa. A brussai emlékirat. Beljebbezés Kiutahiába. Minő volt itt az élet. Az Északamerikai Egyesült-Államok közbelépése. A belebbezés vége. A «Mississippi» födélzetén. Spezzia. Marseille. Gibraltar. Lissabon. Körút Angolországban. Nagyszerű fogadtatás Southamptonban, Londonban, Birminghamban, mindenfelé. Bucsú Angliától. Félesztendő Észak-Amerikában. A new-yorki bankett. Kossuth ünnepélyes bevezettetése a senatusba és a képviselőházba Washingtonban. Kossuth-dollár. Visszatérés Európába.

Az osztrák rém- és kényuralom történetét megírta már helyettünk a római - Tacitus.

«Dedimus profecto grande patientiae documentum, et sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute; adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio, memoriam ipsam quoque cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere». (Megmutattuk, eltűrni mily sokat tudunk! S valamint a régmúltak alkalma volt látni: mi a szabadság teljessége? úgy nekünk a szolgaságét. Süketekké és némákká válván a folytonos üldözéstől, élő szó és emlékezés együtt mennek vala veszendőbe, ha felednünk ép oly könnyű volna, mint elhallgatnunk.)

Nincs mit hozzá fűzni!.... Feledni, feledtetni nálunk sem sikerült. A nemzetet elnémítani - igen! Halotti csönd váltotta föl az ágyudörejt, puskaropogást, kardcsattogást, csatazajt és diadalhymuszokat.... S panaszos köny, fájó sóhaj, imafohász és keserű érzés mind ott rekedt mély titoknak a sziv fenekén, - börtönhöz, bilincshez vádanyagul, ítéletmondásra ennyi is elég lévén a cs. k. hadbírák szemében.

Védeni az elbukott ügyet az emigrációra maradt, mely benépesítette csakhamar fél Európát s nem is egyes könyvekkel, de egész irodalommal árasztotta el ott künn, különösen Angliában, Svájcban és Németországban a könyvpiacot.

Úttörőül, útmutatóul ismét *Kossuth* járt elől.

Mi volt az ő felfogása az emigráció hivatása felől? Iratainak előszavában ekként körvonalozza:

«Élő tiltakozást kell vala képeznie a magyar haza állami életének eltiprása ellen isten és világ előtt.

«Szólania kell a némaságra kárhóztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet javára.

«Hirdetnie kell hitét nemzete független jövődjében, miszerint a világ is higgyen benne, s mert hiszen, a magyar nemzetet számba is vegye.»

S meggyőznie kell, tehetjük hozzá mi, az egész művelt világot, hogy Ausztria, Magyarország támogatása nélkül, csak olyan földirati fogalom az európai egyensúlynak, a minő Olaszország volt egység nélkül és egyesülése előtt - Metternichnek.

«A mi pedig saját személyemet illeti, úgymond Kossuth, reám a multaknál fogva fokozatos mértékben hárult a kötelesség, hogy minden erőmből iparkodjam utat egyengetni nemzetnek független állami lételemének visszaszerezhetése felé, mely egy ezredéves mult, az ősök szent hagyománya, az utódok elidegeníthetlen öröksége gyanánt szállott reá.»

Nem rajta mult, hogy e ráháramló kötelesség lelkiismeretes teljesítése közben aranybetűkkel teleírt ugyan néhány lapot a világtörténelemben, «hagyománynak és örökségnek» zsidvásári árucikké süllyedését megakadályoznia még sem telt tőle.

A világosi gyásztér alig egy araszra fekszik a török határtól; nem csoda, hogy a menekülő magyarok és lengyelek tömegesen tódultak oda, s augusztus vége felé már vagy négyezer «hivatlan vendég» ült le mindennap - a szultán ő fölsége asztalához. S ha nem fűrésztötték is őket tejből vajban, tisztességes ellátásban részesültek.³⁰ Még «aprópénzt» is csusztatott marokba a padisah nagylelkű gondoskodása. A Kurban Bejram ünnepén Kossuthot tizezer piaszterrel (1000 forint) és egy selyembélésű szép üveges hintóval lepte meg a viddini basa, Ziah. S összesen 40-45,000 piaszternél többet, s tömördek fehérműt, nadrágot, topánt, köpönyeget osztogatott szét ugyanakkor rangfokozatuk arányában a menekültek közt.

Az osztrák-orosz diplomácia persze, hogy kancsal szemmel nézte, mint szaporodik lassanként egész kis hadtestté Kossuth személye körül a miniszterek, tábornokok s polgári és katonai kisebb-nagyobbrendű forradalmi szereplők tarka sokasága. S Stürmer osztrák, Titoff orosz követ kemény hangon jegyzéket adtak át Konstantinápolyban a nagyvezérnek: kategoricze követelvé az egész gyülekezet s névszerint Kossuth, Mészáros, Perczel és Batthyány Kázmér kiszolgáltatását.³¹

Szegény Abdul Medzsid szultán zavarba jött egy percze....

Tanácsot kért a Sheik ül izlamtól (főpap), a francia, amerikai és angol követtől, minisztereitől, a Korántól és fütől-fától. S minthogy ezek véleménye tökéletesen összhangzott a saját nemes szíve sugallataival, erélyesen visszavágott: non possumus!

Ali basa török külügyér, meglehet, hogy nem épen kifogástalan diplomáciai símasággal, de annál érthetőbben tudatta Mehemed basa londoni követtel, hogy «a magyar menekültek a szultán atyai védelme alá helyezkedvén, kiadatásuk nem fér össze ennek sem a becsületével, sem az emberiségével»....

A szövetséges két nagyhatalmasság pedig rögtön hazaparancsolta erre követeit. S Bécsben is, Szent-Pétervárt is a Bosporus felé fordították az ágyuk torkát.... Csakhogy Abdul Medzsid meg nem ijedt a háboru eshetőségétől sem. Fölemelkedett üléséből a Divánban s kezeit égre emelve ünnepélyesen mondá: «Allah hatalmas. Bizom oltalmában. De ha vesznem kell, veszszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy kiszolgáltattam ellenségeik boszujának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom, hogy meg is találják. Jöjjen, a minnek jönnie kell. Én nem adom ki. Így akarom. Így legyen. Gondoljatok a védelemről».³²

S mikor aztán Allah valóban csodát tett, s egy szép reggel előbb az angol, majd a francia flotta félreérthetlen szándékkal és duzzadozó vitorlákkal eveztek be a Dardanellákba, - osztrák és muszka ágyunak egyszerre lekonyult a füle s nem a szultán volt, a ki meghajtotta fölséges derekát, hogy a diplomáciai összeköttetés elejtett fonálát fölvegye ismét a porból.

Nyomtalanul a rövid zivatar így sem múlt el a hazátlanok árva feje fölött. Szeptember közepén *Andrássy* Gyula gróf, a forradalmi kormány diplomáciai képviselője a magas portánál, bizalmas levelet írt Kossuthnak, hogy feltétlen biztosság csak azoknak ígérhető, «a kik

³⁰ L. László Károly. Naplótöredék. Egy személy napi illetősége volt: 25 lat kenyér, 11 lat hús, 5 lat rizs, 2 lat liszt stb. Egy lóra 7 font árpa és 7 font széna.

³¹ L. Áldor Imre. Vázlatok a magyar emigráció történetéből.

³² L. Kossuth. L. Irataim. I. k. VII.

áttérnek Mohamed vallására». Bem apóval néhányan el is cserélték hitöket. *Kossuth* ellenben s példájára a nagy többség a megalázó alkut feltétlenül visszautasították.

Sőt *Kossuth* még többet is tett és mert.

Bujdosó társai s rabigába görnyedt hazája ügyét - Európa ítélőszéke elé vitte.

Londonban *Pulszky* Palmerstonnak, Párisban a köztársasági kormánynak *Teleky* László terjedelmes emlékiratot nyújtottak át az ő tollából, mely megrázó képét tárta a világ színe elé a magyar szabadságharcz eredetének és lefolyásának, s nemcsak az európai sajtót nyerte meg szószólóul a nemzet számára, de az angol parlamentben is élénk vitát keltett, s ott és világszerte tömérdek barátot hódított a vesztes magyar ügynek.

Erkölcsei elégtételen felül mi sokat remélt remek védíratától maga a volt kormányzó, kitetszik abból, hogy egyidejüleg Komáromba is üzent, hivatkozással «Anglia hatalmasan nyilatkozó rokonszenvére» kilátásba helyezvén, hogy a segély percze közeledik, s «ha Komárom hat hónapig tartja magát, a haza mentve van».

Klapka más színben látta a jövőt. Capitulált. S nehogy szakadásig feszüljön a hur, a magas porta is kénytelen volt megígérni, hogy az emigráczióális telepet, e kényelmetlen örök memento-t messzebb viszi a magyar határról; áthelyezi - Sumlába.

A menekültek egy része csak ekkor látszott tisztába jönni a helyzet komolyságával. Ellenállhatlan vonzerejét az «elhagyott rög» még azokkal is éreztetni kezdé, a kiknek számára a nagy világon e kívül mindenütt volt hely; itthon csak úgy, ha a «Szózat» élethalál alternatívájából felkészültek, elszánták magukat az utóbbira.

Az első meglepetés zürzavarában ügyesen halászott a widdini - osztrák konzul. Jóságos részvét szelid hangján ajánlkozott, hogy «teljes amnesziát» eszközöl azoknak, kiket a honvágy emészt. S pár nappal rá megjelent egy császári biztos, Hauslab tábornok a hivatalos mézes madzaggal s megmentett háromezer gyöngye - lelket az egységes Ausztria mennyei boldogságának.

Megfogyva bár, de törve nem, «200 szekéren s 30 nyergeit lovon» indultak november elején a visszamaradtak új «pihenőjök» felé. Bizonytalan vándorútvjokon hogy nem igen lesz több ennél, balsejtelme sugta mindeniköknek.

A sumlai pihenő valósággal rövid, hanem azért elég változatos vala. Perczel lekenyerezte Halim pasát, a török főparancsnokot, nevezzék ki őt a menekültek főnökévé. Ezek azonban nem kértek e szerencséből. Nem ingadozó hűségök és ragaszkodásuk *Kossuth* személyéhez épügy meghiusította Perczel hivalkodását, mint a hogy elhárítá az orgyilkos merényletet, melylyel 12 horvát bérencz a volt kormányzót december utolsó napjaiban láb alól eltenni szándékozott.

Ujév reggelén kevesek híján az egész telep testületileg tisztelkedett *Kossuth*nál; az meg épenséggel örömnép volt, mikor jan. közepén *Kossuth* neje, tömérdek viszontagság után megérkezett, s kitörte a hontalan nagy ember martyr-koronájából a legvastagabb s leghegyesebb tövist. Vége-hossza nem volt egész nap a hazafias tüntetéseknek, este meg 101 lampionnal olyan serenade-ot csaptak s olyan igaz érzéssel énekelték el a «Szózatot», hogy *Kossuth* neje zokogva borult az ablak párkányára s csak könyeivel köszönhette meg a ritka szép részvétnyilatkozatot.

Egy irgalmas végzet épen a legjobbkor ajándékozta vissza jó nemtőjét a *Kossuth* hajlékának... Alig egy hónap mulva megjött a Dolma Bagdzseből a rendelet, hogy *Kossuth* néhányad magával Kiutahiába belebbezendő. A fehér czár nem képes nyugodtan álmra hajtani fejét,

míg Magyarország földönfutó kormányzója egy levegőt szí vele. El vele Kis-Ázsiába!... túl a tengeren!... közel ahhoz a szomorú helyhez, a hol Thököly és Zrinyi Ilona találtak másfél századdal előbb menhelyet és - sírt!...

Az osztrák kormány a kettőt Kossuthnak is együttesen szánta. Csak 15 esztendőcskét követelt jegyzékében beljebbezési időtartamul. De a padisah nem engedte kezét megkötetni semmi irányban, s ámbár a magyar menekültek már eddig 150 millió piaszterrel (15 millió frttal) könnyebbítették meg a török államnak jó idő óta önmagától is eléggé laposodó szüköcske erszényét, a kormányzói méltóságához szabott díszes kísérettel tanusította jóindulatát fogolylyá degradált magas vendége iránt. Kossuth, igazabban: közvetlen «hivatalos» személyzete, melyben *Házmán*, *Berzenczey* ezredesi, *Asbóth*, *Ihász*, *Lórody* alezredesi, *Waagner* őrnagyi, *László Károly*, *Weigli* stb. századosi ranggal megfelelő fizetést élveztek, 25 főre rugott. *Batthyány* Kázmér, *Visoczky*, a két *Perczel*, *Gyurmann* szintén vihettek magukkal egy két egyént.³³

A 45 főnyi kis karaván, mely elszorult kebellet febr. 15-n mozdult ki Sumlából, már a hó végén megakadt Brussában s vagy öt hetet töltött e gyönyörű vidéken, míglen újból fölhangzott a kérlelhetlen - indulj!

Itt fogalmazta Kossuth azt a nagyszabású emlékiratot az «amerikai Egyesült Államok» népéhez, mely *Ujházy* László sárosmegyei volt főispán közvetítésével másfél évvel utóbb (1851 okt. közepén) a «Newyork Herald» hasábjain napvilágot látván: egy csapással megalapította Kossuth népszerűségét, s mintegy bevezetésül szolgált északamerikai diadalútjának.

Ápril 14-nek első évfordulóját a volt kormányzó már Kiutahiában érte meg, a hová - ápril 6-án indulván - nyolczadnapra szerencsésen megérkezett. Környezetének egy része belébetegedett a sok jóba, a mivel a török nép vendégszeretete keleti bőséggel és fajrokoni vonzódással a magyar «kardas»-okat (testvéreket) lépten-nyomon elhalmozta; s ha Kossuthnak ennyi jószág és barátság daczára egy verőfényes földi paradicsom kellő közepéből mégis hazasírt beteg lelke, s szeme öntudatlanul odatapadt ugyan a gránátalma és füge, gesztenye és platánerdők-höz, a mikből egy örök tavasz üde mosolya és bódító illata áradozott jobbról-balról, képzelete ellenben messze-messze barangolt a Hortobágyi gyepen, a azokon a színtelen, gyérlevelű ákáczlombokon, a mik vékonyka árnyékot csak égő homokra, vagy mélabús kolomp nyomában tikkadtan ödöngő csordára és nyájra vetnek, magyaráztatnak, talányfejtésnek ott a költő mély sóhaja: „Szívet cseréljen, a ki hazát cserél!»....

Kiutahiában Kossuth a legszebb épület, egy tágas kaszárnya első emeletén lakott, szemben egy gondosan ápolt, félig gyümölcsös és veteményes, félig angolkerttel, melyet az udvarias kormányzó, Szulejmán bey egészen átengedett a «magyar Padisah»-nak. Ezt a hízogó címet a köznép adta a kormányzónak. A kertet pedig ugyanaz elnevezte «Kossuth bagdzse»-nak. (Kossuth kertnek).

Szükséget a menekültek nem szenvedtek, noha létszámuk lassacskán 113 főre szaporodott. Kossuthnak 10,000 piaszter járt havonként.³⁴ A főbb tiszteteknek 3-4000. S kevesebbet 150 piaszternél egyikök sem húzott.

³³ L. László Károly. Naplótöredék 30. stb. lapokon.

³⁴ Nagylelkűen juttatott ebből mindenknek. Az öt környező tiszteteknek havonként és fejenként 50 piasztert adott. A stambuli magyar egyletnek 100 piasztert. Megbizottainak Belgrádban és másutt néha egyszerre 1000, fontos küldetéseknel 2-3000-et is. S tenger pénzt költött futárookra s a magyar ügygyel összefüggő százféle más költségre. Magának alig tartott többet, mint a mennyiből szerényen megélhetett.

Nem valami nagy összeg: igaz! De untig elég a napi szükségletekhez mérve oly vidéken, a hol a legfinomabb lisztnek 6 kr., rizsnek 8 kr., marhahúsnak 4 kr. volt a fontja; s hízott lúdért 43 kr., kövér pulykáért 50 kr-nál többet a jó mozlímok még kérni sem mertek.

Szórakozásban szintén nem volt hiány. Junius 18-án megjöttek nagynénjökkel *Ruttkaynéval* s nevelőjökkel *Karády* Ignácczal Kossuth gyermekei, a kiket az angol királyné ismételt közbenjárása folytán nagynehezen visszabocsátott szülőikhez az osztrák kormány. S mióta Kiutahia áll, olyan széles kedvet aligha látott, a minővel ez az ideszorúlt kis magyar gyarmat a szülői örömhöz csatlakozott. Zene, ének, táncz, tűzijáték egymást érték, váltogatták, s a lelkesült pohárköszöntésekben ékes hangokon nyilatkozott egy a hazára még fölvirradó szebb jövőnek rendíthetlen hite.³⁵

Alkalmi ünnepek, jeles vendégek, váratlan öröm vagy gyász jótékonyan ellensúlyozzák azontúl is a röghöz kötő beljebbezés nyomasztó érzetét. Ujév és Lajos napján a menekültek rendesen testületileg üdvözlük Kossuthot. Jelen vannak és együtt örvendenek vele, mikor fiai vizsgát állanak s kivívják az egri nevet. Meghatva hallgatják és versenyt zokognak, midőn Bem tábornok halálát jelenti s bemutatja az első osztályú érdemjelet, melyet a török kormány a sűrke kis tábornok hagyatékából neki hivatalosan kézbesítvén, a forradalmi magyar kormány legalitását ezzel nyíltan beismerte. Méltó büszkeségtől dagadozik keblök, hogy Frigyes dán herczeg, Urquart, angol parlamenti vezérférfitű, Messingbard angol testőrtiszt és milliomos s más franczia, német, amerikai hírneves utazók, sőt a Kaukázus mistikus völgyeiből is két cserkesz szabadsághős idekanyarodnak vagy zarándokolnak, hogy Kossuthot színről-színre láthassák, vagy jó szolgálataikat neki följánlják. S boldogságnak tiszta, hálának meleg könnye csillog szemökben, mikor az ő ajkairól zendül fülökbe az első hír az angolországi sympathy meetingek s az északamerikai köztársaság diplomáciai lépései felől, a miktől a szabadulásig - jó szellemök súgta - il n'y qu' un pas!

Április hó második felében a fenebbi örömhírt már oda egészíthette ki Kossuth, hogy az «Egyesült Államok Congressusa» utasította az Elnököt: «küldjön a Földközi tengeren czirkáló hajóhadból egy fregattot Kossuth és társaiért»; s hogy a «Mississippi» gőzfregatt e czélból már útban is van. Május elején pedig az amerikai követség következő levelét köröztette:

«A legnagyobb sajnálattal tudósítom, hogy a porta elhatározta a kiutahiai emigráció főnökei közül hatot még őszig, de nem tovább letartóztatni, a többieket pedig azonnal szabadon bocsátani. Ezen határozat Ausztriának tudtára adatott.

Az amerikai követség ezen határozat ellen remonstrálván, kijelentette a portának, hogy az amerikai hajók minden esetre készek a kiutahiai emigrációból azokat (legyenek sokan v. kevesen) felvenni, kik Amerikába menni magokat elhatározták. A stambuliak felől sem a congressus határozata, sem utasításom nem szól.

Kérem társait értesíteni, hogy Amerika ajánlatának elfogadásával semmi szabadságukat korlátozó kötelezettség nem hárul rájuk. Az Egyesült-Államoknak teljes lehetetlen volna ily korlátozásba beleegyezni.»

A menekültek határtalan meglepéssel, valóságos husvéti Hallelujahval olvassák vala e sorokat, ha Szulejman pasa pár óra mulva leverő utóiratot nem függeszt azokhoz a «felsőbb rendeletben», hogy az internáltak közül nyolczan: *Kossuth*, *Batthyány*, *Perczel Mór*, *Visoczky* stb. egyelőre még itt maradnak s az ő esztendejük csak szeptember 1-én fog kitelni.

³⁵ Ruttkaynénak, a ki a fárasztó hosszú úttól nem riadt vissza, csakhogy fivére gyermekei teljes épségben, friss egészségben omolhassanak a szülői kebelre, emlékül török ezüst- és aranypénzekből készült karperecczel is kedveskedtek belsejébe metszett e szavakkal: «Kossuth követői. Kiutahia. 1850.»

Fölebbezésnek helye nem lévén, a száműzöttek nagy családja május 8-án csakugyan kettészakadt. Vagy 100-an világgá mentek; Kossuth, családja, s a többiek élete tovább hömpölygött a régi mederben, míg a szabadulás percze (szept. 1-én), ő nekik is ütött.

«Már kora hajnalban, írja Kossuth holtig hű kísérője *Ihász Dániel*,³⁶ dobpergés és trombitaszó vert föl álmainkból, hirdetve, hogy a hosszú fogság végéhez értünk. Siettünk podgyászaikat málhás lovakra és öszvérekre rakni, s miután a nőket és gyermekeket Tatravánokban (gyaloghintó) elhelyeztük, magunk is lóra kaptunk s érzékeny búcsút véve emberséges, derék házigazdánk, Szulejmántól, reggel 7 órakor örökre hátat fordítottunk Kiutahiának.»

Szept. 10-én már mint szabad emberek, az aegai tenger szelid rengésű hullámain, a «Mississippi» fedélzetéről nézhették Kossuth és társai, mint tünedeznek el a távolság ködében a vendégmarasztó török partok. De értesült az érdekes tényről az európai sajtó révén az egész művelt világ is, s a hol a szabadságért dobogtak a szivek, vetélkedő lelkesedéssel köszöntik az önkényüldözötteit.

A spezziai öbölben egy kifeszített vásznon a magyar nemzet színeiben és óriási betűkben: *Eviva Kossuth!* hirdeti a közeledő «Mississippi»-nek, hogy olasz földön - tárt karok várják a Congressus vendégét, s habár a turini kormány diplomatikus figyelmeztetése, hogy «nem tiltja, de megköszönné, ha Kossuth a körülmények méltatásával ki nem szállana», a tüntetés helyszínét korlátok közé szorítja, másféle túlradó nyilatkozatainak nem szabhatott határt, s viharos éltetés között virágok és koszorúk egész zápora ömlik az amerikai gőzös fedélzetére.

Marseilleban a rokonézés még zajosabb jeleneteket idézett elő. S mikor aztán közhírré lett, hogy Kossuth Franciaországon keresztül Angliába utazni óhajtott, de a köztársasági elnök, Napoleon, a kért engedélyt megtagadta, csolnakokban és dereglyéken ezrivel özönlöttek a tisztelgők, nők és férfiak zeneszó mellett, kibontott lobogók alatt, szebbnél-szebb virágcsokrokat és koszorúkat hozva a Mississippihez, sőt egy szegény munkás nem tehetvén szert hajóra - a hullámok közé ugrik, a gőzöshöz úszik, fölkuszik s amúgy csurom vizesen kezét szorítva Kossuthtal, büszkén feleli ennek félig feddőző, félig megindult szavaira: «Erős akarat nem ismer akadályt!»

Kossuth a francia demokratákhoz címzett meleghangú kiáltványban mondott köszönetet a páratlan fogadtatásáért, következő zársorokkal:

«Engedjék meg uraim! - hogy ne szóljak többet a francia republikanus kormány tilalmáról, mely elzárta előttem a Franciaországon átvivő, mindenkinek nyílt utat. Tudom, hogy a francia nép nem solidaris e ténynyel. Jól tudom, nagyon is jól tudom, hogy Bonaparte Lajos úr még nem a francia nemzet. S csak az executiv hatalmat, nem egyszersmind Franciaország becsületét képviseli. Nem fogok többé visszagondolni a tilalomra s óhajtom, hogy hasonlóan cselekedjék a művelt világ is, ha majdan száműzöttek találnak ismét lenni, a kik most feledni látszanak, hogy egykor szintén azok valának... A szabadság szeretete, a kötelesség és testvériség érzete még hazámból kísért ide. De a jelszót a cselekvéshez itt kaptam. «Erős akarat nem ismer akadályt.» Mától fogva ez az én jelszavam. Éljen a köztársaság!»

Gibraltarban, hol az angol tiszték fejedelmet illető tisztelgésekben részesíték, hajót cserélt Kossuth. Átszállt egy angol gőzösrre, s a ki messziről szemléli a buzgóságot, a két hajó mint ölt lobogódíszot, s mint igyekszenek túltenni egymáson a hurrah-kiáltás és üdvözlések dolgában, saját szemének sem hiszi, hogy az Oczeán semleges víztükrén a kicsi magyar nép egy földönfutó nagy fiának mutatja be itt így hódolatát két világrész képviselőjében szárazföldön is első, tengeren legelső két nagy hatalmasság büszke, szabad népe...

³⁶ L. Népszázlója, Heti lap. Szerk. Áldor Imre. 1869.

Kossuth családtagjain fölül csak néhányat vitt magával utitársai közül ez angolországi kirándulásra. A többi folytatta útját, szívfájdalmát a «Madrid» árbocjai közül, az angol lobogó árnyékából átrepülő bucsúszóval enyhítgetvén: «A viszontlátásra - rövid időn - Északamerikában!»

Azalatt, hogy a «Madrid» teljes erővel Anglia felé tartott, s megállapodván útközben, Portugalia fővárosában, a bájos fekvésű Lissabonban, - Kossuth itt a polgárság leírhatatlan utcái tüntetései között a Braganza fogadó, hajdan kir. palota - aranytól bíortól tündöklő termeiben a városi kormányzó *Lubra* gróf és a miniszterelnök *Saldanha* hg. tisztelgését fogadta, Shakespeare hatyru szigetén lázas türelmetlenséggel várták érkezését.

A sajtó két táborra szakadt. Az osztrák követ zsoldjába szegődött kisebb rész ócsárolta, a szabadelvű nagyobbik égisz magasztalta Kossuthot. De milliók közt nem volt egy ember is, a ki ne égett volna a vágytól, hogy láthassa őt és hallja.

Maga Palmerston sem képezett e részben kivételt; duzzogni csak akkor kezdett, mikor Kossuth nyíltan lábai elé vetette a keztyűt, szemére lobbantván az angol nép színe előtt, hogy «Magyarország bukásában ő is bűnrészes - szabad folyást engedvén a muszka intervenczió-nak, melyet egyetlen erélyes tiltó szóval módjában állott föltartóztatni.»

Kossuth angolországi tisztelői s a magyar ügy örökké áldható igaz barátai: *Cobden*, lord *Dudley Stuart*, de *Lacy Evans* tábornok, *Gilpin* londoni alderman³⁷ és mások eget földet megmozdítottak, hogy a hontalan magyar vándor méltó ünneplése egyuttal hasznos lecke legyen az osztrák kényuralomnak. S hogy e tüntetés politikai jellegéhez a kétségnek még árnyéka se férjen, *Gilpin* indítványt tévén London városa képviselő testületében, hogy Kossuthoz föliratot intézzenek, hévteli beszédét az emlékezetes szókkal végezte:

«Szándékom volt szóba hozni, miszerint Kossuth Lajos a City díszpolgárává neveztessek, de jogi nehézségek merülvén föl e téren, megelégszem, ha azon örömet fejezzük ki csak előtte, melyet megszabadulása fölött mindnyájan érezünk. Volt idő, midőn drága pénzen vett díszkardokat ajándékoztunk *Schvarzenberg* hg. *Blücher*, *Platoffhetman* s más tábornokok és tengernagyoknak. Nem akarom most hasonló költségbe verni a képviselőtestületet, de azt határozottan állítom, hogy Kossuth Lajos a dicsőség templomában magasabb helyet foglal el, mint azok valamennyien, s e szerint az önök tisztelgése köteles erkölcsi adó a személyes nagyság, az üldözött érdem s az alkotmányos szabadság ügye iránt. Önmagukat tisztelik meg önök uraim! ha Európa első polgárát érdemeihez méltólag ünneplik!»...

*

Kossuth első látogatása angol földön nem egészen egy hónapra nyúlt. S leszakítani érdemes virága itt nem mint a költő állítja, minden órának, de minden egyes röpke pillanatnak volt az ő számára.

Midőn a «Madrid» a southamptoni kikötőből látható lőn, a part hosszában százezer torok harsogtatott üdvkiáltást, A hajók árboczaíra fölventák a díszlobogókat. A város harangjai zúgtak, s pusztá kézzel, kalapokkal, kendőkkel a kerek föld legszabadabb, leggazdagabb nemzete nyilvánította Kossuthnak, hogy - isten hozott!...

A bevonulás nagyszerűsége pedig fölülmult minden képzeletet.

³⁷ Iratai I. kötetében monumentum aere peremius állított e lelkes férfiúnak Kossuth baráti kegyelete. «*Gilpin*, írja Kossuth, a legnemesb jellemek egyike volt, melyekkel életemben találkoztam. Csupa becsület. Megtestesült jótekonyság. Személyesített emberszeretet. A társas erények példányképe. És engem ez a jó ember oly barátsággal tisztelt meg, minővel ember ritkán találkozik e földön. Barátom volt, mielőtt ismertem. És barátom maradt viszontagságos életem minden változatain keresztül közelben távolban mind halálig. Legyen áldott emlékezte!»

Kossuth a magyar címerrel ékített négylovas hintóban levett kalappal fönállva bámulta az örömrivalgást, mely valóságos őrzöngéssé fokozódott, midön később a polgárnagy erkélyéről tiszta angol kiejtéssel hosszabb beszédben hálás köszönetet rebegvén, az angol nép történeti nagyságát és halhatatlan érdemeit a szabadság és polgárosodás körül ékesszólásának teljes kifejtésével dicsőítette.

Kossuth négy napig idözött Southamptonban s minden napra egy-egy - lakoma³⁸ és óriási beszéd esik. S ha eddig: csak tisztelték őt, mostantól már - bálványozták.

Minden jelentősebb város vendégül hívta meg. A parliament nevesb tagjai közül mintegy 25-en környékezték körútjában. Párisból 15 baloldali képviselő egyenest azért sietett, át a csatornán, hogy őt üdvözöljék. Mazzini fölkereste s barátságot kötött vele. A kerek föld Angliában élő összes számüzöttei, magyarok, lengyelek, németek, olaszok, oroszok testületileg tudatták, hogy ő belé helyezik minden reményöket. S nemcsak az angol, de az összes amerikai és európai nagy lapok hasábokat töltöttek meg körútja részletei- és beszédeivel.

Elhalmozták mindenfelé művészi kivitelü adresse-ekkel, itt-ott p. o. Londonban egyen 40,000 aláírással; s értékes más emlékekkel is. De pénzbeli adományokat - kereken kimondá - személye részére semmiféle alakban nem, hazája, fölsegélésére ellenben édes örömet fogad.

Közönyös nézők még a hölgyek sem maradtak. A tömérdek virágcsokrot nem is említve, kifogyhatlan találékonyaságuk ezer kellemes meglepetést gondolt ki a kormányzó és neje részére.

Ipar, kereskedés szintén kivette részét az ünneplésből, de ki persze a haszonból is, s dús jövedelmet hajtó pompás vásárt csapott Magyarország illusztrált történetével, Kossuth képes életrajzával garasos és díszkiadásban, Kossuth kalapokkal, esernyőkkel, nyakkendőkkal, s kigondolható minden áruczikkal, a mihez jelzőül odaragaszható volt a Kossuth neve.

Tetőpontját e világtörténelmi tündér-látványosság mégis Londonban, Manchesterben, és Birminghamban érte el, ahol Kossuth a szó legszorosb értelmében százezrekhez szólott, s a fogadtatás vakító fényében kézzelfoghatólag szem elé lépett Anglia közmondásos óriás gazdagsága.

A Guildhallban maga a lordmayor nyújtotta át a fővárosnak pergamenra írott üdvözlétét aranytokban Kossuthnak. S még a vele nem rokonszenvező, Ausztria vontató kötelébe hagyományos következetességgel kapaszkodó torysajtó is bevallotta, hogy két óráig tartó válaszbeszédénél szebbet a Sheridanok és Foxok, Burkek és Pittek szülőföldje soh'sem hallott.

Manchesterben a «szabad kereskedési teremben», a népek ösztöne, az európai helyzet, a non intervenczió, a britt kivitel, az európai béke stb., Birminghamban «a békecsarnok»-ban a háboru története, az angol intézmények, az ipar és névszerint az angol ipar, az emberiség rendeltetése, Magyarország jövője, Ausztria, az orosz befolyás, Anglia hivatása stb. felöl szónokolt a magyar Demosthenes olyan erővel, eszmebőséggel és formatökélylyel, hogy Anglia egyik büszkesége, *Cobden* még hónapok mulva is elragadtatva a visszaemlékezés gyönyörétől, a birminghami beszédet «az emberi elme legcsodálatosabb remeklésének» nyilvánítá, «mit halandó valaha létesített»...

³⁸ Szemenszedett, töröl metszett francia esprit, nem nehézkes angol, flegma - mutatkozik a leleményességben, melyet a rendezők a lakomák belépti jegyeinek külső kiállításában, a termék diszítésében s a meeting helyiségek elrendezésében tanusítottak. Southamptonban e fajta belépti jegyen az erő, béke és a vendégszeretet jelképei (cserág, olajfalevél és szállóvessző) ékeskedtek. Elötérben az angol és török s az angol és amerikai lobogó összeölelkezve s közrefogva az aláhanyatló magyar tricolorot, míg a háttérben leszáll a nap, de magasba emelkedik egy geniusz s kinyújtott kézzel a remény csillagára mutat. Birminghamban a terem főbejárata fölött öles aranybetükben ragyogott: Üdvözlég Kossuth! fönn a boltozaton pedig repkénykoszoruban a Bem, Klapka, Guyon, Perczel, Aulich stb. és gyászfátyoltól körülfogva Batthyány Lajos és az aradi vértanuk nevei.

Palmerston, a kire a remek szónoklatok rá-rá terítgették a vizes lepedőt, akárhogyan erőlködött, nem volt képes lohasztani a Kossuth kultuszt. Lapjait, ha ráförmedtek a «vakmerő jövevényre», nyilvánosan megégették. Az élczlapok szóban s rajzban milliók gunyakcajájának dobták oda martalékul a «nemes lord» neheztelését és aggályait. S ki szemének egyetlen hunyorításával ráijeszthetett a kontinens akármelyik nagyhatalmasságára, ugyanez a világhírű államférfiú megkönnyebbülten föllélezett, mikor Kossuth körútját félbeszakítva, barátjaitól bucsut vett, hogy hazája érdekében Amerikába siessen, minden megelőzőt homályba borító újabb szónoki sikerek és milliók szivéből föltörő önkéntes hódolatnyilvánítások felé.

*

Julius Caesar csak barbár néptörzseknél, győzhetlen római légiókkal, Kossuth az európai műveltség és szabadság központján, fegyvertelenül Venit, vidit, vicit!

S nem vetjük messze a sulykot, - isten a tanunk és az egykorú sajtó! - ha azt állítjuk, hogy az egész nagy világ tekintete rokonszenves érdeklődéssel pihent Kossuth személyén, mikor 1851 nov. végén Southamptonban hajóra szállt, hogy az új testamentomi apostolok lángbuzgalmával új hívőket keressen és gyűjtsön az atlanti Oceán túlsó partjain azoknak a szent igazságoknak, miknek isteni eredete ott lüktetett szivvérében, s kitéphetőek onnan és elnémíthatók csak szózatok ajkával együtt voltak...

Lobogó szövétnekekkel világhír jár előtte, ez a kalauza innen fogva, akármerre fordul; s a hazátlanság gyászfátyola fölé, mely kalapján lengedezik, a közhódolat tűz örökzöld babért három világrészben.

Még rá sem teszi lábát az új világ szabad talajára, már máglya épül ott és nyilvánosan elhamvasztják azt az egy-két zuglapot, a mik az osztrák követ borraivalóját többre becsülvén hazájok jó hírének, a független sajtó lelkesítő fölhívásait ellensúlyozni, s a philhungar közhangulatot megváltoztatni, vagy legalább megoszlatni megkísérik... S a hatalmas köztársaság minden államában az alkotmányos képviselőtestületek egyhangulag hozzájárulnak a Congressus határozatához, s mire Kossuth megjő, meghívó levéllel ezernyi senator és képviselő, száz és száz egyesület és társulat várakoznak a parton s török magukat a szerencséért, hogy örvendetes «igenlő» válaszszal térhessenek vissza megbízóik körébe.

Vendégfogadó bizottság alakul az útbaeső legkisebb községben is... Százezreket költenek diadalkapuk emelésére indóházak, paloták, utcák fölczifrázására, lakomákra, föliratokra, alkalmi nyomtatványokra és érmekre; gyűjtést kezdenek, aláírást nyitnak egy «Hungarian fond»-hoz a magyar nemzet fölszabadítása végett, s midőn Kossuth pénzutasványokat készített hontalan saját nevének egyetlen erkölcsi kezességével, úgy elkapdossák, mintha csak részvények volnának valami újonnan fölfedezett californiai aranybánya kiaknáztatásához.

És a mi Angliában helyenként mert csupán s legfőlebb hegyivel kibujni a zsákból, itt egész meztelenül látható lesz a szög: s politikai testületek hivatalosan kiáltanak pereatot Ausztriának, nyíltan siratják a szabadságharc bukását és vértanuit, leplezetlenül kárhozzatják az orosz beavatkozást, himezés nélkül buzdítják tette Kossuthot, ígérnek diplomáciai, sőt anyagi támogatást s hadfölszerelési célokra olcsón és versenyezve vállalják fel megrendeléseit...

Az a félesztendő, a mit Kossuth Északamerikában látott tovatünni, tündéralomként szövődik be még az ő, nevéhez Olaszországból írt levélben önmaga által «csodálatosnak» nevezett, regényesen nagyszerű élete történetébe is...³⁹

³⁹ Levél nevéhez Turinből 1859 június 23-iki kelettel.

Ez izgalmas hat hónap alatt 200-300 nagy beszéddel még irigyeit és ellenségeit is meggyőzte Kossuth, hogy nem csupán az élő nemzedéknek első, de minden időknek és kornak egyik legnagyobb szónoka; ismereteinek gazdagságával, előadásának csodás változatosságával és szépségével e téren ép oly utólérhetlen unikum, a minő Shakespeare drámaírónak a költészet képzelet alkotta bűvös világában.

Szinte megfoghatlan, honnan vette, mi kölcsönözte a már itthon beteges, gyöngé testnek azt a Herculesi erőt és kitartást, hogy féllábbal megszakadás nélkül úton lévén, a waggonok lépcsőiről egyenesen a szószékre lép, az éj felét meg banketteknek, estélyeknek, színházi díszelőadásoknak, báloknak szenteli a nélkül, hogy fizikailag megrendülne, s külső megjelenése fenéségéből, hangja csengéséből és teljéből, előadása tüzéből csak egy szemernyit is vesztené, akár templomban és teremben, akár isten szabad ege alatt erkélyekről és nyílt téren szól a hallgatók mindig óriási tömegéhez.

Newyork, Philadelphia, Baltimore, Washington, Annapolis, Harrisbourg, Pittsburg, Cleveland, Columbus, Cincinnati, Indianapolis, Madison, Louisville, Neworleans, Montgomeri, Boston stb.; szóval az Egyesült-Államok minden számottévő városa falai közt látta s krónikájában a legfényesb lapra írta föl aranybetűkkel, hogy hallotta is őt, s elég a térképen egy pillantást vetnünk e roppant területre, melyet aránylag oly csekély idő folytán keresztül-kasul, egyik végétől a másikig bejárt, hogy álmélkodás fogjon el és porig hajló benső tisztelet Kossuth fenomenális nagysága iránt.

S én istenem! minő élmények, minő mozzanatok fűződnek e dicsőségteli körutazáshoz!

A milliók ezerféle tüntetése s az obligat pazar költekezés csillogó, villogó, szemkápráztató külsőségekre mint eltörpül itt azon páratlan ünneplés mellett, hogy minden egyes államban a kormányzó és az országgyűlés áll a mozgalom élén; a newyorki bankettől⁴⁰ a kerek föld minden pontjára teljes szövege repül Kossuth két órai beszédének; Washingtonban Webster külügyér mutatja be őt az Elnöknek, a ki díszebédet rendez tiszteletére s a senatusban, melyhez foghatót csak Róma látott az ő fénykorában, - és a képviselőházban, mely tekintélyre, hatalomra már akkor egyenrangú vala az angol parlamenttel, némaságában is impozans tisztelettel fölemelkednek ülőhelyeikről, midőn belép oda, a «nemzet választottai»; az őserdők őslakói, az indiánok főnökeiket útnak indítják hozzá rejtelmes fészkeikből, csakhogy hiteles hirt halljanak róla; a hadsereg keresztalakú ezüst medaillonban Washington arczképét és egy hajfürtjét nyújtja át neki drága szent emlékül, a közkatonák pedig lemondanak több napi zsoldjuk, a gyármunkások egy heti bérök keserves filléreiről⁴¹ a magyar alap javára, s a boldogság könyei peregnek végig munkától, időjárástól, nélkülözésektől kemény, durva arcvonásaikon, mikor Kossuth felmutat az égre, s isten áldását jelöli meg elmaradhatlan és egyetlen méltó jutalmául

⁴⁰ E bankett az új világ legszebb szállodájában, a fejedelmi pompájú «Irwinghouse»-ban folyt le. Az asztaldísz czukorművei közül egy a szabadság emlékszobra volt Kossuth alakjával ormán. Más a «Missisippit» ábrázolta. A harmadik Haynaut Londonban, a mint egy gyár munkásai megtépázzák és eldöngetik. A negyedik egy magyar huszárt, Washingtonst stb.

⁴¹ A rágalom mérges nyelve számon kérte később Kossuthtól még az általa felelősség nélkül gyűjtött s szabad rendelkezésére az adakozók által legkisebb kikötés nélkül bocsátott összegeket is. László Károly teljes hitelességű naplótöredékében erre nézve a következő felvilágosítással szolgál: Kossuth Hajnik Pállal, kit körútjában pénztárnokul alkalmazott, a befolyó pénzből rendes számlát vitetett. A «Common wealth» bostoni hirlap ezek alapján közölte, hogy Kossuth a 90-100,000 dollárnyi gyűjtést hadiszerek vásárlására és csináltatására, futárookra, költséges levelezésre stb. fordította s nemhogy pénzt vitt volna magával, de még adósságba is verte magát, melyet később saját keserves keresetéből törlesztett.

e magasztos lelki nagyságnak.⁴²... S ha nem állít is a Congressus segélyhadakat a síkra s óriás-hajói kevély árboczaikon a csillagos és csikos lobogóval, nem indulnak is Bécsnek szögezve tűzokádó szörnyeket, rögtön az osztrák partok felé: midőn 1852 jul. közepén a szép napok sőt hónapok hőse, a volt magyar kormányzó milliók üdvkiáltásai között utolsó bucsúcsókot int az Oceán habjain himbálva az «Egyesült Államok» főkikötője felé, - meggyőződésé, biztos tudomássá érlelődött lelkében, a mi csak fellengző remény volt idejövet, hogy az első megváltó lövésre az Aldunánál menydörgésszerű visszhang fog felelni e távoli partokon, s egy újabb intervenczió Magyarország küszöbét már azon koszorus kard oltalma alatt fogná találni, mely kivívta itt a függetlenséget, s az amerikai szabadság bölcsőjében, a bostoni «Faneuil Hall» szellős homlokzatán a legméltóbb formában van megörökítve e gyönyörű jeligében: «Ense petit placidam sub libertate quietem!»

⁴² Kossuth mesterileg értett hozzá alkalmi rögtönzéseiben azokat a hurokat hozni rezgésbe a szivek mélyén, a melyek leghamarabb megpendülnek és legédesebb hangokat adnak.

VIII.

Kossuth házi élete Londonban. A békepárt írói. Kossuth és a Krim háború. A forradalmi triumvirek kiáltvány. Kossuth és Mazzini. Fekete pontok Ausztria látóhatárán. A magyar emigráció és a Tuillériák. Kossuth első találkozása Napoleon császárral Párisban. A magyar nemzeti igazgatóság. Kossuth megbuktatja az angol kormányt. Kossuth olaszföldön. Kossuth második találkozása Napoleon császárral Wallegioban. Forradalmi bizottság Magyarországon. Villafranca. Consummatum est.

Az amerikai körút fáradalmait Londonban pihente ki Kossuth. A nemzetközi viszonyok nem igen kedveztek ekkor forradalmi szárnyemelgetéseknek. Napoleon előkereste a családi lomtár-ból s fejére tette a császári koronát... S hogy kibékítse múltjával az európai udvarokat, a leg-súlyosabb lánczokat épen ő kovácsolta, ő rakta keze-lábára a népszabadságnak... Oroszország és Ausztria hasonló czéllal frigyessülvén, ha a mézes hetek múltával kiábrándultak is már, a «tigris és hiéna» házasságából milliók boldogítására nemtő hogyan születhetett volna?... Itáliában tovább füstölgött a Vezuv, sustorgott, morgott elfojtott haraggal az Aetna, de olyan kitöréstől és rázkódástól, mely az Alpoktól a messinai szorosig kimozdítsa sarkaiból a «régit», az osztrák és francia reakció árnyékában örökkévalóságról álmadozó liliputi fölségek legkevésbé sem féltek. Németországban pedig a philosophusok kerültek ismét fölül, s noha a leggenialisabb és legmerészebb forradalmár, Bismarck, már keresgélte sas-szemével a kétes jövő alaktalan homályában azt az archimedesi pontot, melyről az európai egyensúly kiforgat-ható ócska keretéből olyan új államalakulás javára, melynek előtánczosa az egységes Német-birodalom lenne, - jog- és államtudósok ott még csak könyveket izzadtak e végzetes thémáról, s a 48-iki német mozgalmak keletkezésének és meghiusulásának valódi okait Kant és Hegel alapos és mélységes unalmasságával magyarázták.

Nem elfeledve, de csöndesen és szerényen, nem elejtve, de visszavonulva és házi körére szorítkozva éldegélt tehát Kossuth is családostul a Themse parti kalmár városban. S a nagy közönség csak akkor hallott róla, mikor kifogyott az apró pénzből, s nemes büszkeséggel és konoksággal visszautasítván mindennemű anyagi ingyen kedvezést és segélyt, föl-fölkere-kedett, hogy angol és skót városokban fölolvassal keresse meg a mindennapi kenyérre valót.

A volt kormányzó nyílt házat csak annyiban tartott Londonban, hogy arra érdemes szükölködő emigransokkal testvérileg megosztotta utolsó falatját és fillérét is. Nehány benső jó embere pedig állandó vendége volt a sült burgonyának, vajjas kenyérnek és párolgó theának, a mi estende asztalra került s segítettek a borongó kedélyű nagy férfúnak egy-egy játszma whisttel vagy sakkal ölni a lomha időt. Karácson szent estvéjén lukullusi fényűzéssel turós csusza, mákos, diós patkó pompázott a hófehér abroszon, s a fájó visszaemlékezések sűrű ködgomo-lyában megvillant ilyenkor egy-egy sugara az édes reménységnek mindig: a betlehem-i jászoly nem hozta-e meg szabadítóját és szabadulását végre a magyar nemzetnek is?⁴³

Biztató hírnökök e részben nem igen jelentkeztek. Az osztrák követ egyik szeme folyvást Kossuth ajtajának kilincsén csüngött, s a ki ezt megérinté, bizonyosra vehette, hogy vissza-vetődve a hazába, halálra faggatják, s ha nem hosszabbra, pár hétre lakatot vetnek a - szájára valamelyik állami fogházban.

⁴³ L. Kossuth album. Kubinyi L. Karácsonyesték Londonban az Exgovernornál.

Az exkormányzóra magára talán még jótétemény rejlett e szigorban... Az ő hazanéző, hazasíró honvágya felé már akkortájt is azt kelepelhette volna *Tompa* Mihály kesergő gólyája: «Csak vissza, vissza! Nincs itt kikelet!... Az élet megfagyott, megdermedett!» S rá nézve igaz nemcsak az volt, hogy szertehull oldott kéveként a nemzet; hogy szüle nem zokog holt magzat felett; hogy a vén lelke örömmel eltelik, mert nem kell élni már sok ideig; hanem az a milliószor fájdalmasabb panaszos sóhaj is, hogy honfira honfi vádaskodik.

A «békepárt» politikai álláspontját, működését, értékét eléggé jellemzi (mint egy jegyzetben már röviden érintők), hogy vezérei háborítlanul itthon maradhattak; cikkekét, röpiratokat, könyveket gyárthattak Kossuth ellen; bűnbakul állíthatták oda őt minden bajért, rosszért, a mi csak történt, föl és le egyaránt. S míg kiméletlen erőszakkal börtönbe hurczol a visszatorlás mindenkit, a kire parányi árnyékot vet rágalom és gyanú, e jó uraknak hajuk szála sem görbül, s egyik-másik szóvivőjük pezsgős palaczkok durrogása, habzó poharak csengése mellett ócsárolhatja szíve-szája szerint a forradalmat és annak főbajnokát.

S midőn a nemzet színe-java még megtört lélekkel zokog az aradi vesztőhelyen és az állami börtönök rácsablakai alatt, *Tóth* Lőrincz *Deák* F. életrajzában már «fekete madaraknak» gúnyolja a szabadságharcz szereplőit, csakhogy Deák későbbi tréfajaként az országban netán épen maradó két czipóból egyik okvetlenül az övé lehessen. *Szilágyi* Sándor történeti emléklapokat, rajzokat, okmánygyűjteményeket rögtönöz, részben vasvillával hány össze oly szellemenben, hogy *Horváth* Mihály, a 67-es aerában megtért, de akkor még tékozló fiú indulatosan kifakad s a «25 év történetének» egy jegyzetében «hazafiatlan, rosszirányú művek»-nek bélyegzi azokat. *Csengeri* Antal «Státusférfiak és szónokok» czifra czége alatt kicsinyes bosszúból egy csomóba szedi, egy sorba állítja s tulipiros jó kedvvel magasztalja Kossuth összes ellenlbasait, s ugyanitt *Kemény* Zsigmond, kinek óriási lángelméje nem a hazafias bánkódás vagy a túlfeszített szellemi munkában, hanem egy hosszú élet sybarita kényelmében és idegölő élvezeteiben vesztette el fenomenalis erejét és fényét, névtelenül, de félreérthetlen világos czélzattal így vagdalkozik - Debreczenben? a jelenlévő kormányzó? az ám! Budapest-ről a hontalan vándor Kossuth ellen: «Széchenyi a «hideg számító», Görgen tébolydájában van, az érzés elhiresztelt emberei pedig (Kossuth) törhetlen egészséggel olvassák a hirlapokat ügyeinkről és készítik a memoire-okat; Széchenyi önmagát vádolja, hogy nem menthette meg a hazát, azok pedig, kik nevezetes tényezők voltak állapotaink előidézése körül, örökké másra tolják a hibákat» (czélzás Kossuth beszédeire Angolországban és Amerikában).

Pár lappal hátrább pedig újból keresztre feszíti saját bálványá kedvéért Kossuthot, s habár újra a pluralis majestaticus széles és bő paplana alól, de most még az előbbinél is érthetőbb, nyiltabb irányzattal, Londonig érő hosszú póznán, egyenesen ajkára nyomja «a bukott Messiásnak» a legélesebb sarcasmus eczetjébe és epéjébe mártogatott keserű szivacsot a következőkben:

«A véletlen előbb a mozgalom, később a lángbaborított állományok élére emelt oly férfiakat, kik kezökben lanttal vagy világszabadsági trombitával (czélzás ez Kossuth szegedi beszédére), szemökben könnyel, *ajkaikon csodás bűbájú szónoklattal* és szivökben ömledezéssel vezették a népet az ígélet földje felé, mindig *lelkesülten és lelkesítve*. Némelyiknek a folytonos érzésáradat miatt gyöngye idegrendszere, *beteg teste* volt. Valami kibeszélhetetlen varázsa a haza ügyeérti vértanuskodási hajlamnak, mely minden szavaikból és tetteikből kisugárzott, azt látszott jósolni, hogy e férfiak, ha nem diadalmaskodnak, *eszméik romjai közé* fogják temetni életüket vagy legalább eszméletüket. De a sors úgy akará, miként felbillenván az *érzéspolitikusok által kormányzott állami rend*, elvándoroltak (*sic!*) a világ különböző vidékeire s most külföldön éldegélik (*sic!*) napjaikat akként, hogy létegők a régi maradt, t. i. érzékeny és szívós, a percz benyomásaitól függő, de kitartó és aránylag egészséges!»

Ime - fázán-pecsenye és francia pezsgő mellett így fogták föl, így rajzolták hivatott tollak a magyar nemzet és a nagy világ számára itthon Kossuth jellemét oly időkben, mikor épen Széchenyi tanácsára kegyelmezni kell vala az apagyilkosnak is, csakogy létszámban se fogyjon fajunk! És a mikor Kossuth garasonként szerezve meg, a mi családjának múlhatlanul kellett, két világrész rokonszenvével emelte európai érdekké a magyar ügy fölkarolását és saját véresverejtékű keresményéből pótolta (lassan-lassan százezrekig) társai nyomorának enyhítésében a nemzet részvétlenségét.⁴⁴

A mérgezett hegyű nyilak közül - szerencsénkre - egy sem érte, egy sem sebezte meg Kossuthot... Neve nem vesztett varázsából itthon; szava tekintélyéből ott künn, s az első európai bonyodalom, a Krim háború előestéjén, miként a purgatoriumi lelkek egykor az Üdvözítőtől, tőle várják szabadulásukat, ennek hitével csoportosulnak személye köré, lelkileg és menekültjeikkel, bilincsekben nyögő, elnyomott összes népei a kontinensnek.

«Kossuthnak a Krim háború alatt mondott beszédei - mint John Bright radikális pártvezér, majd miniszter a parlamentben utóbb elkésett bölcseséggel nyilvánítá - a háború után olvasva, oly benyomást tesznek az emberre, mintha az őskori látnokok egyikét hallaná szólani vagy elmúlt idők történelmét olvasná s nem a jövőendő sejtelmeit!»

Kossuth eget-földet megmozdított, érvényt szerzendő azon általa vallott politikai axiomának, miszerint a keleti kérdést csak a magyar és lengyel ügynek együttes felkarolásával lehet megóvni a katasztrófától, «hogy az orosz hatalmi sphaera kiterjesztésére ne vezessen». A török porta belátta ezt; de nyugati szövetségesei Ausztria iránti tekintetből megfogták kezét. A békóba vert népeknek a gondviselészerű alkalomhoz kötött reményei füstbe mentek.

A megcsalódott milliók tomboló haraggal csörgették lánczaikat. Határtalan elkeseredésök hű kifejezésére a «forradalmi triumviratus» vállalkozott egy közös kiáltványban, melynek eget-ostromló tartalma, lázas szelleme, gyujtogató hangja felől némi fogalmat nyújthatnak a következő sorok:

A köztársasági párthoz!

«Szebasztopol vára elesett. A nyugati Európa kormányai s a czár közti háború megmáshíthatlan és határozatlan időkre elnapoltatott. Lehetetlen, hogy Oroszország ily vereség után megalkudjék, a nélkül, hogy egy harmadrangú hatalom alacsony színvonalára süllyedjen le. És lehetetlen, hogy a szövetséges kormányok a győzelem által fölbátorított közvéleménnyel szemben más, mint súlyos föltételeket szabjanak a legyőzött elé. Nekünk tehát Szebasztopol elesése csak *első* szava a háborúnak, melynek *utolsó* szava és befejezése a *népeket* illeti.

Minden nagy mozgalomnak központtal kell bírni, a honnan a kezdés lehetőségessé válik; a hol van kar, mely fölemeli az indulás zászlaját; van hang, mely elkiáltja: «Megjött a pillanat! Rajta!» E kar és e hang most - mi vagyunk. S ha a párt többsége magáénak ismeri az általunk fölemelt zászlót s érzi, hogy igaz, a mit mondunk, köteles lesz követni is minket. A forradalomnak csak előőrsei lévén, mi amúgy is el fogunk tünni ismét a hadsorok közt - a népek ébredése napján, de e fölébredés (bizonyosság az utóbbi hat év története) lehetetlen, míg a forradalmi táborban egységet teremteni nem sikerül. Ez az, a mire most főszükség van, s a mit a keleti helyzet által okozott helyzet sürgősen követel. Ezért szólunk!

⁴⁴ Irataim. III. k. 672. lap.

Mi erősek vagyunk testvérek, mert velünk van Isten és a nép. A mi erőnk a jog és az ügy igazsága, melynek életeink szentelvék; testvéreink vértanúsága, a kik közül ezren és ezren hullottak el és haltak; a győzelmek emléke, melyeket minden nép nyert s az a büszke öntudat, hogy e győzelmeket nem szennyezte be semmiféle bűn... Mi erősek vagyunk számunk, erősek a tömegek vágyai, szenvedései és anyagi érdekei, s erősek végre a nemzetiség érzetének azon mindenhatósága által, melyet a zsarnokok hasztalan tagadnak és azon halhatatlan ösztön által, mely följjajdul minden elnyomatás ellen s főnhangon kiált minden szívben a szabadságért!

Lássatok hozzá szervezkedni és akarjatok merni. Merni annyit tesz, mint az erősnek okosságával élni. A szabadelvű pártnak égető szüksége van a cselekvés egy elismert központjára, közös pénzügyre és közös jeligére. Ha egy hó alatt nem fog ezekkel bírni, nem felel meg magasztos feladatának.

A kötelesség ma egy és ugyanaz mindnyájunkra nézve, hanem a helyzetek és körülmények lehetnek eltérők és különbözők. Vannak például népek, melyek mint Magyar- és Németország elnyomatva és ellenségektől körülzárva lévén, jelenleg nem tehetnek többet annál, hogy a nagy küzdelemnél a második sorban állnak. E népeknek készülni kell, hogy rögtön követhessék a mozgalmat, a mint másutt lesz, a ki megindítja. Viszont vannak népek, melyek multjok, jelenök s egy csomó mellékkörülménynél fogva kezdeményezni hivatvák és kötelesek, s ez utóbbiak közt Francia- és Olaszország legelől említendő.

Franciaország keblében hordja fölédredését mindazoknak, a kik Európa megromlott társas szervezete miatt szenvednek, remélnék és vágynak. Olaszországnak pedig csak föl kell emelni háromszinü lobogóját, hogy Európa elnyomott nemzetiségei mind fölédredjenek.

A december 2-ikának hőse: gyilkosa Rómának is. Francia- és Olaszország, Róma és Páris; ennek kell hát a harcra hívó fölkiáltásnak lenni. De bárhol leszen is a kiindulási pont s bármikor üt az óra: annyit bizton ígérhetünk, hogy a népet, mely a Haza és Emberiség nevében első fogja fölemelni a zászlót - mindnyájan követni fogják.

Fölkelés fölkelést szülend, s az első győzelem új tizet, tiz különféle ponton. Nincs ma a kerek földön nemzet, mely erélyes és hatalmas akaratból eredő tett által a világ fölszabadulását elő nem idézhetné. - 1855 szeptember hóban. *Kossuth, Ledru Rollin, Mazzini József.*»

Ki hitte volna ekkor, hogy Cavour és Mazzini, a szárd király jobb keze s a minden császári és kir. korona esküdt ellensége a helyett, hogy paralyzálnák egymást, egyek lévén a célban, öntudatlanul egy kézre dolgoznak annak megvalósításában is... s hogy Orsini bombái csaknem annyit fognak lendíteni az olasz egységen, mint a turini államférfiú pókhálónál finomabb diplomáciája, mely észrevétlenül csalja törbe, fonja körül mind sűrűbben a francia sást, s szolgálni látszik jámbor önmegadással, mikor - öntudatosan vezet!...

Már hiszen akár elismeri Csengeri és a Széchenyi iskola statusférfiunak, akár nem Kossuthot, az a bámulatos ösztönszerűség, melylyel ez a messze jövőbe lát, s végkövetkeztetéseiben, a miket az előzményekből levon, csak ott csalódik, a hol a fürkésző elme számításait emberi látókörön kívül eső véletlen teszi csuffá, - ez az isteni inspirációhoz közeljáró ösztönszerűség adománynak, érdemnek egyaránt fölér siker híján is azzal a státusférfiui bölcseséggel, mely sikernek nevezi a föltétlen megadást; alkuszik és megalkuszik oly dolgokban, a mik nem vásári árúcikk, hanem örök jog, örökely, vagy örök érdek; s ősi kard gyanánt köti oldalára, a

mi legfőlebb üres markolatja ennek, s néha még ennyi sem, csak - hajlékony fűzfavessző, fallere ignotos, derisui notis.

Mellékes mozzanat: Kossuth neve első helyen állván a kiáltvány végén, - ő fogalmazta-e? nem-e? s eszméiből mennyi az övé? mennyi a más kettőé?

Történeti tény, hogy hármuk közül csak ő olvasott tisztán a titokzatos jövő Sybilla könyvében a fejlődő viszonyok segítségével, s ha Mazzini iskolája kigyót-békát kiált is darabig Kossuth fejére s elvtelenséggel, elpártolással vádolja és gyanúsítja őt, mivelhogy Cavourral szóba áll, majd szövetkezik, maga a Mester Herculesi választhoz sodorva a tények logikája által hazája és egy kormányforma között, nemes önmérséklettel kiált föl 1860. márcz. 2-án: «Nem az forog fön, hogy respublika vagy monarchia legyen-e? hanem a nemzeti egység, a lét vagy a nem lét; s ha Olaszország monarchikus akar lenni a savoyi ház alatt, ám legyen!... A mit most mindnyájan akarunk az, hogy Olaszország létrejőjön.»

Sőt eszményi lemondással egyenesen fölhívja később (szept. 20.) a királyt, álljon élére határozottan e nagyszerű vállalatnak; ne gondoljon az akadályokkal; legyen nagy, mint a munka, melyre őt isten rendelte. «Én magam, így végződik a nyílt levél, kész vagyok számkivetésben meghalni, hogy ifjúságom hitét sértetlenül megtartsam, de bensőséggel fogom e számkivetésben is kiáltani: Elnök vagy király, isten áldjon meg tégedet és a nemzetet, melyért te mertél, te győztél!»

De nemcsak e pontban tanítványa Mazzini Kossuthnak; neki menván fejjel többször a falnak s mindig dugába dülő apró kísérletekre pazarolva - a végeredmény koczkáztatásával - honfivért és áldozat-filléreket, a fölsülés után akárhányszor mellére üt, s nyilvánosan szánja-bánja, a miért nem ügyelt a jó szóra s füle mellett ereszté el Kossuth nyomatékos intő és mérséklő figyelmeztetéseit.

Hogy III. Napoleon és Cavour Párisban valamit főznek, s szeretnék megnyerni ehhez kuktaul vagy tüzelőül a magyar emigrációt, nemeskéri Kiss Miklós sugta meg először a magyar kormányzónak.

Irányi nemsokára még világosabban beszél s félig már a francia kormány szócsöve, mikor ismétli e hiradást s föltételesen hajlandóságot árul el a közreműködésre.

Kossuth válasza nyílt és férfias. Hazája fölszabadítása végett örömet szövetkezik magával az eleven ördöggel is, de csak odáig, hogy őt magát el ne vihesse. Főzni szívesen segít, lefőzetni magát nem engedi. «Ha mi mozdulunk, *oly alapot* kell szerezniünk, mely biztosít, hogy a nemzet mozdul velünk. Különben a lengyelek sorsára juttatjuk a hazát.» Álszemérmet levetközve, magyarán kiköti egyúttal, hogy teljhatalmu feje és fővezére ő legyen az egész mozgalomnak. A Görgey-féle mérges lepényből elég egy életre egy sütet. «A multak kérlelhetlen szigora megtanította, hogy a hol az ő neve előfordul, a felelősség legnagyobb súlya az övé, és a kié a felelősség, azénak kell lenni a vezetés inicziatívájának is. Nem szándéka zászlónak lenni más kezében bizonytalan célokra, sem báránynak, mely elvegye mások bűneit vagy hibáit».⁴⁵

S midőn újból megszólal a csipkebokor s a láthatlan «nagyúr» tudni kívánja: mi hát az az alap, melyen légváraknál egyebet, különbet óhajt és remél fölépíthetni Kossuth? kereken kimondja: «Nekem az kell, hogy a francia zászló magyar földön valósággal koczkáztatva legyen. Tehát - nem segédhadosztály, mely megállapodik a határon s messziről nézi: elsül-e magyar kézben a bot is? hanem előre megy a csatába s biztosítékot nyújt minden eshetőségre a francia fegyvernek kudarczczal be nem szennyezhető becsületében».

⁴⁵ Irataim I. k. 96. 1. stb.

A Szajna partján rég kiveszett ily önérzetes hang. A sok csúszó-mászó állat közé bebocsátani a sivatag urát, hogy ragadós példaképen rázogassa ott független büszkeségének fejedelmi sörényét, nem igen érezhették kedvet a - Tuillériákban. Megpróbálták mellőzni Kossuthot. Hogysen ő diktáljon nekik, beérik inkább kisebb tromffal, *Klapká*-val; *Teleky* Lászlóval vagy mással. S nem riadtak vissza attól a fogástól sem, hogy álhirekkel zavarba hozzák saját tűzhelyénél is a magyar közvéleményt.

Kossuth gondoskodott, hogy e lelketlen kísérlet csufot valljon. R. volt honvédszázados révén haza üzent, készüljenek de föl ne üljenek könnyelműen semmiféle hitegetésnek és bujtogatásnak; vesztébe vakon ne rohanjon a nemzet senki fia után! Ő maga egy órai életért örömmel dobna oda bérül hátralevő napjait, de jobb szeretvén a hazát, mint magát, nem fogja túrni, hogy nemzete csak eszközül használtassék. Pusztá diverzióra egy csepp magyar vért sem enged pazaroltatni: «Intem tehát, úgymond, az otthonvalókat, ne hajtsanak csalóka s gondatlan föl-szólításokra. Várják be, míg föl-szólítom. Én nem fogok könnyelműen játszani a nemzet vérével».

Szint ily siralmas csütörtököt mondott a másik kombináció. Legelőbb Cavour szemét nyitja föl *Szarvady* Frigyes. Himezetlenül megmagyarásván ennek, hogy pusztába kiáltó magyar földön minden forradalmi szózat, mely nem a Kossuth ajkáról jó. «Csak ő összpontosíthatja az erőket. Ő nélküle minden mozgalom tehetetlen lesz». S *Irányi*, *Kiss Miklós*, *Teleky László* és mások hasonló őszinteséggel és hazafisággal Párisban hirdetik ezt sajtó útján vagy élő szóval.

Persze Kossuth akaratából s az ő utasítására sohsem hiányzik itt a refrain sem: «Hogy csak akkor szólíttassék föl a magyar nép fölkelésre, ha már valósággal francia sereg van magyar földön. Különben pár nap alatt elnyomnak, mert most nem inognak a trónusok egy európai forradalom viharában mint 1848-ban s vasutai segélyével készen áll az osztrák elfojtani már csirájában bármely ponton egy még szervezetlen népies mozgalmat!»...

«Olaszthon hazardirozhat százszor, az ő jövője száz bukás után is olasz marad. Nekünk még egy bukás, s a magyar csak lakos lesz hazájában, nemzet nem többé.»⁴⁶

A francia császár soká habozott, ingadozott, fontolgotott: neki csak a gesztenye kellett, nem a macska; s ha mégis rászorulna erre, hát csak úgy, hogy egymaga égesse meg a körmét. De a kenyértörés perczében erőt vesz gyöngye lelkén a félelem. Érzi saját tehetetlenségét. Nem bízik tábornokainak hadvezéri képességeiben. Még kevésbbé katonáinak harczi kedvében s legkevesbbé a francia nép hűségében...

1859 május 3-án *Teleky*, *Klapka*, *Bethlen Gergely*, *Puky Miklós* Parisból átrándulnak Londonba, s tudtára adják, hogy *Napoleon hg.*, a császár megegyezésével kéreti őt, nézzen be a Tuillériákba egy szóra. Kossuth elfogadta a meghívást. *George Brown* neve alatt hajóra szállt s május 5-én délelőtt már *Napoleon hg.* mellett üldögél egy zsöllyén s apróra meghányják vetik Magyarország kooperációjának esélyeit és módozatait egy osztrák-olasz-francia háborúban az - emigráció kezdeményezésével.

Görbe úton közeledni nagy czélok felé sohsem fért Kossuth jelleméhez. Most sem. S megérzik minden szaván az is, hogy nem «a hontalan vándor», hanem Magyarország volt kormányzója lépett be a fényes terembe, a kivel alkudozni nemzete érdekében lehet; megalkudni vele ennek rovására, kínálják bár Kelet-India összes kincseivel, - soha!

⁴⁶ Kossuth levelei *Szarvady* és *Teleky László*hoz. *Irataim* I. k. 165-181. Jogosan mondja hát (201. l.) kapcsolatban e magasztos óvatossággal Kossuth: «Sok változott azóta, de még most is lelki megnyugvásomra szolgál a gondolat, hogy szülőföldemet az idegen érdekeknek áldozatául esés veszélyétől akkoron megmenthettem».

Mindjárt első kérdése lakonice erélyes és kurta.⁴⁷

«Én - úgymond, herczegségeddel és a császárral csak úgy remélhetek egyezsége jutni, ha az iránt kellőleg biztosítatom, hogy Magyarország a császár politikájában nemcsak mint eszköz, hanem mint cél, is helyet foglal. Mielőtt tehát további fejtegetésbe bocsátkoznám, engedje meg monseigneur! hogy felvilágosítást kérjek a felől: mik a császár szándokai Magyarországra nézve?»

Herczeg: A császár szándoka az, hogy Magyarország független állammá legyen. Más szándoka nincs. Csak egyet kíván kikötni, azt, hogy ne állítsanak köztársaságot, hanem maradjanak az alkotmányos monarchiánál».

Kossuth ez utóbbi föltételre annál könnyebben ráállhatott, mivel jól ismerte a magyar faj monarchikus érzületét; a hosszúra nyult párbeszédbe százsor belészötte viszont azonban ő is, hogy «biztosítékot követel, nem fogják-e Magyarországot, ha fegyvert fog, cserben hagyni s győzelem esetében nem kötnek-e majd Olaszországra nézve előnyös békét a nélkül, hogy Magyarország az osztrák ház uralma alól kivétnék s független állammá tétetnék?»

Herczeg: Mik azok a biztosítékok?

Kossuth: 1. A francia zászló kibontása magyar földön oly számú francia hadsereg kíséretében, a minőt a császár e zászló hadibecsületének biztosítására szükségesnek itélend. 2. Proklamáció a császár nevében a magyar nemzethez, melyben kijelenti a császár, hogy mint barát és szövetséges küld hadsereget Magyarországra segítségül a magyar nemzetnek az 1849-ki függetlenségi nyilatkozat érvényesítésére...

A császár maga csak éjjel 11 óra tájban fogadta Kossuthot, kit Napoleon hg. személyesen vezetett be hozzá. III. Napoleon annak rendje módja szerint megkövette jeles vendégét a marseille-i incidens miatt, s két óránál tovább magánál tartotta, meglepő készséggel belémenvén a legkényesb személyi és tárgyi részletek taglalásába. Arra nézve, hogy proklamációt bocsásson ki, ha a másik: a seregküldés már megtörtént, - ő róka fölsége nem látott akadályt. De kóstolólul a magyar nemzet forradalmi hajlandóságából és katonai vitézségéből előbb egy kis «fölkelési kísérletre» fáj a foga «amott Erdélyben a székelyeknél».

Kossuth ezt komolyan és határozottan megtagadta.

«A magyarnak, mondá, nincs természetében a titkos conspiráció. Nem tud hozzá. Mielőtt csak kis erő szervezkehdetnék a székelyeknél, el lenne nyomva a mozgalom. S a következése az volna, hogy a székelyeket a komoly cselekvés idejére is elvesztenők... Én nemzetem vérével könnyelműen látszani sohsem fogok!»

A francia császár fanyar mosolya mögött, melylyel zavarát palástolni erőlködött, már akkor látható lőn ennek félig - a foga fehére. Akaratlanul kicsuszszant a száján, hogy neki meg a seregküldéstől borsózik a háta. Fél - Angliától! «Az angol politikának egyik hagyományos maximája, hogy az európai súlyegyennek szüksége van a Habsburg-ház nagyhatalmi állására.» John Bulltól kitelik még az is, hogy interveniálna. S megeshetnék, hogy akkor neki magának is szük volna a világ... nemhogy a magyart urrá tehetné a saját hazájában.

«No ha csak ezen múlik, felelt Kossuth, nyugodtan alhatik ő fölsége... A Derby kormány alatt már amúgy is mozog a gyapjús zsák. Neki (Kossuthnak) sok a jó embere a csatornán túl. Ha ezeket rázúdítja a kormányra, ezeret tesz egyre, kirántják ez alól a zsákot.»

«Mit mond ön? Gondolja ön ezt megtehetni?» kiáltott föl elképedve Napoleon.

⁴⁷ Irataim I. k. 211. 1. stb.

«Igen, sire! remélem. S ha megengedi, számot adok rögtön, mire alapítom e reményemet.»

A császár csupa fül volt. S tüzes karikákat hányt mind a két szeme, mikor Kossuth föltárta előtte a hadi tervet, melylyel nyakát szegni szándékozott a konzervatív Derby kabinetnek.

A szajnamelléki máskor szófukar imperator ragyogó arczczal utasítá Napoleon hget, hivassa magához Pietri senatort, a császár mindenését. Értesítse mindenről. Hadd induljon meg a munka haladéktalanul. Kossuth Angliában verje a vasat. A magyar emigránsok Olaszországban gyülekezzenek. Harczképes elemeikből s magyar származású foglyokból és szökevényekből magyar sereg szervezendő. S ha Kossuth Belgrádba és Bukarestbe netán megbizottakat küld, jelentkezzenek Franciaország diplomáciai ügynökeinél. Ezek már utasítva lesznek. Végül Kossuth felé fordult: «A' revoir en Italie! A viszontlátásra Olaszországban».

Kezdetnek megjárta ennyi is. Akármit rejtegetett szive fenekén a francia császár, az, hogy Ausztria vereséget szenvedjen a harcztéren: mindennapi imádsága volt a magyar emigráczióknak. Segédkezet nyújtani ily irányban, Kossuth bizonyára külön egyezés nélkül is vállalkozik vala.

Nyomban hozzálátott a szervezkedéshez. Mindjárt másnap megalakult a «Magyar nemzeti igazgatóság». Elnöke önként érthetőleg *Kossuth* lett. Tagjai: *Klapka*, *Teleky* László. Jegyző: *Irányi* Dániel. Megállapodás történt, hogy Romániában *Couza* hgehez politikai és katonai ügynökül *Czetz* tábornok küldetik. Szerbiába *Ludwigh* János. Konstantinápolyba Gróf *Karacsay* Sándor. Piemontban haladék nélkül hozzáfognak a sereg alakításhoz is. Az első gyalogdandár parancsnoka *Kiss* Miklós lesz; a másodiké *Ihász* Dániel. A lovasságé *Bethlen* Gergely...

S a mi mesében is soknak, álomban is képtelenségnek tetszett volna pár hó előtt, mind megvalósult pár hét alatt!

Kossuth visszasietett Angliába. Mozgositá barátait. Négy óriási beszédet tartott Londonban, Manchesterben, Bradfordban, Glasgowban,⁴⁸ s junius 11-re virradólag az Alsóházból 13 szótöbbséggel kitették az osztrákbarát Derby kormány szűrét. Az új kabinet és többség vezérégyéniségei írásban biztosíták Kossuthot, hogy nem lesz baj belőle, akármi történik Magyarországon. Lord John *Russel* késznek nyilatkozott Magyarországot illetőleg olyan messze menni, akár a magyar ügy legbuzgóbb barátai. S még *Palmerston* is, a kinél az első körút idejéből sok apró rovása volt Kossuthnak, kénytelen-kelletlen kinyilatkozta, hogy «ha a háború Magyarországra is kiterjedne, ez Anglia nem-avatkozási politikáján legkevesebbet sem változtatna, mert Ausztria hadviselő fél lévén, semlegességi kiváltságot területének semmi részén sem igényelhet, legkevésbbé a magyar korona területén.»

Kossuth állott szavának. Zsebében hordta a passe partout-t az angol kormány részéről. Most már a császáron volt a sor, hogy beváltsa, a mit ígért. Büszke kiáltványa, mely az Adriát tűzte ki a szabad Olaszország határául, feléje hajlított sok millió addig ellenséges szívet. Félistenné nő ezek és az utókor előtt, ha a magyar nemzet kezéről is letörve a bilincseket, utat egyenget oly fejleményekhez, melyektől az «Európa libertati asserta» világtörténelmi gúnyból ugyanolyan boldogsággá fogott volna átváltozni.

⁴⁸ Kapcsolatban e felolvasással Kossuth egy jegyzetben (Irataim I. k. 312. l.) többek között ezeket írja: «Skócia volt főleg az, melyben magamat, mint második hazámban otthonosnak érzém, mely engem mondhatnám fiának fogadott és soha meg nem tagadott. És e második hazámban kiválólag Glasgow városának szabadelvű közönsége volt az, melyről elmondhatom, hogy nekem, mint hazafinak erős váram volt, mint kenyérkereső családapának pedig tartalékpénztáram.»

Kossuth jun. 19-én indult Olaszországba s jun. 22-én kötött ki Genuában. Öröm és remény aranyos szárnyakat növesztettek lángelméjének, lelki erejének, munkakedvének és munkaképességének... s miként 49-ben itthon, csodákat művelt most ujjal messze idegen földön is - hazájáért!...

«Naponta imádkozom istenhez, hogy hozzon ide mentül előbb, írja neki jun. 5-iki kelettel Genuából *Teleky* László. Kezemet szívemre téve állítom, mint erős hitemet, hogy sehol sem voltál valaha szükségesebb mint most itt. Áldjon az ég! Nem irhatok tovább, mert reszket a kezem; pedig szeretném még rimánkodásomat folytatni.»

Kell-e kommentár ily vallomáshoz? S hogy Kossuth az emigrációban hivatal külső fénye s rangnak üres címe nélkül is épúgy első volt és minden, miképen a szabadságharc alatt a legfő polczon, - nem válnék-e be csattanós bizonyítékul erre nézve *Teleky* e néhány pongyola sora, ha nem igazolná is azokat nyomon következő örvendetes fordulat, javulás, siker lépten-nyomon s száz irányban?...

Habár a tengeri út Kossuthot kissé megviselte, - jóformán egyet sem aludt s már neki feküdt tűzlelke egész hevével a sereg-szervezésnek. S a kicsi mag, - alig ezer ember - terebély fává nőtt rohamosan; két dandárrá, teljesen csatakész öt zászlóaljjal, mikor Világos második kiadása, Villafranca kivette a fegyvert e hősöknek induló derék vitézek erős kezéből.⁴⁹

Aztán Turinba repült Cavourhoz; innen Pármába Napoleon hghez; ettől Villagioba a császárhoz, - az útjába eső olasz városok és faluk folytonos ovációi közt. De illetékes helyen nem sok jót hall. «Dolgaink komoly fordulatot vesznek», sóhajt föl nevéhez írt egyik levelében. «A török de nem hajlik» jelszava azonban így is. Elveihez rendíthetlennül hű. Álláspontjától nem tágit, föltételeiből lealkudni egy jótát sem enged.

«Én nem kérek, könyörgök, így szólt egyebek közt Cavourhoz; nem apellálok sympathiákra, csak azt mondom: hozzuk tisztába a dolgot. Mondják meg nekem határozottan, számíthatunk-e bizton a Párisban nyert kilátások realizációjára vagy nem? Ha azt mondják, szeretnők, de nem lehet, jó; meglehet, a hazafi szeméből egy keserves könny csordul ki, de megadom magam a kénytelenségnek. Ha azt mondják, várni kell eddig és eddig, várok, csak azt kötöm hozzá, ne akarjanak minket időközben holmi másodfontosságú engagementokba sodorni.»

Napoleon hgnek, a ki arra unszolja, «csábítsa át a magyar csapatokat az osztrák táborból, akkor a császár moraliter köteles lesz Magyarországot segíteni», a csalódás keserűségével, de becsületes nyíltsággal viszonzza Kossuth: «Nem teszem. Sem hazám iránti kötelességem, sem lelkiismeretem nem engedi ezt, míg azt nem mondhatom, jertek, a császár segítségével hazavezetlek».

S hasonló őszinteséggel és ugyanilyen itczével mér tiszta bort a császárnak is. «Még mindig el van ön határozva, kérde tőle Napoleon, hogy franczia sereg odaküldése nélkül nem hívja föl nemzetét fegyverfogásra?» «Erősebben mint valaha, felel neki Kossuth. Nagy érdekek forognak szóban, sire! egy nemzet élete. Nagy rajtam a felelősség, nyíltan kell szólanom. Ha a franczia zászló nem bontatik ki magyar földön s az osztrák oly békét ajánlana itt Olaszországban, minőt Fölséged kíván, Felséged elfogadná s szegény hazám volna az áldozat.»

Kossuth férfias magatartása pillanatra itt jó gyümölcsöket hoz. A császár meghátrál. Megbizzá Pietrit: «Kísérje el Kossuth urat Turinba s mondja meg Cavournak, miként én kívánom, hogy

⁴⁹ Kossuth lelkét halálos szorongás fogta el a gondolatra, hogy a magyar légió esetleg még itt kerül csatátüzbé. «Borzasztó, írja nevének, hogy magyar magyar ellen legyen küzdeni kénytelen idegen földön, idegen ügyben.»

Kossuth urnak szabad kezet engedjen, mert én fontosságot helyezek arra, hogy minél előbb szük nadrágos csapatokat lássak seregünknel. Ha Cavour pénz tekintetében nehézséget látna, ön gondolkodni fog, hogy e miatt a dolog hátramaradást ne szenvedjen!»...

Vékony fonalka volt biz ez nagyon, de olyan «magas» guzsalyról s kézből, hogy Kossuth jó lélekkel nézhette aranyfonalnak... Pedig e találkozás már a solferinói diadal után történt! Napoleon ekkor már békekötésen járatta az esztét; bizalmas négyszemközt tudatta is ezt az olasz királylyal, a ki fölizgatva sebes léptekkel alig pár perczzel előbb távozott tőle, hogyssem Kossuthot fogadta... Mézes-mázos szavai tehát tisztesség dolgában nem sokkal állanak fölebb akárminő hétköznapi körmönfont csalásnál és hazugságnál...

Ahhoz persze, hogy Kossuthot lerázza a nyakáról és hogy ez boldog ábrándokban ringatózzék ismét pár napig, ehhez a kis szolgálathoz elég jók valának így is!...

Kossuth visszatért Genuába, s lázas türelmetlenséggel siettette az előkészületeket a nagyobb szabású akcióhoz.

Még Londonban találkája volt *Obrenovics* Mihály hggel, a szerb fejedelem fiával, a ki Napoleon császár utasítása folytán kötött vele ismeretséget. Kossuth most Belgrádba szalasztá Ludvighot, foglalják szerződésbe a Drina mellett, a mi barátságos eszmecsere határai közt mozgott a Themsénél.

Megbizott ment Bukarestbe is, a hol 30,000 darab kitünő puska már jó ideje leste, hogy gazdája akadjon. Tizezret Couzának szánt a francia császár. A többivel a magyar önkénteseknek kell vala fölszabadítaniok hazájokat.

Mindkét ajtón hiában kopogtattunk. Mihály hg apja nélkül nem sokat lendíthetett, s míg francia katonát nem lát az Aldunánál, elrontani dolgát Ausztriával volt esze, hogy nem igen buzgólkodott. Couza hg meg épen silány fráter volt, s noha az álarcot teljesen csak később fogja szellőztetni, mindent elkövetett már akkortájt is, hogy a harmincezer puskát megkaparíthassa magának. Kossuth érdeme, hogy méltóbb hivatásuk akadt, s mégis a népszabadság szent ügyét szolgálhatták az 1863-ki lengyel fölkelésnél.

Ennyi elfoglaltatás közben időt szakított magának Kossuth arra is, hogy utasítsa Londonban Pulszkyt, készítse elő a bankó sajtó szerződést, hogy, mihelyt pénzt küld, megköthesse; haza pedig rövid időközben egymásután két terjedelmes tudósítás megy tollából a «központi bizottsághoz», melynek egyes kiváló tagjai, *Károlyi Ede* gróf, *Károlyi Sándor*, *Lónyay Menyhért*, *Tisza Kálmán*, *Komáromy György*, *Podmaniczky Frigyes* stb. ellátják ugyan - hol személyesen hol levélben bizalmas közlésekkel az emigrációt, de másként nem sok vizet zavarnak, s tőlök akár ezer esztendeig nyakán ülhet vala Magyarországnak a felix Austria!

Stereotyp intését: óvakodjatok minden elhamarkodástól! - a biztató adatok sokaságából Kossuth most sem felejtette ki. Rengeteg erdő szélén állunk. Eltikkadva nyomasztó terhek iszonyu súlya alatt, reménytelen bolyongástól egy végtelennek tetsző kietlen, fojtó levegőjű, forró fővenyű pusztaságban, jól esnék behatolni s leheverni hűs árnyékban valami üdítő kristályforrás mellé. De - csak kellő fődözzettel! Az úttalan erdő közepén épen úgy lehet, hogy tündérvár lappang, mint rablóbarlang. S nemzeti létet vinni neki ily eshetőségeknek ezer bitófát érdemel, nem egy halált.

Isten sugallata volt e bölcs, e körültekintő tartózkodás!

Julius 8-án vaskos betűkkel jelentették olvasóinknak a világ összes hirlapjai, hogy Napoleon fegyverszünetet kötött Ausztriával; 9-én személyesen találkozik ez Ferencz Józseffel. S még az nap aláírják a béke pontozatokat.

A «nagylelkű» császár e végzetes lépés nagy pillanataiban sem feledkezett meg egészen Kossuthról!! Elküldte hozzá Pietrit, «sajátkezű levélben» ily fajta írt csepegtetvén ennek halálos sebektől vérző, bánatos szívébe: «Mondja meg ön Kossuthnak, miként végtelenül sajnálom, hogy hazája fölszabadításának most abban kell maradnia. Nem tehetek másképp. Lehetetlenség. De kérem, ne csüggedjen, bizzék bennem s a jövőben! Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől s kérem, saját személyére és gyermekeire nézve rendelkezék velem!»

Kossuth szeméből csakúgy patakzott a könny, mikor e levélen végigfutott. A betűk boszorkánytáncot jártak szemei előtt. Ajka, keze egyformán remegett. A főnebbi pontnál hirtelen átváltozott; lázas pír ömlött el halvány arcán. Lelkének felháborodása egy keserű fölkaczagásba tört ki. «Igen, igen monda, ilyenek azok a koronás fők! Ördögbe a hazával! Konczot az embernek, majd megvigasztalódik! Mondja meg Ön urának, Szenator úr, hogy a francia császár nem elég gazdag arra, miszerint Kossuth Lajost alamizsnával kínálhassa. S Kossuth Lajos nem elég alávaló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen! Az én fiaim megkeresik kenyerüket munkájokkal. Je vous salue».⁵⁰

«Mindennek vége! írja jul. 31-én már Genfből Ludwighnak Kossuth. Reményeink le vannak sujtva oly megfoghatlan váratlanul, mint mikor a villám csap le a felhőtlen kék égről... Pár hetet roncsolt lélekkel az Alpeselek közt töltök, mielőtt angol magányomba visszabujnék... Cavour sem miniszter többé. Utazni ment ő is!»...

A nemz. igazgatóság hazafi lelkére és jó hírnevére e nehéz órákban még egy nagy kötelesség hárult. Gondoskodni a zászlói alá sorakozott jó magyar fiuk személyes biztonsága felől.

Kossuth erélyes jegyzéket intézett e tárgyban Napoleon hghez. A császár pedig Biaritzból táviratban biztosítá ennek folytán a szárd királyt, hogy Rechberg írásbeli ígérete szerint az idegen légió magyarjai amnesztiáltatni fognak s minden katonai szolgálatok alól fölmentetnek.

A hazakivánczókat a nevére mindenkép méltó re galantuomo ingyen szállította tűzhelyeik felé. Minden legény kapott köpönyeget, fehérneműt, tizenöt napi zsoldot, kenyér- és húsadagot.

A tiszték úgy a távozók, mint a künmaradók három havi fizetésöknek megfelelő kedvezmény összegben részesültek. Napoleon császár ezenfelül százezer frankot utalványozott hasonló célra.

Néhányan a maradók közül (Ihász, Tüköry stb.) aspetiatívába, várakozási létszámba helyezték tisztességes illetékkal. Kiss Miklóst a szent Móricz- és Lázár-rend lovagkeresztjével tüntette ki Viktor Emánuel. «Consummatum erat» fohászokodik föl Kossuth.

«Az olaszthoni magyar seregeknek már csak emléke maradt fönn.»

⁵⁰ Irataim. I. k. 473. l.

IX.

Kossuth elbúcsúzik Cavourtól. Ennek nyilatkozata a villafrancai békekötésről. Kossuth visszatér Angliába. Borura derű. Koszorus költő és hazafi. Népgyűlés Glasgowban. Kossuth és Garibaldi. Benedek tábornok, a nap hőse. 1860. Kossuth Turinba utazik. Hogyan fogadja őt Cavour és Victor Emmanuel. Szerződés a «Magyar nemzeti Igazgatóság» és az olasz kormány között. Fegyverszállítás Keletre. Ujabb magyar légió olasz földön. Tisza Kálmán és Ivánka Imre mint a forradalmi párt küldöttei hazulról. Kossuth Londonban magyar bankót nyomat. Az osztr. császár pöre K. ellen. K. családostul átköltözik Olaszthonba. A koczka vakra fordul. Cavour halála. Köpenyforgatás en gros et en detail. 1861-1867. Ricasoli-Ratazzi. A nemz. igazgatóság feloszlása. Osztr.-porosz háború. A magyar légió fölbomlása. Nyílt levél Deák Ferenczhez. Megtagadva - kitagadva. Örök dicsőség és mindennapi kenyér. Tu dixisti!

Hajnali napsugár csalta ki tengerölelte fészkeből, s kibontott szárnyakkal egetkereső sas módjára közeledék vala Kossuth Italia partjaihoz... Szárnyaszegetten és csüggeteg lélekkel készült most távozni ismét innen, hogy olthatlan hazafi bánatával újból London városának - kedélyhangulatához inkább illő - por és füstfelhői közé temetkezzék.

Cavourhoz bucsuzni együtt mentek Pietrivel.

A halhatatlan olasz államférfiu irtózatosan kifakadt a francia császár leghivebb és legbenső szolgájának jelenlétében ennek hitszegő ura ellen. S végszavai Kossuthhoz így hangzottak: «Én azt mondom önnek, s ez előtt az úr előtt mondom, a ki előtt szólnom annyi, mintha császára előtt szólnék: *Ez a szerződés nem fog végrehajthatni!* Fölcsapok összeesküvőnek! föl forradalmárnak! de ez a békekötés nem fog végrehajthatni. Nem - ezerszer nem! soha! soha!»

S egy kis szünet után hozzátéve: «Eh bien! a francziák császára megyen. Menjen! De én és ön, monsieur Kossuth, mi maradunk, a kik voltunk. Nemde? Mi ketten megteszszük, a mit a francziák császára nem mert bevégezni. És istenemre! mi nem állunk meg féluton!...»

Dicsőséges, kevély nyilatkozat, egy bukott minisztertől nemde?... S olyan magas foka a lelki fenségnek, melyet a ridiculetól, a nevetségéstől nem is egy lépés, csak egy paraszt hajszál választott el... De utolsó betűig beváltotta azt lassacskán az olasz nemzet szintén ily arányu önérzete és elszántsága.

Kossuth rászedetése a francia császár által nem ejtett csorbát ennek egyéni tekintélyén és nimbuszán sem a külföldön, sem a Tisza partján.

«Nagy meglepéssel hallottuk itt, írja Hajnik Pál Kiss Miklósnak, hogy Kossuth Lajos oly ügyesen vitte szerepét Olaszországban és oly jó tapintattal. Annál dühösebb itt mindenki Szemere ellen, hogy ő épen most lépett föl ismét Lajos úr ellen. No ennél a Szemerénél utálatosabb és népszerűtlenebb ember nincs a hazában. Klapka és Laczi (Teleky) nevét is sokszor emlegették s pedig mindig hazafiui nagyrabecsüléssel. A főember itt a népnél mégis csak Lajos úr; prestigiummal csak az ő neve bír a nagy tömegnél!»⁵¹

S hasonértékű vallomásokat ezrivel idézhetnénk Kossuth népszerűsége és ünneplése felől az egykoru európai lapokból is...

⁵¹ Lónyai Menyhért ugyanakkor így ír Telekynek: «Az öreg urat nagyon tiszteljük. Örömmel látjuk, hogy jól tapintja a nemzet ütereit s tud kitűnő államférfi lenni».

Vigasztalásnak sok, kárpótlásul is elég leendett tán ez az erkölcsi diadal más halandó szívnek. Kossuth ismét másutt, másban kereste és találta föl új és tisztább forrását mindkettőnek...

A nemzeti közérzet föllendülésében.

Legelőbb a legmélyebben alvó, lusta mormotér - a tudós akadémia ébredezett. Példájára Kazinczy-ünnepélyeket rendeztek országosan.

Következett a magyar ruha, a nemzeti viselet tüntetéses évadja, obligát árvalányhajjal a pörge kalap mellett; ökölnyi vitézkötéssel Bendegúz mentén, feszes Attilán, szűk nadrágon, kordován csizmán; sallangos hazafi lelkesedéssel és áldozatkészséggel alkalmi szószéken és fűzfatilinkón; zsiros falatokkal és zamatos kortyokkal olyan zsebekből is, a mik egy fityinggel sem támogatják utóbb Kossuth magasbceľu, hatályosb külföldi vállalkozásait az európai közvélemény tájékoztatására és fölizgatására magyar érdekekben.

A primási jubileum háttérében már ott ólálkodik aztán a politika is s egy mindenható bécsi miniszter, Thun Leo elszörnyedve tapasztalja ott, hogy szitában hordott vizet s az ő művelt német igéje egy fiaverebet sem hódított el, a barbar magyar szó ellenben ráragadt olyanokra is, a kiket éppen ellenkező megbiztatással ő varrt az ország nyakába Leitmeritzből vagy Neutitseinből.

A protestans patens végre zárt sorokban szólítja ki a porondra a nemzet valamennyi osztályát és felekezetét, s leghatározottabb politikai színezete daczára még azok a kath. főpapok sem áttallják csatlakozni az országos visszahatáshoz, s renitens kálomista esperesekkel egy oltár körül zöngicsélik a «Szózatot» és «Hymnuszt», a kiket csupán az okból nem felejtett ott a legfelső kegy a gazdag egyház valamelyik sovány plébániáján, mivel tüntető loyaltásuk magára vonta pályájok kezdetén a kais. kön. kormány éber szemét s apostoli buzgósággal kecsegtetett az ördög, azaz, hogy az abszolutismus szolgálatában is.

Ha Kossuth már a koporsóban fekszik, a hazafias föllángolásnak ez a tavaszi melege és fénye onnan is életre kelti, tette készíti őt isteni, teremő lehelével és sugarával...

Mindenekelőtt azt vette most «nyugtalan» fejébe, hogy a «magyar ügynek» állandó rovatot nyit az európai sajtóban. Tudta, hogy föltétlenül számíthat e részben több kitünő, sőt egy koszos tollra is - a Jósika Miklós arany pennájára, mely első volt itthon, egy költészeti új műfaj meghonosításában, utolsó ott künn, az emigrácziionalis «kévebomlás» után is hajthatlanul hű és fáradhatlanul kitartó a szabadságharcz eszméinek és dicsőségének önzetlen védelmében és terjesztésében... Avatott kis kör féltett titkából Kossuth iratai által országos kultusz, nemzeti tartozás és hála örök tárgyává emelkedtek a szolgálatok, a miket e kifogyhatlanul termékeny lángész hirlapirői tevékenységével tett hazájának... s akárminő ellenkező szél fujdogál is ma vagy fog fujdogálni jövendőben a Kárpátok lejtőin és a négy folyam ingó-bingó tükre fölött, Jósika sirhalmáról és emlékezetéről a babérkoszorút, a mit e hazafi munkásság címén Kossuth keze font, s nemzeti kegyelet őrizete, ápolása alá ő helyezett, elsöpörni soha sem lesz képes!...

Széleskörű hirlapi agitálást Európaszerte *Jósika* már hat éven át folyvást sürgetett; többet irván haza 200 levélnél e tárgyban egy kis pénzmagért. De az első segély - alkalmasint Kossuth szavára - csak most 1859 okt. végén jött kezébe. S az aránylag csekély összeg a nagy vállalatra ekkor is néhány oly férfiutól került, kiknek maguknak is számot kellett vetniök erszényökkel. Az osztrák kormány a «Morning Herald»-nak ötvenezer frankot fizetett csak azért, hogy hallgasson. Ötvenezer frankot egyetlenegy lapnak! «Az én összes működésem,» írja Jósika, «még harmadrész ennyiben sem volt a hazának».

Hamar el is fogyott a nóta! «Az emigráció nem tarthatta fön, a mit a nemzet elhagyott. A részvét karja nem huzta föl az óramüvet; az inga mind szűkebb-szűkebb ivekben folytatta lassuló lengését. Azután megállt.»⁵²

Ideig-óráig így is sokat ért. Egyike volt azoknak a mesterséges gyógyszereknek, a mikkel az orvosi tudomány ha nem mentheti is meg a haldokló beteget, legalább elodázza az utolsó órát. S a forradalmi szellem, mely a restitucziót «in integrum» nem a «pragmatica sanctio», hanem a debreczeni függetlenségi nyilatkozat szerint értelmezte, kezdett ekkor már nagyon rászorulni otthon ily izgató szerekre, hogy testálás nélkül el ne költözzék ez árnyékvilágból.

Kossuth nem ringatózott e pontra nézve illúziókban... Mindig világosabban, határozottabban és fájdalmasabban szólal meg ajkán minden újabb kenyértörésnél a szomorú sejtés, hogy őt és a személyéhez forrt történeti tény, mielőtt a kakas hármat kukurékol, nemcsak a Péterek, de a Pálok is megtagadják, desavouálják otthon.

Szegény Jósika csakúgy hül-fül, mikor Kossuth először utal ily eshetőségre. «A nemzetet sérted meg, kiált föl hévvel s majdnem indignálódva válaszában, ha fölteszed róla, hogy nem benned bízik vagy valamit megegyezésed nélkül tenni akar. Otthon kivétel nélkül ragaszkodnak hozzád. Légy erősen meggyőződve, véleményed mérv- és irányadó. Egész Magyarország - mágnás, nemes, polgár, nép - mind veled tart. Szeretünk mindnyájan, van tehát jogunk téled is elvárni, hogy minket is szeress és bennünk bizzál...»

De Kossuth látnoki szeme előtt már éles körvonalakban jelentkezik a közel jövő alakulása, s nem földi hit a sikerben, hanem vallásos hite, hogy égből nyert missiót teljesít, tartja fön, viszi előbbre őt és e hitben ő a súlyos keresztet a hegytető felé, a hol evangelium és történelem egybevágó tanúsága szerint kínhalál mindig a befejezés, ez szerez nimbuszt a keresztfának, ez föl-támadást a sírban maradó hamvak közül megölhetlen, megváltó minden nagy és szent eszmének.

Jósika fürge tolla mellé szavának varázsát veti latba most Kossuth. Átrándul erős várába,⁵³ Skóciába s 1860 jan. 26-án Glasgowban egy óriási meetingen annyira elragadja ismét a highland, a magas észak hideg fiait, hogy a gyűlés egyhangúlag «határtalan csodálatát nyilvánítja a magyar szabadság bajnokának, Kossuth Lajosnak jelleme és működése, legteljesb részvétét és rokonszenvét a magyar nemzet és ügye iránt, s megvetését és gyűlöletét Ausztria és jogtipró

⁵² Irataim II. k. 104. l.

⁵³ Kossuth nagyszerényen elhallgatja, hogy ez «erős vár» vihatlan bástyáihoz ő szolgáltatta a cyclopsi köveket azon hat felolvasással, a miket 1858 nov. Edinburg, Glasgow, Liverpool és Plymouth közönsége előtt kenyérkereső célból tartott. A szabadságharczra vonatkozó új adatok történeti becsét teljesen kihagyva itt a számításból, kereken kimondjuk, hogy a magyar nemzet történetét dióhéjban, különös tekintettel a közjogi momentumokra, emberi kéz ilyen meggyőző erővel és tacitusi vaspennával aligha fogja megírni többé. S ha a magyar tudós akadémiának sok száz Babszemjankója közül nem akadt egy is, a ki születésének kilenczvenedik évfordulójánál (a legközelebbi tagválasztások alkalmából) «Iratái» alapján Kossuthra irányozza tiszteletreméltó (?) tudós társai figyelmét, hát ez bizony olyan szegénységi bizonyítvány, mely másfél milliója és márványpalotája daczára az útszéli vak koldusokkal hazafi érzés és hazafi erkölcs szempontjából egy színvonalra szállítja alá e - törpe nagyokat. Kossuth élete alkonyán visszatért a kenyérkereső íróasztalhoz. Műve nem a volt kormányzó politikai, hanem az író polgári ténye. Iratai - történet, nem - alkalmi szózat vagy cicerói védbeszéd pro domo; loyaltást azok ignorálásában tehát csak oly felfogás láthat, mely előtt a branyiszkói hősoknél és aradi vértanuknál százszor több és külömb a legutolsó kályhafűtő és konyha cseléd, ha ott ragyog díszes rangja előtt a mindeneket túlsugárzó és elhomályosító «udvari» czim. Hogy «a nemzet alkotása» nem sülyed-e alá ily fölfogással és mértékkel ugyanezen kategóriába? megérdemelné, hogy legközelebb 100 aranyos pályadíjjal tűzessék ki megfejtésre.

erőszakoskodásai ellen.» S fölkéri a hírneves vendéget, hogy a határozatokat valami úton-módon hazájába is eljuttassa.

De Skócia hófödte bércezeitől, a «ködös, borongós Ossián» hasonló légkörű hazájából csakhamar az örökégő, olthatlan tűzű Vezuv, s az örök kék egű, mindig virágzó Italia felé fordul ismét Kossuth reményeinek vitorla-szárnya, minthogy kedvező szél onnan erősen kezd újból lengedezni.

«Az olaszok nemzet akartak lenni, egy és független», nem százsínű mozaikmű. Toscana, Modena, Parma és Romagna ellenszegülnek a villafrancai békének és elhatározzák, hogy Viktor Emmanuel alatt királlyá egyesülnek.

Kossuthot, «mint magyart - Középolaszország egyesülése Piemonttal és Lombardiával - reménnyel kecsegtetett, hogy ha az bevezített ténynyé válik, a háború Ausztria ellen Velence fölszabadulása végett okvetlenül elkövetkezik, e háborúnál pedig az olaszoknak Magyarországra szükségök leszén».⁵⁴

E szempontból érintkezést keres az irányadó tényezőkkel és körökkel olasz földön már jó előre.

Közvetítőül előbb N. Kiss Miklóst kéri föl, aztán *Teleky Lászlót*. S mikor mindkettő huzódozik, a magyar nemzeti igazgatóság *Pulszky Ferenczet* küldi Turinba, a hol a gyeplőszára Cavour markában van ismét. És a mitől annyira irtóztott 1859-ben Kossuth, hogy egy eventualis fölkelésnek még katonai intézését is magának kívánta föntartatni, most ő maga elköveti, gyanutlanul bízva kormány kerekét azon hajónak, mely Caesart és szerencsáját hordja hátán, Görgeyfajta hűtlen kézre.

Garibáldihoz is bekopogtat Kossuth egy gyönyörű levéllel, melyet ez «bámulattal» olvas s szeretettel viszonz. Ir Farini diktátornak Modenába s nyájas választ nyer innen is. Galléron fogja Napoleon hget, a ki Klapka révén «boldog új évet» kíván neki 1860 küszöbén s biztosítja Kossuthot «magyarbecsülése, rokonszenve és őszinte barátsága» felől; sőt hajlandó volna segédkezet nyújtani ahhoz is, hogy a magyar emigráczióknak állandó fegyvertára legyen valahol, például - Corsicában. Végre *Komáromy György*-től átveszi azok névsorát, a kik körül otthon a cselekvés órájában az erők összpontosulnának; megrostálja ezt, kiegészíti, megerősíti; de egy füst alatt izen haza, eszökön járjanak; titkos összeesküvésekbe, sokáig titokban nem tartható szervezkedésekbe ne bocsátkozzanak, mert ez haszontalan véráldozat, időelőtti, czéltalan, sőt káros életjáték volna.⁵⁵

Kossuth hanyatló reményeinek elalváshoz már-már közel járó mécsese lassanként megtelik friss olajjal; legkivált akkor, mikor *Kiss Miklós* rokona és kebelbarátja *Thouvenel* Franciaországban külügyminiszterré lesz, s becsületszavát leköti, «hogy minden alkalmat föl fog használni, a császárral a magyar ügyben a lehető legkedvezőbben szólani».

Bécs felől is mintha pirkadna kissé! 1860 april 19-én «Ausztria kardja»-t (Albrecht főhg) szögge akasztják, s magyar emberrel, egy von «Pick auf» generalissal, Benedekkel próbálnak port hinteni szemébe a nemzeti hiúságnak. A «vitéz» katona, kinek ékes mondurját még nem porolta ki akkor a «porosz iskolamesterek» nádpálczája, el is dicsekedett szörnyűségesen beköszöntő kiáltványában, hogy őt is magyar anya szülte; de legközelebbi intézkedéseiből már kirítt, hogy a magyar anya teje, a mit beszítt, épúgy kárba vezett nála, mint kárbavész a tigriskölyöknél, ha ártatlan bárány a szoptatós dajkája; s a bürök is csak silány bürök marad, ültessék bár azt aranycserépben csodaerejű szent földbe a Krisztus urunk sírgödréből.

⁵⁴ Irataim. II. k. 300. 1.

⁵⁵ Irataim. II. k. 390. 1.

Kossuthnak nagyon zokon esett, hogy a magyar sajtó és közvélemény nem reagált a cenzurát számbavevő, de e határokon belül teljes erélyvel a személycsere és színleges fordulat utolsó gondolata ellen. Sőt egyes pontokon még holmi közeledési szándék is mutatkozott. Neheztelve írja Ludwighnak: «A mióta a tavalyi háborúhoz csatolt remények meghiúsultak, a nemzet az egység vágyától az óvtalanságig ösztönöztetve, félakaratú emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani s ők a koncesszió-kicsikarás felé vezették!» Majd *Komáromi György*-nek: «Iratod tartalma megszorított. Rég láttam fájdalommal, hogy a nemzet ügye a koncessziók és a kialakulás felé sodortatik». S méltó fölindulással konstatálja, hogy a «Times» bécsi levelezője hazulról érkező czáfolat nélkül hirdetgeti orbi et urbi, hogy «Kossuthnak nincs az országban pártja».⁵⁶

De annyi komor felhő között éles pillantása észre vesz egy-egy csillogó napsugárt is... S fantáziája csakhamar bibliai jelentésében fest ezzel szívárványt a sötét égboltozatra,

Cavour beváltotta első felét az utolsó szónak, a melyet a villafrancai békekötés után a búcsúvétel perczében hallott tőle Kossuth... «A béke nem hajtatott végre»... Közép-Olaszország egybeolvadt Piemonttal.

Álljon már most Cavour a búcsúszó második felének is: «Mi ketten Kossuth urral maradunk, a kik voltunk.»

Kossuth úr az maradt. Hogy Cavour szintén így került-e vissza a bakkra? elevenére kellett tapintani.

Pulszky megkísérlé Kossuth utasításából s tárt ajtóra bukkant.

Cavour teljesen osztozott Kossuth nézetében, hogy Ausztria csak akkor mosolyog a magyarra, mikor rosszat forral és nem nélkülözheti «a hagyományos ősi vitézséget». De rá nézve nem csak az birt fontossággal: nem változott-e Kossuth? hanem az is, sőt legfőképen az, hogy elmondható-e ez bizton a magyar nemzetről is?

Úgy ő, mint az angol követ, sir James Hudson, ismételve faggatták Pulszkyt, lehetséges-e még a «Moriatur pro rege nostro» újabb kiadása? S hogyan vehetik vala készpénznek a künn születő nem-et, mikor még a lovagiasságból tulbizalmas Teleky Lászlónak is kételyei támadtak: «Nekem azt ígérték, hogy alkudozni nem fognak. Megcsaltak vajjon? Lelkem is didereg a gondolatra?»...⁵⁷

Eloszlatni alaptalan aggályokat és alapos kételyeket, megerősíteni a hitökben ingadozó, meggyógyítani a beteg, fölhangolni a reményvesztő kedélyeket, szept. elején Kossuth személyesen Turinban terem. S fátuma ismét beteljesül!

Utjában virág fakad, halántékaira babér gyűl, szavától hegyek mozdulnak, szirtek lágyulnak mindenfelé... Szívének csak legfőbb vágya: szabadító had élén léphetni át a magyar határt, égő ajkkal üdvözlésül nyomni hosszú csókot őt váró haza édes földjére, nem valósul most sem. Szemfödélnek vastag fátyol épen e fölé borul most mindörökre... S a mi legmélyebb sebet vág hazafi szívén, e gyászfátyolt saját nemzete szövi!... Önként nyitja meg kapuit az ellenségnek a vár, melynek fölmentésére minden örömről lemondva e rövid földi létnek, egy évtizeden át három világrészben gyűjtöget, koldul ő segítséget!... S a háromszínű lobogót - osztrák kézbe - a magyar nép vezérei akkor adják, a nemzeti czímer áttörhetlen pajzsa mögül a kétféjű sas védszárnyai alá az ő nyomukban akkor huzódnak a magyar nép milliói, mikor e gyöngé kézből

⁵⁶ Irataim. II. k. 442, 459, 475. l.

⁵⁷ Levél Kossuthhoz.

porba hullt Königrätznél maga a feketesárga zászló, s legszebb, legerősebb tollai kitépetvén - a kevély madár önmaga is oltalomra szorul...

De a számkivetés Kálváriáján e borzalmas, kopár hegytető s a mostani turini út közé még egy hosszú stáció esik. S egy ádáz balsors pótolhatlan egyéni veszteségeket és családi csapásokat illeszt előbb még a töviskoronába Kossuth homloka körül...

Zajos Hozsánnák és virágvasárnapi ünneplés után, a mi messiási küldetéseknél hagyományos kezdete minden nagyhétnek!...

Cavour csaknem nyakába borult Kossuthnak, annyira örült, hogy megjött. A király is magához kérte, s másfél órán túlnyúló beszélgetésben «minden tartózkodás nélkül föltárván érzelmeit, szándokait, elhatározásait, búcsúzásakor, mint barát barátját, szövetséges szövetségesét a szívéllyesség azon módjával bocsátotta el, mely meghitt barátoknál szokásban van».

Üres ígéretés helyett az olasz kormány írásban szerződik a magyar emigrációval. Minisztertanács tárgyalja és fogadja azt el. Ötvenezer jó puska, két ágyúüteg szükséges lövészerrel s háromezer kard fog küldetni az Al-Dunához. Lótó-futó ügynökök fizetésére százezer, szervezkedésre otthon kétszázezer frank fog előlegeztetni. Lesz nagy összegű kölcsön; segélyhad olasz zászlóval, s egyelőre légio állítás Itáliában.

S ugyanazon napon, melyen a minisztertanács ez egyezkedést szentesíté, Viktor Emmanuel hadai benyomultak a Márkákba és Umbriába, 18 nap alatt elfoglalják; aztán átlépik Nápoly határait, melyet időközben meseszerű könnyűséggel, magyar hősök részvéte mellett, már megtisztított a Bourbonoktól Garibaldi, s október 21-én népszavazat Viktor Emmanuel koronájába tűz, ennek legdrágább ékkövéül.

Csak sült bolond hihette, hogy Ausztria mindezt közönyösen eltüri, s hogy tétlenül fogja bevárni, míg az egyesülési rohamos ár Velenczét is elragadja. Támadó föllépését a Pónál Európa összes diplomatái nem is évekkel, csak hónapokkal mérték.

Cavourra magára életkérdéssé lön siettetni az egyezkedés végrehajtását, akár komoly szándék, akár hadicsel volt az szíve fenekén.

Napoleon császár Franciaországgal a háta mögött erősebbnek tudta magát Ausztriánál a magyar forradalom kooperációja nélkül is. Ő ezt csak mint távoli eshetőség ördögét kívánta a falra festeni, olyan ultima ratió gyanánt, mely a legrosszabb esetben fogna csak bekövetkezni... Cavour ellenben még a térképen sem egész, dirib-darabonként egészszé csak most alakuló Itáliájával hasonlíthatlanul gyöngébbnek érezte magát a gonosz szomszédnál, s veszélyben forogván mindene, kénytelen volt mindent kockáztatni. Neki a magyar inváziót mint imminens esélyt kellett odaállítani az osztrák határra, hogy megbénítsa a bécsi politikát s elvegye kedvét a tarthatlan olasz pozícióért Magyarország elvesztésében egész lételét és fönmaradását föltenni egy olasz háboru véres kockájára.

Terv és kivitel most ikertestvérek.

Első a fegyverszállítás keletre. Okt. hó folytán öt hajó indul oda Genuából két üteg ágyuval, 30,000 gyalogsági puskával, 5000 vontesövü karabélylyal, 3000 karddal s tömérdek löporral, golyóval.⁵⁸ És Pettinengo tábornok még 15,000 puskát, Cavour tengerre Anconából szállítandó két üteg ágyut ígér Vetter tábornoknak, a ki hazafi buzgósággal s bámulatos szakértelemmel örködik az elcsomagolás fölött...

⁵⁸ Irataim III. k. 56. 1.

A fölkelés szervezése Romániában Klapkára, az akadályok elhárítása Belgrádban Dunyovra s miután ez Voltornónál megsebesült, Ludwighra bizatik.

Második föladat a magyar légio szervezése olasz földön. Simán, gyorsan folyt ez is. Magkőnek ott volt Garibaldi seregében a nem egészen négyszáz főnyi csapat, mely Nápoly fölszabadításánál bőven ontotta vérének. Garibaldi Casertában egy szemle alkalmával így nyilatkozott erről: «Dicséret nektek Magyarország hős fiai! Köszönetet mondok nektek nemzetem nevében!» Majd a tisztékhez fordult és folytatá: «Mi ezeknek a vitéz magyaroknak hálával tartozunk. Nekünk kötelességünk, hogy az ő ügyöket magunkévá tegyük. E lo faremo!» (és azzá is fogjuk tenni.)⁵⁹

A «Nemzeti igazgatóság» abban állapodott meg, hogy e magkő egyelőre egy dandár gyalogsággá, egy ezred lovassággá, két ágyuüteggé fog fejlesztetni, nemzeti lobogóval, magyar egyenruhával. Utóbbiból Vetter és Ihász tervei szerint Milanóban rendelt meg 4000 darabot a kormány. Míg a legio olasz földön táborozik, függeléke leendett *Türr* tbnok hadtestének. A magyar határon belül felségi jogokkal a nemz. igazgatóság korlátlanul fog azzal rendelkezni.

Harmadik föladat volt tisztába hozni, hány hét a világ otthon? Az ügynevezett központi bizottság két árnyalatra szakadt. A jámborabb rész csak végső eszköz gyanánt fogadta el a forradalmat. A másiknak cél volt az önmagában, önmagáért.

Híreket e tárgyban előbb Tisza Kálmán hozott hazulról, a ki Zürichben találkozott Telekyvel. Később *Ivánka* Imre, a kit Jósika révén Brüsszelben látott el Kossuth mot d'ordre-val.

«Barátaink a hazában», írja Kossuth, «azt várták, hogy még az otthoni működés költségeiről is mi gondoskodjunk. Kényes föladat volt. De hát tettünk, a mennyit tehettünk.»

Károlyi Gyula grófnak százezer frankot kézbesített Pulszky Kossuth parancsára: lássanak hozzá óvatosan, de rögtön a tervszerű szervezkedéshez.

Negyedik intézkedés: magyar pénzjegyek készítése. Kossuth ezt maga vette a kezébe, s e célból visszautazott Angliába. Elve lévén «tiszteletben tartani neki menhelyet adó minden ország törvényeit», megkérdezte, mielőtt munkához fogott, a legtekintélyesebb angol tudósokat s csak ezek összhangzó nyilatkozata után szerződött Day Vilmos és fiai előkelő czéggel. Cavour a költségek fődözésére egyelőre csak százezer frankot küldött, hanem azért a munka sebesen haladt 200 műsajtón s december és január közepén a megrendelt mennyiség fele már utra kelhet vala Genua felé...

A sors másként határozott. Félsiker künn, bukás honn: a ragyogó éremnek másik, sötét lapja!

A gyászos fordulat ezuttal is keleten kezdődik. Szerbiában meghal az öreg fejedelem, Milos; fia, Mihály, a képzelt magyarbarát testestül lelkestül Ausztria zsoldjába szegődik, ennek kegyelem kenyeren tengődik gyáva meghunyászkodással. Szegény Ludwigh örülhet, hogy ép bőrrel visszakerül nyugati fészkébe.

Couza hg., már 59-ben is kétszinű szövetséges - nyilt ellenségül lép föl most, hogy Napoleon császár nem a mi emberünk, sőt leplezetlenül ellene van a magyar forradalmi kísérletezésnek ez oldalról. Szinleg alkudozik ugyan, hogy kicsalja s körmei közé kerítse a veszélyes titok egész hálózatának minden szálát; szűr alatt pedig mindent besűg Bécsben, s így a konstantinápolyi osztr. követ már előre fölhívhatja a porta figyelmét a fegyverszállító hajókra s követelheti azok letartóztatását. Három hajó mindamellettszerencsésen átsiklott a Bosporuson.

⁵⁹ Irataim III. k. 101. 1.

Eljutott Galaczig. S itt egy oláh praefectus teszi azokra rabló kezét.⁶⁰ A más kettőt török őrseg fogja közre. Elsülni s Ausztriában kárt tenni, gyerekésszel is fölérhető, a Vetter szavaiként gyönyörű szállítmányból egy árva puska vagy ágyu sem foghat többé. A szárd kormányt Türr rántotta ki a csávából. Magára vállalta az egész felelősséget az egész expedícióért, ráfogván, hogy a szemenszedett dús készlet Garibaldi ajándéka. Hosszas diplomáciai terepere után az öt hajó és rakodványa visszasétált a genuai kikötőbe.

Hasonlóképen ebek harminczadjára jutottak a pénzjegyek is. Az angol kormány gyanus szemmel kísérte Kossuth minden mozdulatát. Turini követét egyenesen utasította, ügyeljen a «vakmerő magyar menekült» minden lépésére. S midőn ez az önérzetes diplomata szintoly egyenesen kijelenté, hogy britt követ nem alacsonyodhatik le hitvány kémszolgálatokra, a kevésbbé finnyás kormány maga vállalkozott ilyesmire. Egyik körmönfont rendőre ellopott a Day nyomdából egy kész pénzjegyet, s e corpus delicti alapján betiltották a művelet folytatását. Alkalmassint az Ausztria-féltő angol kabinettől eredt a tanács is, hogy *Apponyi* gróf nagy követ pört indítson császára nevében Kossuth ellen, bírói ítélet nélkül a bankók elkobzása és megsemmisítése remélhető sem lévén.

Kossuthot e pörben *Toulmain* Smith s a britt sziget legkitünőbb jogásza képviselték. Barátai az alsóházban haragos ékesszólás legsúlyosabb mennyköveit csapdosták a kormány fejéhez. Künn a vidéken száz nagy népgyűlés anticipálta a hivatalos ítéletet s gúnynevek és kárhóztató végzések egész záporát zudították Ausztriára. Sőt ritka egyértelműséggel pártjára kelt a vádlottnak az egész angol, így visszhangozta érveit az európai sajtó... Mit használt?... *Apponyi* gróf az osztr. követ ellenérveit nem a Corpus jurisből s a magyar közjogból, hanem a körmöczi pénzverdéből szedte, s ily fényes és nyomós bizonyítékok mellett elhalványult Kossuth és ügyvédek összes jogbölcsélete és retorikája.

Az első bíróság marasztaló ítéletet hozott. S midőn Kossuth elvbarátai sürgetésére fölebbezett a lord kancellárhoz, ehhez a magas állású úrhoz is talált hátulsó ajtót a bécsi befolyás. Ő lordsága rámondta az ament az első foku ítéletre... A harmadik lépcsőig, az utolsó forumhoz apellálni egész vagyonba kerül, ha valaki igazságot keres... Kossuth lemondott a drága élvezetről, hogy ott is megczibálja kissé üstökét az osztrák absolutismusnak. Pöre már eddigelé is harminczezer frtot emésztett föl. Egy harmadát ennek Napoleon hg.,⁶¹ a többit Cavour viselte.

A fölperes ügyvédei ajánlatot tettek, hogy megtérítik a Day cégnek a «papirpép» becsértékét, ha a jegyek, a két fél ellenőrzése mellett az angol nemzeti bank kemenczéiben elégettetnek. Úgy történt. A megégett kész jegy 17 tonnát, a resurgo (föltámadok) vízjegyü üres papir 3 tonnát, összesen 40,000 fontot nyomott. Az elégetés egymaga 1300 frtba került, 14 napig tartott s augusztus első napjaiban a «szegény jegyekből már csak egy nagy halom hamu maradt fön».⁶²

⁶⁰ Klapka jó darabig vakon hitt Couzának. S csak a komédia legvégén nyílt ki neki is a szeme: «Couza tökéletesen ellenünk fordult, írja nagy dérrrel-durrall Kossuthnak. Boszuságból, a miért Magyarországon új életre ébredtek s dühből, a miért nem ajánlottuk föl neki legalább Erdély».

⁶¹ Napoleon hg. azt óhajtotta, hogy a pör egyes fázisaival lehető nagy lármát kell csapni. Óhaja teljesült. Európa csakúgy zugott bele, jegyzi meg tréfásan Kossuth, a ki nyaláb számra küldözgette a hgnek és Cavournak «pokoli zaj» s a magasra föllángoló közrészvét bizonyosságait. Meg lehettek elégedve. Meg is voltak.

⁶² *Irataim*, III. k. 507. l. Mennyire féltek Bécsben e pör végkimenetelétől, az is mutatja, hogy Kemény Zs. izent Jósika által Kossuthnak, jól vigyázzon életére, mert három orgyilkost béreltek, köztük egy vörös képü ismeretes latrot, a kik legközelebb Londonban lesznek s elteszik őt láb alól - ha lehet. Kemény Zs. a primás háza tájékán hiteles kézről kapta a furcsa hirt. Különben rá sem hederített volna.

Azzá omlik szét rövid időn a fölszabadítási tervet egész kártyavára a balsors ellenséges fuvalmától.

Az angol kormány nemtelen beavatkozása után Kossuthnak többé nem volt mit keresnie Angliában. Családostul átköltözött Italiába... Régi teljes derűjével már itt sem mosolygott rá az égbolt. Rózsafelhők közé fekete pontokat egy kósza szellő ide a Tisza partjáról hozott.

Az abszolutizmus dudájából kifogyott a szusz. Akárhogy szorongatták, fülsértő nyöszörgésnél, kellemetlen szuszogásnál egyebet nem tudtak abból kipréselni.

Kossuth tárogatójával, melynek búvós hangjai zsendár és pénész feje fölött vámmentesen lopóztak be a hazába, esztelenség leendett így versenyezni.

A k. k. Antiquitátensammlungból elővették hát a magyar nemzeti hangszert, a czimbalmot. Hurjairól úgy a hogy lereszelték, lezsurolták a rozsdát. S egy kis körültekintéssel rájöttek, hogy a régi udvari cigánybandának sem veszett ki egészen a magva.

A konzervatív mágnások versenyezve kínálkoztak első szóra, hogy hagyományos szolgálatkészséggel olyan nótát vernek, a minőt a császár parancsol. S hogy a nemzet szintén e nóta szerint fog tánczra perdülni, komolyan hitték ők maguk is...

Széchenyi öngyilkossága, *Teleky László* elfogatása fenéig fölkaparta a közvélemény tengereit... Ha még sem csapott túl medrén s egyetlen hulláma sem veszélyeztette a közrendet és belbékét, jele, hogy a nemzet zöme megpuhult és ad libitum gyurható ilyen vagy olyan alakká, csak műértő kéz fogjon a hálás munkához.

Igy született az okt. diploma; s annak méhéből, egy törvénytelen frigy gyümölcseiként, apáira ütő hosszú sor fattyúmagzat.

S ha *Schmerling* lovag a februári pátenssel a konzervatívek számításait össze nem kuszálja, a közjogi «örök béke» bizony-bizony már akkor létrejöhetett volna.

Teleky László pisztolya, mely kioltotta e nemes életet, csakúgy hiában kiáltott volna vetot ily alkunak, mint a hogy nem bírta meggátolni a deákparti minoritás felülkerekedését a határozati többség fölé.

Midőn Kossuth «mint fészket változtató vándormadár» május második felében Olaszországba érkezett, a 61-iki országgyűlés már megnyilt s *Deák Ferencz* elmondta ott első nagy beszédét.

Cavour lelke repesett az örömtől. «Vive la Hongrie» kiáltással köszönté a hozzá belépő Kossuthot. S bizalomtól sugárzó arczczal utánavetette: «Ha Magyarország megmarad ez állásponton - s isten is úgy akarja mint én és a király - ősz felé Velence a miénk, s Magyarország szabad!»

És egyikök sem vette észre, mily óriási hézag tátong a Deák Ferencz és a Kossuth Lajos jogfolytonossági elmélete között, s hogy fölirati és határozati párt egyaránt ignorálván a 49-et, Kossuth kormányzói méltóságát, s a szabadságharc minden tényét, egy magyar országgyűlés a lényegben megegyező észjárással, - csak valamivel szelidebb formában, mert hallgatagon bélyegzi azokat bitorlássá és törvénytelenességgé, mint a hogyan *Windischgrätz*, *Jellasich* és *Haynau* tették.

Cavourt jó sorsa megkimélte a szomorú deceptióktól, melyek innen fogva tömegesen következnek... Jun. 6-án hirtelen elhunyt... Utóda *Ricasoli* azonban hideg fontolgatással mindjárt az első találkozásnál fölveti Kossuth előtt a kérdést: «Kezeskedhetik-e, hogy a nemzet kész és hajlandó lesz minden áron szakítani a dynasziával? Akkor is, ha legfő kívánatai teljesülnek? Olasz miniszter, ki ily föltevással és számítással kezdene háborút, roppant

felelősséget venne magára. Mert ha e számítás csal, Olaszországnak minden eddigi vivmánya megsemmisül. Ő maga, úgymond, nagy súlyt helyez a magyar szövetségre, de háborút addig nem kezd, míg Olaszország saját erejét annyira ki nem fejtette, hogy a szükség esetén saját erejével is helyt állhasson».

Leolvassa Kossuth arczáról a fájdalmas hatást, mit őszinte szavai szültek, igyekezett megczukrozni azok keserűségét. Csürte-csavarta, nyujtogatta, körülírta inkább katonás, mint diplomatikus nyilatkozatait; nem ismervén vagy megfeledkezvén a nagy igazságról:

Man spricht vergebens viel um zu versagen,
Der Andre hört von Allem nur das Nein.⁶³

De már a legközelebbi fejlemények is indokoltaknak tüntették föl Ricasoli hazafias töprengéseit és államférfiui elővigyázatát.

Kossuth úgy jár ezentúl fönséges leveleivel és szózataival, mint III. Napoleon a porosz háborúban a Marseillaise-sel. Francziák, de más francziák harcolnak most Wörthnél, mint egykor Austerlitznél. S más tábornokok vezénylik e katonákat a 2-ik császárság, mint az első köztársaság lobogói alatt... S a mi fő, a nagy Napoleon, ha még nem is a szt. Ilonai sziklásírban, de Elbára számüzve édegel már - Turinban s a «külföld rabjának» messziről jövő kiáltványai nem fojthatják el a húsos fazekak pöfékelését, a pecsenyés serpenyők süstörgését s a terített asztal szem és inycsiklandozó ingerét száz gazdátlan tányérával és aszuboros palaczkjaival, a mik országos liczitáció alá bocsáttatván - egyet-kettőt mindenki magának óhajtott és remélt.⁶⁴

A magentai győzelem már csak utolsó föllobbanása a régi harczy bátorságnak és hősiességnek... 1861 utolsó fölbuzdulása a magyar közszellemnek, utolsó elméleti fitogtatása az ősi nemzeti virtusnak! A határozati párt pulya és kicsinyes kapitulációja a feliratos kisebbség javára már a jövőnek előrevetett jellemzetes árnya... S a közjogi folytonosság azon fölirati definíciójában, mely csak elvben kívánta a 48-iki alkotmány visszaállítását, a 48-iki intézmények (független hadügy, pénzügy, külügy stb.) teljessége nélkül a valóságban, már benne van érezhetőleg a 65-67-iki közjogi alku - arriere pensée-ja is.

A forradalmi törekvések sülyedő hajójáról hanyatt-homlok tömegesen menekülnek már most a patkányok... vagy mint Kossuth gyöngédebben mondja, bomladozni kezd honn és künn a kéve... S egyes szálai vetélkedve törik magukat a szerencséért, hogy bevétesse a szalmazsákba, melyen kénye-kedve szerint heverészhet, végignyujtózkodhatik a birodalom nagyhatalmi állásának minden érdeke és érdekeltje!...

Oltár és főpap egyedül lesznek nemsokára. És a kik hiveiknek hazudtak magokat, zsolosma helyett szitok, áldozat helyett rög és kő ezektől röpül majd feléjük legsűrűbben.

A 61-iki képviselőház utolsó cselekvénye egy óvás és egy határozat volt. Egyhangulag elfogadták mindkettőt... S szintily egyhangu, riadó éljenzés szentesítette *Deák* F. azon nyilatkozatát is, hogy «a törvény terét soha semmi szín alatt sem szabad elhagyni» s hogy «az országgyűlés e részbeni példáját mind a törvényhatóságok, mind az egyes polgárok híven követni kötelesek».

⁶³ Iphigenie. I. f.

⁶⁴ Hanem ez mind hasztalan beszéd, tudom, írja ő maga tíz évvel utóbb Krivácsynak. A vérző szív jalkiáltásának a távolból épügy, mint a béna honvéd mankójának otthon, nincsen a tőzsdén kelete.

A határozati párt egy töredéke küld ugyan követet Kossuthhoz... Ámítja önmagát és állítólagos fejét, hogy a fölkelés szervezetén nem változtat semmit a «központi bizottság» föloszlása... Az első trombitaszóra 120,000 ember fog tódulni a forradalmi zászló alá... De Kossuth kétkedőleg rázza öszülő fejét... Érzi, hogy a nemzet vezérei már csak a provisorium és Schmerling ellen opponálnak, nem az ő személye, legkevésbé az ő elvei mellett.

Legbenső emberei egymás után kerekét oldanak s haza szökdösnek az ő közeléből és környezetéből is... Némelyek nyiltan színt vallva. Mások görbe, kerülő úton.

Pulszky azért válik el és meg Kossuthtól, mert «Garibáldival, külsegély nélkül is betörni szándékozik a magyar földre...» E helyett meglapulva csúszik-mászik haza, s pár év múlva vásárt csap az emigráció titkaival s a díjazási skála szerint kiáltoz negyed, fél vagy egész tüdővel kigyót-békát a volt kormányzóra hirlapokban és gyülekezetekben.

Klapka módfelett tűzbe jön, hogy *Pulszky* vétkesen mert hebehurgyán - jelentékenyebb olasz hadsereg nélkül is - fejjel neki vinni készül a nemzet egy részét a falnak. «Ki álmodta volna, - írja Kossuthnak, - hogy Pulszky valóságos harczdühre ragadtatva minket, mint meg annyi vén asszonyt oly messze hagy hátra maga után. No csak út ne legyen belőle a széchenyi békés tűzhely felé!»⁶⁵

Az lett, még pedig karöltve - Arm in Arm - Klapkával.

A tiszta multu tábornok néhány hét múlva már egy gyékényen árul e politikai szélkakassal és vitorlával. Elfogad és elismer jogszerű trónkövetelőnek «Árpád törzsökéből» egy kalandorba oltott félkegyelmű francia nemest Crouy Chanelt, s fölmondja Kossuthnak a barátságot, csak hogy minden irányban szabad keze legyen.

Elfogatván Teleky László Drezdában, a «Nemzeti igazgatóság» duumviratussá zsugorodott össze. A Crouy Chanel-féle félig boszantó, félig mulatságos intermezzo után Klapka levelet írt Kossuthnak, «hogy ő is megúnta a dicsőséget, kilép a «Nemzeti igazgatóságból», visszavonul a magánéletbe, a magyar emigráció ügyeinek további vezetésébe magának semmi befolyást nem tart fenn, újabb politikai tevékenységre csak akkor leend ismét kész, midőn arra hazánkból jövend fölszólítás.»

«Az igazgatóság föloszlásával az emigráció politikai testületisége is fölbomlott. Az emigráció mint szerves testület nem létezett többé...»⁶⁶

Kossuthot magát is csak két vékony fonálka kötötte a merész tervhez, melyet Cavour magával vitt a - sírba!

Viktor Emmanuel király fölhívása és a légió. A «re galantuomo» minden tartózkodás nélkül közölte Kossuthnal: mit gondolt? hogy érez? Beavatta terveibe. Megmondta, hogy nem állhatja Ricasolit; a mint teheti, túlad rajta. Különb legény, Ratazzi fog helyére állani. S akkor Kossuthnak is virrad. Épen Magyarországra való tekintetből határozta el ő magát, hogy még az idén hadat üzen Ausztriának. Tervei meg vannak állapítva...» stb.

Virradásból és háborúból még sem lett prédikációs halott. Ratazzi egy fonalszállal sem bizonyult különbnek a Deákné vásznánál - Ricasolinál!

A légió ily körülmények közt szintén csak tengett-lengett. Parancsnoka *Ihász* ezredes, hős a csatatéren, de békében jó, mint a falat kenyér, nem bírt a sok selejtes elemmel, melytől

⁶⁵ Irataim. III. k. 553.

⁶⁶ Irataim. III. k. 728. 1.

különösen a tisztikar rothadozott. Lemondott, s *Telkessy*, később *Földváry* Károly váltotta föl őt a nehéz állásban.

Klapka váratlan visszavonulása örvény szélére sodorta a hazamentő magyar hadsereg e pótolhatlan «magkövét» is. De Türr tábornoknak, kit a szükséges intézkedésekre úgy az olasz kormány, mint Kossuth hivatalos megbizással láttak el, sikerült a légiót reconstruálni és fennmaradását biztosítani. Ratazzi miniszterelnök pedig forma szerint fölhatalmazta Kossuthot, saját személyében mindazon föladatot, kötelességet és hatóságot egyénileg gyakorolni, melyet előbb az 1860. szept. megállapodás értelmében az ő elnöklete alatt constituált «Nemzeti Igazgatóság» gyakorolt.⁶⁷

A mint az olasz megkapta Velenczét, a magyar légió létoka is megszűnt. «Nekem jutott, úgymond Kossuth, a szomorú föladat azt föloszlatni. Föloszlásával reményeimnek napja végkép leszállt.»

A «Magyar Igazgatóság feloszlatására következett években, írja Kossuth,⁶⁸ egészen addig, míg a nemzet ki nem egyezett, ránk nézve még csak két oly nevezetes mozzanat adta magát elő, mely történelmi érdekekkel bír. Az egyik az 1863-ki lengyel forradalom. Annak alkalmából viszonyom a lengyel forradalmi kormánylyal, s értekezéseim az olasz királylyal és miniszteriummal, mik azon esetre, ha a lengyel forradalom consistentiát nyer, az európai hatalmi körökben megállapított tervekre is világot vetnek, melyeknek a körülményektől feltételezett alternatívái között egy olasz háború és a magyar szabadságharcz újból felvétele is kiegészítő részét képezték. A másik az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háború, a mennyiben annál a magyar ügy is «szerepeltetett». Érdekes, de bizony inkább szomorú, mint épületes történelmi adalék ama themához, hogy miként lehet egy szent közügy nyomatékát önző czélokra felhasználni.

A mint szemeimnek a lámpavilágnál megerőltetését egy kissé kipihenem, időmet (ha még van e földön számomra idő fentartva) azon irataim összeállítására fogom fordítani, melyek e nagy érdekű két történelmi eseményre vonatkoznak; miszerint azok, kik utánam következnek a közzétételre, rendben találják az adatokat. Időközben annyit jegyzek meg, hogy a magyar szereplésre nézve az 1866-iki háborúnál (mely Európa történelmében egy korszakias mozzanat súlyával bír) nemeskéri Kiss Miklós, Simonyi Ernő és Irányi Dániel sok igen érdekes felvilágosításokkal szolgálhatnának a magyar közönségnek s hogy miként «kezelődtek» ez alkalommal a haza érdekei, arról (ha nem csal emlékezetem) tudomásra méltó adatok bocsáttattak közre az 1867-ben kiadott «1849» című folyóirat 3-ik számában ily cím alatt: «Egy fejezet a mult háború történelméhez.»»

Nem sikerült megszereznünk az érdekes fejezetet. S halálos bűnbe esnénk, ha e nélkül Kossuth viszonyát a porosz udvarhoz s azon csufosan végződő betöréshez, melyet *Klapka* vezényelt az északnyugati tót megyék határain, itéletet mondani bátorzkodnánk. A köztudomású adatok azonban nem valami hízelgő világot vetnek azokra, kik nélküle szólították síkra a magyar népet s állítólag pár százezer tallérban előre kivették az osztrák hadisarczból - a maguk részét.

⁶⁷ Irataim. 730., 731. 1.

⁶⁸ Irataim. 734., 735. 1.

A porosz-osztrák háborúhoz nyitányul a 65-iki országgyűlés összehívása szolgált. A nemzet megfogadta Deák Ferencz 1861-iki «bölcs» tanácsát... Nem lépett le a törvényes térről abban az irányban, a merre a 48-ki nagy idők szent emlékei hívták... Königrätz után a Deák-párt maga csalta le aztán arról - ellenkező irányban, a 48-ki vívmányok tetemes megcsonkítására szabad akaratból és szabad elhatározással.

A koronázás előestéjén még egyszer megszólalt Kossuth. A lánczhidtéren már fölépült 50-nél több megye földjéből a domb, hogy a világ négy tája felé suhintson onnan szent István kardjával az új király... a 900-dos nemzeti ereklye, a korona, biborvankoson ragyogott a budai kir. palota csöndes kápolnájában, hogy pár óra múltán új diadal hirdesse annak sérthetlen és eltörülhetlen közjogi fontosságát az egész világ számára; Kossuth «hívei és barátai» kevés kivétellel versenyezve köszörülték torkukat, hogy éljeneik hangosságával tegyék jóvá, kérjenek bocsánatot «pillanatnyi eltévelyedésökért», s az egész nemzet visszafojtott lélekzettel várta, leste azt az ünnepélyes esküt, mely szabott ára a királyi cím és hatalom törvényességének egy évezred óta magyar földön, midőn nyílt levél érkezett Párisból Deák Ferenczhez Kossuth irányának sziveket hódító, elméket bővülő minden szépségével, s alig 24 óra alatt százezer példány keringett abból a fővárosban és az országban Kárpátoktól Adriáig...

De visszhangot a számüzött, viharosan izgatott keblének megrendítő jajszavára sehonnan sem kapott. Nyomtalanul elvesztek, elnyelték azokat a Kárpátok mély odúi s az Adria hullámai. S ha Pécs városa példájára számos kerület választja is őt képviselővé, száz város díszpolgárrá, ezer kör díszelnökké és dísztaggá, s egyesek a haza minden vidékéről, Czeglédre 100 főnyi küldöttség, sőt a párisi világtárlatra utazva 1889 jul. 5-én 850 honfi és honleány egyszerre viszik színe elé milliók háláját és szeretetét: személyének szóló ennyi gyöngéd hódolat és ragaszkodás enyhítő balsam ugyan a sajgó sebre, mit hontalanság ejtett s nyitva tart a sírig beteg szíven, de elveinek megtagadására elég oknak nem válik be az ő szemében.

S politikai véleményt vagy figyelmeztetést az utóbbi években már csak elvétve hallott tőle a nemzet... S háza tájékaival elnémul, elcsöndesül lassanként remeteszerű magányában prófétai ihlete és ékesszólása is...

Imádásig szeretett nejét és leányát még a 60-as évek elején örök nyugalomra helyezte Kossuth a genuai temetőben.

Fiait is rég elszóltotta oldala mellől a becsületes kenyérkeresettől különválaszthatlan polgári kötelesség.

Hivatalos környezete elpárolgott, mint a kámfor, a hatalommal.

Egy jó barát, Ihász Dániel maradt csak változhatlan hűséggel kíséző holdja verőfényes, felhős időkben egyaránt a lángsugarú napnak.

Utóvégre ezt a hervatag repkény szálát is lefejtette a hatalmas törzsről, melyet szeretettel vett körül, egy mindenható erő...

S a hajlíthatlan száz éves cser egyedül daczol idővel, és enyészettel.

És hidegen hagyja Kossuth szívét minden, a minék a nemzet politikai szempontból örül. De nagyot dobban ez rögtön, s hazafi fájdalom nyílal köröszül rajta, a mint zokogás hat fülébe messze honából.

Éhező agg honvédek istápolására az ő szegény zsebéből jő az első segélyfillér, menház építéshez, részvevő meleg főnséges sorokkal. Deák F. ravatalára ciprusgalyat tesz történetnek szóló, halhatatlanságot biztosító, siralomnak, gyásznak fölülmulhatlan nekrológgal. Elpusztult Szegednek 300 frankot küld fiaival, lelkesítő jó szó, bölcs tanácsok kíséretében. S az EMKE

perzselyébe 250 frankot bocsát milliókat érő, százezreket gyűjtő gyönyörű kommentárral reszkető keze.

Hátha még sikerül megkérlelni a fátumot! S egy jobb jövő boldogabb nemzedéke igazságosb lesz majd hamvaiban a porladozó, mint volt az egykorú az élő, a szenvedő próféta iránt!... A ki lángelméjének minden kincsét rápazarolván már nemzetére - utolsó filléreit osztja most meg azokkal - emberrel és ügygyel, - a kik szükölködnek, bajba merülnek, segélyre szorulnak - otthon!

S nem veszi észre, hogy saját küszöbén is megjelent immár fakó arczával, s mereven szögezi rá fénytelen szemeit egy zord vendég - a mindennapi megélhetés gondteli kérdése.

S a szegény jó öreg, a pihenésre rászolgált fáradt aggastyán panasztalan szent megadással odaül íróasztala mellé, s a nesztelen éjbe mélyen belényúló kitartással írja, írja - végrendeletét, eszmékben, példákban Dariusi örökséget hagyva abban a második millenium magyar népére...

S ha pillanatra kiesik fáradt kezéből a penna, s tar homloka az éjféli csöndben nagyokat sóhajtó mellére hanyatlik, elő-előveszi Jósika Miklóshoz írt egyik levelét, s kiolvassa onnan saját életének is önmaga által írt igaz történetét e néhány szóban:

«Ki a megpróbáltatás napjaiban a hazának hű fia, s hazafi minden gondnak és munkának osztályosa valál - emeld föl fejedet bajtárs! nincs mit szégyelni a multat. Az ország egyharmadára, sőt kevesebbre szorítva, az osztráknak minden erejétől s szerb, horvát, oláh, szász, tót által megtámadva, a czár lábaihoz dobtuk koldusként a kevély osztrákot, s kétszázezer oroszon kívül még árulás kellett, hogy megbukjunk, bukásunkban is milliók számjának hagyván az előbb csak pár százernyi magyar - csak azóta igazán nemes - nemzetet s tiszteletnek a világ előtt fajunk nevét, mint Mátyás óta nem volt soha!»

Tu dixisti!

X.

Kossuth Lajos családjáról.

Egy sírkő története. K. levele Zlinszky úrhölgyhöz. Egy alispán K. Lászlóról. K. L. édes anyja osztrák fogságban, Kossuth és a belga kormány. Elv és szívonzalom. Breznayné E. Karolina. Zsulavszkyné K. Emilia. Meghal Newyorkban. Fiai hősök. Ruttkayné Kossuth Lujza. Börtönbe kerül. Kiszabadul. Kiszabadítja Kossuth fiait. Viszi Kiutahiába. Az emigráció hálája. Vissza a hazába. Újabb börtön. Nehéz napok a külföldön. Az első viszontlátás. Az utolsó révpart. Meszlényiné Kossuth Zsuzsánna. Lángész és hajthatlan lélek. «Zsuzsi, a tábori dajka.» Fogságból számkivetésbe. Brüsszel. Newyork. Meg nem hajlik, de megtörik. K. Lajos nejéről. Mikor a szív választ. Derűre boru. Bujdosás a hazában. Menekülés álruhában. Garasanin. A menekült első öröme. Csendélet Kiutahiában. K. neje és az angol hölgyek. Háztartás Londonban. Kossuth levelei nejéhez. Rágalom és valóság. Egy sírkő a genuai temetőben. Kossuth Vilma. Meghal virágkorában. Irányi gyászbeszéde. Kossuth Ferencz és Lajos. Kossuth nevelési rendszere. A montçenii vasút és alagút. Olasz állampolgárok, magyar hazafiak.

Hol volt, hol nem volt... Meglehetősen régecskén az igaz, de azért, nem mese, hogy - volt!... Egy terepélyes szép fa; hatalmas büszke törzsszel, melynek egyik hajtása fölnyúlt, fölnőtt a csillagokig!...

S ezer esztendőig ígért annak saját belső ereje és a szaktudós botanikusok véleménye... Lesz belőle olyan sequoia gigantea magyar földön, a minő néhány szál található az amerikai őserdőben, körülvéve mérföldekre árnyékot hintő rengetegtől, egyformán viruló ép fákkal, a mik századok folytán, de ugyanazon ősgyökér szertefutó szálaiból nyertek életet és táplálékot.

De lecsapott hirtelen derült égből a villám. Végighasítja a törzset... És jött egy óriási zivatar, s letépte és messzehordta főágait... És a mi így el nem pusztult, s ott himbálózik ma is még a korhadt, száraz törzsön: gyümölcstelen mellékágak csupán - hervadozó lombbal, a mikkel kénye, kedve szerint játszadozik jöttment minden kósza szellő. S dalos madár nem rak oda fészket... S virágot oda nem hoz, virágot ott nem nyit kora tavasz teremő mosolya... nem egy égető nyár legforróbb sugara sem...

«A ki egyszer fordult is meg csak nálam, mondá Kossuth a czeplédi százas küldöttségnek, tudni fogja, mi bánatos én körülöttem még a levegő is!»...

S e bánatos légkörben legbánatosb az a sirbolti fohász és mély sóhaj, a mi a házi gazda, a magára maradt ősz remete kebléből vegyül ebbe a levegőbe... Hiszen neki még az sem jótétemény, a mivel a negyedik parancsolat isten különös áldásából kivételes mennyei jutalom gyanánt kecsgetteti az apa-anya tisztelő jó gyermekeket... az években is hosszú-hosszú élet... Mert félnie kell, hogy nem lesz maholnap övéi közül csak egy is, a ki szerető kézzel fogja le az ő szempilláit, mikor e hosszú élet «unott terhét» elvégre leveszi roskatag vállairól a «soká késő» halál.

Az ő családját már is egy hosszú sor sírkő képviseli: S e sírkövek közül csak egy áll hazai földön, megkoszorúzva országos kegyelet önkéntes adományyaiból, s mégis olyan elhagyottan, mintha annak, a ki alatta porladozik, szeretetei, szeretői soh' sem is voltak volna:

A kik valaha egyek voltak véle - egy sem él közel hozzá; egy sem pihen oldalánál.

Élő halottak, messze, messze az édes szülőföldről... vagy «csöndes emberek», porból por, egymástól olyan távol eső temetőben, hogy álmaikról egymásnak hírt még a szellő sem vihet.

Ha meggyújtjuk kalauzul azt a laterna magicat, a mit emlékezetnek hívnak köznapi nyelven, három világrészen kell végigvándorolnunk, hogy ráakadjunk a jeltelen sírokra... miként Kossuth dicsőségének, «családi tragoediájának» is nyoma maradván innen és túl az Óceánon mindenütt szanaszét elhalt azok hamvaiban, a kik örök fényű nevével az ahhoz tapadó erényeknek és balsorsnak is osztályosai lőnek.

Legyenek áldottak a szent hamvak minden magyar szívtől! Legyenek szentek ez áldott hamvak minden magyar szívnek! Ha a nemzet szegénységétől nem telik is, hogy visszahozza s ott egyesítse őket, a hol egykor közös bölcsőjük ringott, halhatatlanságból, mely összeforrta a közös családi névvel, mindenikök kiérdemelt, kapni is fog részt tehát az utókortól.⁶⁹

*

A «Kossuth család» arcképcsarnokából, nem rajtunk múlt, hogy hiányzik itt a család feje, Kossuth Lászlóé. Tudunkkal ilyen nem is maradt sehol. A jeles apa erkölcsi lényé ellenben s nagy tulajdonságainak egész összege vakító fényben és teljességben fog átszállni az utókorra - Lajos fiában. S köztartozásból vajmi csekély törlesztés ezért az a díszes sírkő, melyet nemzeti hála emelt s megkoszoruz helyi kegyelet évről-évre az alsó-dabasi temetőben, a hol Kossuth László már félszázad óta nyugszik.

Egy lelkes magyar úrnő *Zlinszky* Istvánné fődözte föl ott a volt kormányzó édes atyjának jeltelenül omladozó sírját. S az ő méltó büszkesége és dicsősége, hogy ily millióknak drága porok fölött egy összetaposott, elhanyagolt homokbuczka és düledező kopott fakereszt helyett ma csinos vasrácsossal védve, virágos sírhalom, s e mellett habos mauthauseni gránitkőből magas obeliszk látható, ennek előlapján pedig egy világtörténelmi nagy név örökdicsőségével ragyogó arany betűkben e szerény fölirat: Kossuth Lajos édes atyjának, Kossuth Lászlónak emlékére emelték tisztelői. 1879 (sz. 1763, † 1839).

A szükséges összegeket fillérenként szedte össze ismerőseitől a lelkes úrhölgy. S 1879 kezdetén már hozzá foghatott nemes szándéka megvalósításához. De az enyészettől féltett hamvakat előbb máshová, biztosb és maradandóbb pontra kellett átszállítani, a mihez okvetlenül kikérendő volt Kossuth beleegyezése is. Megjött végre ez is a következő megható sorokban:

1879. febr. 22. «Nagyságos Asszonyom! A halál kényszerűségével szemben az ember vigasztalást keres azon gondolatban, hogy a sír menedékház, mely háborítlan nyugalmat ad.

Nekem, megvallom, nehezemre esnék e nyugalom megháborításának eszméjével megbarátkozni.

Nincs okom attól tartani, hogyha majd porrá leszek, valakinek eszébe juthat poraimat kizavarni akarni a sírből, melybe végnyugalomra fognak tétetni ott, ama tengerfokon, a hol nőm és leányom hamvai oly régóta várnak reám. De az ily kizavartatás eszméje oly kellemetlenül hat érzelmeimre, hogyha legkisebb okom lehetne ily esélytől tartani, bizonyára e szavakat vésetném sírkövemre: «hagyjatok békében! ne bántsatok!» Ekként érzek magamra nézve. Szegény jó atyámra nézve a gondolat, hogy hamvainak ki kell zavartatniok azon sír nyugalmából, melyben már 40 év óta nyugszanak, megvallom, annál inkább nehezemre esik, mert e hamvaknak, melyeket Nsgod általam soha meg

⁶⁹ L. Kossuth naptár 1880.

nem hálálható kegyelete a feledéstől megóvni vállalkozott... most annyi évek után fel-szedése már csak azért is bajos feladat, minthogy az egyszerű fakoporsó, melybe zárva voltak, már alkalmasint rég porrá korhadt.

Azonban Nsgod arról értesít, hogy a temető, melyben atyám sírja van, már közel időben más czélokra fog fordíttatni.

Ez döntő körülmény, mely választást nem hagy fel s érzelmeimnek resignatiót parancsol.

Még is jobb a Nsgod kegyeletes gondviselése mellett most eszközendő átszállítás, mint azon kilátás, hogy a temetőnek más czélokra fordításával atyám hamvai vagy az ott nyugvó többi halottak földi maradványaival vegyesen valamely közös sírba jussanak, miként a csatákban, elesettekkel történik, még ha a «névtelen félistenek» közé tartoztak is, - vagy pedig az ásó és ekevas szórja szét a föld porával összegyűlt hamvakat.

Hát én e tekintetben is egészen szabad kezet hagyok Nsgod kegyes jóindulatának. Méltóztassék legjobb belátása és szívének csak nemesre képes sugallata szerint cselekedni.»

Az ünnepélyes leleplezés jun. 13-án ment végbe óriási közönség jelenlétében. S az ország minden vidékéről egész özöne érkezett a szebbnél szebb koszorúknak.

Kettő ezek között családi gyász tolmácsaként. Kossuth nevében unokahuga Ambrozovics Béláné - Meszlényi Ilona Baracconéból küldött gyönyörű koszorút tett az új sírra - fekete érclevelekből, a csalódásig hű, halvány rózsaszín porcellán művirágokkal a levelek között. A saját nevében pedig rózsakoszorút fehér szalagján e szavakkal: Nagyatyámnak Ambrozovics Béláné - Meszlényi Ilona.

Hatásos alkalmi beszédet *Földvály Mihály*, Pestmegye alispánja tartott.

«Kevesen vannak itt, mondá egyebek közt, kik őt közelebbről ismerték; de tény, hogy a csöndes magányban elvonulva élt férfiú köztiszteletben részesült. És nem elég-e tudnunk, hogy ő volt Kossuth Lajos édes atyja!

A magasröptű léleknek ő adta meg az irányt, a fogékony szívbe ő oltotta az önzetlen hazaszeretetet szent tüzét, mely később dicsfényt árasztott e nemzetre.»

«A derék apának hamvai itt nyugosznak megyénk földében. A sors sujtó keze a keserű végzet - nem engedte, hogy a fiú ezelőtt 40 évvel jelen legyen, midőn az apának hamvai átadattak az anyaföldnek, s nem engedi, hogy jelen legyen most, a midőn emléket emelünk e hamvak fölé... Akkor a sötét börtön tárta őt távol, most - a kínos száműzetés!

Az apa sem érheté meg a napot, a midőn fenkölt szellemű fiának nagy neve ismertté lön a félvilág előtt, s tiszteltté tette a magyar nevet.

Az apa elhunyt, a fiut élte delén imádott hazájának szent földéről elsodorta a vihar szele, csak a messze távolból vett részt az ünnepélyen, melyet a drága hamvaknak nemes szivek sugallata rendezett. A nagy száműzöttnek lelki szemei e perczen bizonyosan felénk tekintenek.

Ez emlékoszlop elporladhat - e ráírt nevet letörölheti az idő romboló keze: de a név élni fog, míg magyar lesz e földön; élni fog a szivekben, melyeket késő századok múlva is mozgásba hoz.» (*Zajos helyeslés.*)

Egyetlen szem sem maradt szárazon, mialatt az alispán beszélt. Legfájdalmasabban mégis egy tisztos vén anyóka zokogott, folyton ismételvén: «Oh, istenem! megszakad a szívem!»

Kérdősködésként küldte, hogy cseléd volt a Kossuth-háznál. S a mit a szónok csak hírből tudott vagy sejtett, ő aztán szemtanú hitelességével egészítette ki:

«Tizenhat éves voltam - úgymond - mikor a házhoz kerültem. Az öreg úr nagyon kedvelt, meg a felesége is. De a gazdám már akkor sokat betegeskedett s napról-napra rosszabbul lett. Úgy kellett ápolgatni, mint egy kis gyermeket. Jöttek hozzá gyakran vendégek, de mind szomorú volt, mikor eltávozott. Azt mondták, hogy az úr nagyon beteg. Igazat mondtak. Egyszer csak meghalt. Nem volt fájdalma, csak mintha elaludt volna. Ott voltam akkor is mellette. Beszélte utolsó perczig. Aztán csak nyögött egyet, visszaesett az ágyhoz és meghalt. Oh, én istenem!»

Kossuth börtönben ült, mikor apját eltemették. Kiszabadulva, rögtön haza sietett, hogy édes anyját vigasztalja. Mély gyászban találta ezt, de nem megtörve. A spártai szabású asszony mintha csak érezte volna, hogy a balsors még keményebb próbára fogja tenni, s az első csapás és veszteség csak szoktató később következő sokkal súlyosabbakhoz!...

Említettük, mit és mennyit köszönhet a magyar nép - az anyának, ki fia lépteit már a zsenge korban a legmagasb és legnemesb czélok felé irányítja.

De ugyanily tisztelet és hódolat illeti őt, mint honleányt is.

Midőn Jellasich rablólhada a magyar határon átlépett, Kossuth László özvegye fekete ruhát öltött. S megesküvék: le sem veti, míg hazája szabad nem lesz...

Abban nézte végig boldogságtól sugárzó arczczal kormányzó fia bevonulását Pestre... Abban költözött a fogságba, mikor Nagyváradon fiaival együtt elfogták s elcsukták Budán a Kimmach-féle házban. Menekülő fia őt és egész családját az öreg Csányi gondjaiba ajánlotta. De ezt magát is börtönbe hurczolták. Segíteni jó magán se tudott.

Az irtózatot fordulat csak külsején fogott ki a szeretete által erős, hőslelkű matronának. Megfogyott testileg, galambősz lett pár hét alatt. De mikor egy ismerős úrhölgy, Beck báróné engedélyt nyert, hogy meglátogassa, nyakába borult és zokogott ugyan viharosan, hanem azért rajongó hévvel beszélt fiáról, féktelen gyűlölettel Görgeyről, rendíthetlen hittel az elbukott ügy és nemzet jövője felől.⁷⁰

S ugyanilyen hittel megy a számkivetésbe, mikor porkolábjai e föltételhez kötik szabadlábra helyezését; tőr, nélkülöz, szenved lélekben és testben panasztalanul; látja elszakadni kebléről leányait, kiket családi kötelesség szólít el messze, messze tőle, s midőn utolsó óráját közeledni érzi, isteni szikrának bizonyul még elhalóban is, a mi őt éltette és föntartotta, mert végsóhajában is áldást rebeg dicső fiára, kit a belga kormány csak rendőri födözet alatt volt hajlandó haldokló anyja kórágáéhoz bocsátani, elrabolva e megalázó gyalázatos árszabással egy fönséges szellemű nőtől és anyától hosszú évek szenvedései után a tiszta Örömmek és boldogságnak utolsó röpke - pillanatát.

Kossuth nővérei közül az anya nevét a legidősb viselte s ámbár legkevésbé ütött arra, s a közügyekkel nem sokat bibelődve, kirekesztőleg családi körének szentelte minden erejét és idejét, legifjabb fia, *Breznay István*, Világos után börtönbe kerülve és ott elhunyván - nyomtalanul az ő hajléka fölött sem viharzott el a szabadságharcz.

Emilia, a Kossuthnál már ifjabb nővér a lengyel származású *Zsulavszkyhoz* ment nőül, s férje a forradalom kezdetén előkelő gazdatiszt volt valamely primáciális birtokon. A számkivetés

⁷⁰ Memoiren einer Dame. II. k. 232. l.

sodrásban ő is Amerikába jutott, s átoltva a családi közszellemet négy fiába, hőssé nevelte azokat a szabadság szolgálatára. Azon rettenetes polgárháborúban, melyet észak és dél folytatótt egymással korunk egyik legnagyobb eszméje, a rabszolgaság eltörlése fölött, mind a négyen (Emil, László, Kázmér, Zsigmond) megmutatták, hogy ereikben Kossuth vér csörge-dezik.

S különösen a másodszülött, László, a ki ezredességig vitte, a fölszabadított négerekből önkéntes csapatot szervezvé, a vérkeresztség által avatta föl őket új hazájok méltó polgáiraivá. Zsulavszkyné 1861-ben halt el s New-York mellett, a brocklyni temetőben piheni ki hányatott élete keserveit.

Lujzának hívták a harmadik nővért, a ki egy abonyi földbirtokossal, *Ruttkayval*, lépett oltár elé. Bátyjához már ifjú korban határtalanul ragaszkodván, ennek erélyéből sok átszállt az ő, másként szelid, házias, szende lelkületébe is, a mi által képessé vált oly hőstetteket véghez vinni a polgári életben, a mik bátran párhuzamba tehetők, borostyánra egyenlően méltók, a legmerészebb vitézi bravourral a csatatéren.

Nagyváradon Ruttkayné is elfogták és elzárták. Megnyilván előtte pár hó mulva a börtönajtó, első gondja volt utána járni, hogyan vannak, miként bánnak bátyja gyermekeivel, a kik élő szülékkal is árvák lettek s kiket példátlan rideglelkűséggel «gondjai alá vett» az osztrák kényuralom. Fölkereste őket Pozsonyban s oda sem nézve, mily sokat kockáztat, eget-földet megmozdított érdekekben itthon s a külföldi sajtó révén részvétet ébresztett szánalmas sorsuk iránt künn is.⁷¹

Az angol királyné jó szíve szintén megesett a gyermekfogyokon. Közbelépett s minthogy ilyen közbenjárónak kissé nehéz dolog nem-et mondani, átadták őket nagyanyjoknak. A kiutahiai belebbezés körösztyülvitelétől annyira meglágyult aztán a bécsi körök szíve, hogy megengedték Ruttkaynének, vigye ki az országból, szülőik körébe a három kis jószágot, a kik közül a legidősb sem volt még túl a nyolczadik esztendőn.

Ma is nagy út oda tőlünk! Akkorában Columbusi elszántság kellett hozzá.

Ruttkayné hihetetlen szerencsével és ügyességgel kifogott minden akadályon s megérdemelte a kitüntetés, hogy az egész emigrans telep eléje jött mérföldekre; diadalmenetben kísérte be Kiutahiába; serenáddal, bankettel, tűzijátékkal ünnepelte, melyben az L betű (Lujza) bengaliai világítással ragyogott a sötét éjben.⁷²

A hazafias tüntetéshez a törökök is hozzájárultak, sőt Szulejman bey parancsnok az öt éves Lajost ölebe kapta, így vitte föl apja lakásába.⁷³

Ruttkayné körülbelől egy hónapig volt a kormányzó vendége. Aztán neki vágott ismét a fáradalmas hosszú útnak, s leírhatatlanul szívszaggató búcsúzás után a viszontlátás nem sok reményével vált meg fivéréből.

«Ha visszatérsz, vidd a nemzetnek üdvözetünket.»

⁷¹ Beck báróné azt állítja, hogy R. nem riadt vissza nővérel, Meszlényinével, egy bécsi úttól sem. Ott, saját barlangjában, keresték föl - a fenevadat; betörték magához Schmerling lovaghoz, a ki - ha igaz - előzékenyen fogadta, s megszagolván alkalmasint az angol beleavatkozást, biztosította őket, hogy ez ügyben a törvény is az anya részén lévén, a gyermekek letartóztatása rövid időn véget ér.

⁷² Lásd László K. Naplóját. 43. l.

⁷³ U. o.

Ez volt fölrata egy transparentnek, midőn az internáltak díszvacsorát rendeztek a bátor hölgy tiszteletére.

Ruttkaynének volt jó dolga, csak bizalmas körben közölni az üzenetet; az osztrák kormánynak azonban így is szálla volt a szemében, hogy Kossuth családjából szabadon járhaszonkelhessen valaki nagy Magyarországon. Újból elfogták mindnyájokat s gyöngédtelen durva faggatásokkal súlyosbított 9 havi «vizsgálati fogság» után bécsi rabságukból most már csak úgy ereszték szabadjára, hogy azonnal nyakukba vegyék a világot, s feléje se nézzenek többé hazájoknak.

Egy szívtelen balvégzet szentesítette a zord tilalmat... Magyar földre Ruttkayné kivéve egyikök sem léphetett többé. 1866-ban, midőn irányadó helyen a magyar loyálisnak hitele és - ázsiója már magasra szökkent ismét, Kossuth egyetlen élő nővérét is hazabocsátották «látogatóba». A fővárosi ellenzék becsületbeli kötelességének vélte, hogy küldöttségileg üdvözölje. A «magas vendég» Budán, unokahuga kicsi hajlékában fogadta a tisztelgőket s miután *Vidacs I.* a szélbali képviselők és a városi polgárság, *Áldor Imre* a «Népzászlója» szerkesztője az ifjúság és a sajtó nevében tolmácsolták a «vizontlátás» magasztos örömet, benső fölindulástól remegve s néma könnyekkel inkább, mint hangos szóval köszönte meg a gyöngéd figyelmet. Ártatlan házi ünnep volt az egész, melyen kivetőt a Bach-korszak sem talál vala. De a kiegyezés előestéjén ennyit is sokalt az átmeneti kormány... A gorombaságig hivatalos formában «fölkérték» Ruttkayné, szíveskedjék azonnal elhagyni az országot, mely nem alkalmas többé hazául a - Kossuthoknak.

Számüzetésének első idejében Ruttkayné is Brüsszelben élt anyjával egy födél alatt... Ennek szomorú vége után áttelepedett Amerikába s sok gonddal és még több munkával nemcsak saját fiait nevelte új hazájoknak becsületére váló polgárokká, de anyja volt darabig nővére gyermekeinek is.

Fiai közül egy az ügyvédi pályán tünt ki. A másik várparancsnok volt a már említett polgárháborúban, később tekintélyes kereskedő. A harmadik tengerre szállt, hajótörést szenvedett s 23 éves korában örökre eltűnt a hullámok közt.

Bátyja kérelmére Ruttkayné pár év előtt Turinba költözött, átvette a szerény háztartás vezetését s a 90 éves szent öreg szeretetteljes gondozásával újabb jogcímet szerez most nemzete hálás tiszteletére.

A legifjabb sarj általában kedvencz minden családban. Az volt hát a Kossuth háznál *Zsuzsika* is, a kinek lángelméből és lángszellemből szintén legtöbbet, csaknem fivéréhez hasonló összeget ajándékozott a család jó nemtőjének pazar bőkezűsége.

Egyező tehetség és hajlam, vér és szellemi rokonság ily benső köteléke még szorosabbá fonódott, midőn csaknem közvetlenül Kossuth lakodalma után menyasszonya lett, majd neje Meszlényi Rudolfnak, sógornője fivérének, csakhogy pár évi aranyos családi boldogságát néki egy egész élet özvegyi gyászával kellett megfizetnie. 1848 jan. hóban fontos tárgy lévén napirenden a megyei közgyűlésen, férje, mint az ellenzék buzgó híve, lóháton Székes-Fehérvárról a fővárosba vágatott, Batthyányi Lajosért, áthült s visszatérte után pár nappal már a ravatalon feküdt.

Szép fiatal neje özvegyi fátyolát arra áldozta, hogy letörülje vele könnyeit és bekötözze vele sebeit azoknak, a kik a hazáért sírnak és vérzenek. Kineveztetvén bátyja által az összes magyarországi táborig kórházak főápolónőjévé, «a szentekhez emelkedő ihlettel» és önfeláldozással felelt meg erős lelket követelő hivatásának.

«A tettek terére léptem - így szól ő maga egy magasröptű fölhívásban «a hon összes hölgyeihez» - megfedekezve csekély tehetségemről, megfedekezve arról, hogy az egyes erő,

mint a mindenségben a porszem, nyomtalanul eltűnik. Hozzátok fordulok hát hazám leányai, hogy nehéz pályámon segítetek mindaddig, míg egyetlen ellen él, kivel honfitársainknak harcolni kell... A hazában körutakat teszek, fel foglak titeket keresni, s megcsókolom azt a kezet, mely a honvédsebek bekötözésében megelőzött.»

S noha fekete szemüvegén át sötét színben látja *Görgey* e megható buzgóságot és önmegtagadást is, s epés és csipős gúnnyal «tábori dajkának» nevezi el azt, a ki védangyala lőn, az volt elejétől a szabadságharcz sebesült, névtelen félisteneinek, - a «tábori dajka» nagygyá neveli, áldássá fejleszti a gondjaira bizott nélkülözhetlen intézményt, 72 kórházat szervez egymaga, ápoló egyleteket alakít minden vidéken, s oda írja nevét kitörülhetlen betűkben a nemzeti áldozatkészség aranykönyvének legszebb lapjaira.

Kiszabadulván az anyjával és nővéreivel közös első fogságból, iskolát nyit Pesten s kenyeret keres az egész családnak - de az absolutismus vérebei holmi titkos terveket szimatoltak a kitűnő nevelő-intézet népszerűsége mögött, s midőn 1851 decz. 1-én éjjel újból kitépik csöndes otthonukból s előbb az «Újépület»-ben, majd Bécsben a «Criminal Gebäude»-ban sanyargatják a szerencsétleneket, Meszlényinét exquisit otrombasággal gyötrik s emberiesebb bánásmódra még az az «enyhítő körülmény» sem hangolhatja bárdolatlan elfogultságukat, hogy a lelkileg is érzékeny szegény teremtés tudóvészbe esik s heteken át élet-halál közt lebeg.

Eszményi lénye lassanként csordultig megtelik keserőséggel, s mikor aztán a belga kormány nemcsak fivérét zárja el haldokló anyjok kórágjától, de nemtelen parancsára éjjel kell a hült tetemeiket eltakarítani - a szenvedély áttöri a néma lemondás vaskorlátait s a lázasan háborgó fiatal szív így fakad ki egy levélben: «Istenem, mit szenvedtem! A sors kereke egy egész világ súlyával ment keresztül szivemen. Öt hétig virrasztottam haldokló anyám ágyánál - nyitott sírja felett állottam, melyre nem a haza szent földje gördült - és élek!»

Utálattal elfordul aztán a helytől, melyet szentté és hazájával egyformán drágává nemesítne más körülményekkel az a kis dombocská, mely alatt rokonhamvaktól nem környezve, a halálban is egyedül alussza örök álmát az édes jó anya.

«Én augusztusig maradok csak itt», írja egy barátjának Brüsszelből, akkor megyek, bármiképp álljon is a világ. Mennem kell; materiell érdekeim parancsolják. Én itt is önerőmre támaszkodva alapítottam existenciámat, s tettem le gyermekeim jövőjének alapját. Önerőmre támaszkodva megyek oda is»... Egy másik levélben pedig: «Megyek - s nemsokára - mint szobor, melyet egy világrésről a másikba tesznek át a nélkül, hogy éreznék. Egy percze lesz csak elválásomban a felsikoltó fájdalomnak: - a búcsú anyám szent sirjától, s az emlékezet azon sirokra, melyekhez nem zarándokolhatok!... Aztán megyek, mert azt mondják, gyermekeim jövője kívánja. - S ki tudja!... talán jót teend a tenger boldogtalan kedélyemnek. Legyen nyugodt vagy háborgó, - mindenik esetben ugyanazon rokonszenvi hatást gyakorlandja annyi vihartól hányt lelkemre... Azt mondják, az oceán morájánál lélekbe hatóbb dallam nincsen».

Megértette-e valjon mit dalol neki morájában az oceán? földi végtelenségében oly alkalmas hirnőke annak a másik, örökké tartó nem földinek?...

Valószínű, hogy meg, mert hanyatló erejét nem kimélve, mohó, öngyilkos sietséggel munkál most két leánya, Gizella és Ilona jövőjének biztosításán, s mielőtt a «tengeri út első évfordulójához érne, megtört testéből már elszállt, egy másikon lebeg ég felé a ritka nemes lélek.» Hült tetemeinek egy dúsgazdag amerikai nő Mrs Douglas Cruger adott nyugvó helyet saját családi sirboltjában. Ő vállalkozott gondoskodni az elhunyt árvái felől is.

Meszlényiné emlékezetével legyen ezért az övé is magyar szivekben mindörökké áldott!

*

Kossuth szótárában ez a szó «számítás» csak akkor létezik, mikor a haza sorsa felől kell határozni. Saját ügyében és érdekében nem tudta azt megtanulni holtig.

Az a könnyű toll, mely fáradt kezében oly lassan, nehezen szántogat ma napszámban és szerény díjért fekete barázdákat a fehér papíron, - többet mond a világ valamennyi dicsbeszédénél és ünnepi himnuszánál.

Azt hirdeti pusztá ténynek, hogy e hatalmas kéz ugyanolyan tiszta, e lángoló szív szintoly jó és hozzáférhető is vala egy páratlan közpálya minden változataiban!...

Választhatott-e ily férfiú másként, mint szive szerint - hitvest? S lehetett-e szerelmére méltatlan az a nő, a kinek kezébe ily választással teszi le egy egész élet minden örömét, bánatát a Kossuth Lajos - szive?

K. iratainak megjelenése előtt azonban csak annyit tudtunk, mily *közel* állott férje szívéhez - *Meszlényi Teréz*? Az «Iratok» megtanítanak arra is, mily *magasan* állott a hú és eszes asszony férje - becsülésében...

A hol ez hiányzik: fekete fátyol libeg földi paradicsomnak minden bája, kéje fölött Kossuth szemének. Ha neje is jelen van: megszépül, megenyhül természetnek és életsorsnak, házi tűzhelynek és nyilvános szereplésnek minden mostohasága...

A hontalanság vándorútjának első szakaszában meg-megállapodik, vissza-visszatekint minden második lépésnél... a messzeség egyre sűrűsödő kódében őt kémleli az elhagyott haza felé forduló aggodalmas pillantása.

Nem látja, de érzi, mint rendel hajtó vadászatot a győztesek bosszúvágya a honn rekedt hú feleség ellen, - a ki kezesnek is, lépvesszőnek is oly jól volna fölhasználható... és a kiben szive közepén találná minden megalázás, sértés, méltatlanság a forradalom földönfutó vezérét és fejét...

S sir mint a gyermek, mikor az ép oly okos mint bátor asszony Carossini belgrádi szárd consul társaságában egyszer csak ott terem Sumlában, s az epedve várt viszontlátás édes boldogságával hajtja férje keblére büszkén, szabadon fejét.

A volt kormányzó nejének személyes biztonsága fölött Argus szemekkel őrködött a világsi fegyverletétel után ennek saját ébersége és higgadtsága. Százféle álöltönyben bujdosik, lappang darabig itt is, ott is, míg Orosházán végre, mint egy fogoly honvédtiszt hajléktalan üldözött özvegyének födelet és állandó megvonulást nyújt neki egy hazafias érületű szegény asztalos család. S a jó isten láthatlan áldó keze ide kalauzolja *Wagner* tüzérőrnagy nejét, a kit Kossuth épen e célból küldött pénzzel és utasításokkal jól ellátva haza.

Kifőzik most közösen a szökés összes részleteit. S kezökre jár egy rokkant honvéd főhadnagy, Meyerhoffer József, a ki nagy furfanggal és kockázattal útlevelet kerít saját nevére magának, nejének és leányának, s folyvást örvény szélén, a fölismertetés és elfogatás ezer kinos esélye között végre szerencsésen Belgrádba viszi a hölgyeket.⁷⁴ Garasaninról, a hírneves szerb államférfiuról, a ki lovagias pártfogással karját nyújtja a védtelen nőknek s biztos födözettel szállítja őket Sumlába; Kossuth még sok év múlva is ilyen meleg elismeréssel emlékezik ezért Irataiban:⁷⁵

«Garasanint személyesen nem ismertem, de Sumlában és Kiutahiában tartózkodásom idején több levelet váltottam vele. Mély belátásu, tág látkörü, szabadelvü államférfiunak tapasz-

⁷⁴ László Károly Naplója 24. l.

⁷⁵ Irataim II. k. 403. l.

taltam. Irántam és az enyimek iránt mindig nagy szívességet tanusított, s különös hála kötelezett azon gyöngéd figyelmű oltalom által, melylyel szegény halálra üldözött nőmről gondoskodott, midőn hazánkból ezer veszély közt Belgrádba menekült.»

A házi viszonyaiban is példás kormányzót és élete párját azontul csak hetekre szakíthatja el egymástól a hivatás vagy kenyérkereset kényszerűsége.

Verőfény, égborulás egymás oldalán éri, találja őket mindenütt és mindig. Együtt élvezik az angolországi⁷⁶ és észak-amerikai diadalút minden gyönyörét és dicsőségét is, de mikor az angol nők kísérletet tesznek, hogy az osztakozáson és háttéri szemlélődésen fölül külön szerepeltessék a nagy napok hősének boldog nejét is, s koszorú és fölirat átnyújtása mellett nyilvánosan interpellálják, mint vélekedik ő a nő-emanczipáció felől? nemesen és szerényen - feleli ez: «Korábban családi köröm és házi teendőim, újabban az események pihenést sem engedő váltakozása gátolt, hogy e kérdéssel tüzetesen foglalkozzam. De különben is oly férjjel áldott meg a gondviselés, a kit szívem ép annyira becsül, mint a művelt közvélemény s így megbocsátják önök, ha vezetésének föltétlenül alávetem magamat s az emanczipációra soha sem gondolok».

A londoni pauza anyagi gondjai még bensőbbé szövik e kapcsot s alkalmat nyújtanak Kossuthnak az egyszerű, dolgos gazdasszonyban s csak övéinek, férjének és gyermekeinek élő hitvesben és anyában, a ki zugolódás nélkül beletörődik minden nélkülözésbe s a megelégedés mosolyával derűt áraszt egész kis hajlékára - megismerkedni oly erkölcsi kincsekkel is, a miket alig sejtett, soh'sem keresett, ok sem forogván fönn, hogy keressen ilyeket nála a jó napok kényelme és bősége közben...

Életszükséggé válik a «hontalan vándorra» ily földi nemtő állandó közelsége. S ha távoznia kell büvköréből, mindennap leül Kossuth íróasztalához, levélben hívja, varázsolja őt maga mellé, beszámol neki a muló órák minden élménye és eseménye felől, s «elveszettek» tekinti azt a napot, melyet ily szellemi érintkezés nélkül kell átengednie az öröklétben való megsemmisülésnek.

A hazátlan magyar kormányzó dagályban apályban szüntelenül le-föl hullámzó életének legérdekesb, legizgalmasb korszakából idézhetünk erre nézve megható és meggyőző sorokat a színnek és szónak végtelen gazdagságában és változatosságában.

1859 jun. közepén Kossuth azért hagyta oda Angliát, hogy az olasz harctéren Napoleon császárral találkozzék s megtörténjék a döntő lépés Magyarország fölszabadítására.

Alig van túl a csatornán, még látja maga mögött az angol partokat, s látni véli a londoni ködön átsugárzó, lobogó lángjait boldog házi tűzhelyének is, már tollat ragad és így ír nejének:⁷⁷

Kedves lelkem angyalom! Még nincs nyolcz óra este s nemcsak megérkeztem, de már írhatok is.

Svájcznak szeretnék menni, hogy lássam a vidéket, hol három hét mulva epedő lelkemnek egész melegével reméllek keblemre szoríthatni s kalauzod lenni a természet ama csodái között, melyeknek nagyszerűsége ir gyanánt fog hatni roncsolt kedélyedre, kedves, szenvedő lelkű angyalom.

⁷⁶ Mily szépen jellemzi Kossuthnéban az - anyát, hogy Anglia partjaihoz hosszas fogság után közeledvén, első sorban csak gyermekeire gondol. Levelet ír Pulszkynének s fölkéri: ezek jó elhelyezése és ellátása legyen barátnői jóindulatának legfő bizonyítéka, gondjainak első és legfő tárgya. «A mit te kívánsz, feleli a szép lelkű, igaz szívvel is hű barátnő Pulszky Teréz, azt én már előkészítém. Gyermekek csakugy feküsznek szívünkön, mint saját magunkéi».

⁷⁷ Irataim I. k. 415. l.

Nem tud szemem mást látni most is, mint ama határtalan bűt és szenvedést, mely egész valódon előmlött, életem élete, a búcsú perczében. Köny tolul szemembe, reá gondolván. De vigasztalódjál kedves angyalom, vigasztalódjál a viszontlátás örömének előérzetével, vigasztalódjál azon gondolattal, hogy annyi csodálatos viszontagság között nem hiában örködött felettünk valami névtelen hatalom. Mi, mint nemzetünkről írva van, elmondhatjuk magunkról, hogy «megbűnhődtek már a multat és jövődöt». Az nem lehet, hogy számunkra ne legyen fentartva az, mi után lelkünk egyedül sovárog: gondoktól ment nyugalom éltünk estéjén, hol csak egymásért, egymásnak élve, s életünket fűszerezve látva jó gyermekeinknek szeretete és biztosított jövője által, mosolylyal emlékezessünk vissza a viharokra, melyeken keresztül jutánk a nyugalmas révparthoz.

Adjon e gondolat erőt lelkednek, kedves angyalom, hogy lelked ereje erőt adjon testednek, megbirni a vihart, mely még ránk vár. Lásd, ismerve angyali jó szereteted bensőségét, én elég önző akarok lenni téged arra figyelmeztetni, hogy nekem a te erődre szükségem van, miszerint veled karöltve elbirhassam a gondok terhét, melyek vállaimon feküsznek. Ha bűt tudok lelkedben és szenvedést látok arczodon, érzem e perczben is, hogy nem birnám meg azon gondterhet. Pedig mégis csak van valami azon gondolatban, hogy talán hivatta vagyunk egy nemzet felvirágzásának szemléleténél azt mondani egymásnak: «Ez a mi művünk».

(Génua, 1859 jun. 21.) «Tegnap egész napom abban tölt el, hogy a comité rapportjait meghallgattam s magamat mindenről informáltattam. Két óra éjfél után vetett az ágyba. Több álom is reám fért volna, de kedvesebb az álomnál az, hogy jókor felkelve, irhatok neked, mielőtt Turinba mennék.

Mindennap iparkodandom írni, de meglehet, hogy nem mindig tehetem posta indultáig, azért megbocsáss, ha két napi levelet néha egyszerre veendesz».

(Turin, 1859 jun. 23.) «Gyönyörű ország ez, nem mondhatom mily nagyszerű szépek az Alpések a távolból egy ponton, míg balról a Monte-Viso égbenyuló óriását bámulám, egy csúcs felett megállott lángkoszorú gyanánt a leszálló nap; fénysugara oly bámulatos szépségű látványt nyújtott, minőt a művészet nem, csak a természet képes nyújtani. S a vidék, melyet ez óriások keritenek, oly vidor, oly életdús, oly fiatal és szép!

Oh látnod kell ez országot, látnod karomra fűződve, hogy egymás által kétszeresen érezzük a természet magasztos benyomásait».

Junius hó 24. «Akárhogy dől el a dolgunk, még ha semmi sem lesz is belőle, ahhoz a te szegény öreged mint egy igen-igen kedves reményhez ragaszkodik, melyen dobogó kebelled csügg, hogy te, kedves angyalom és fiaim lejöttök, a mint csak lehet. Ha lesz ügyünkből valami, a végett, hogy együtt viseljük a bajt s gondokat (lám, lelkem angyala, mily önző ez a te rossz öreged; örömet kellene neked nyújtanom, de szegény hányatott fejem baj s gond osztályára hívja fel hú szeretetedet), ha pedig dugába dolgaink dőlnek, el kell jönnötök, látni az Alpéseket, Svájcot, Olaszországot. Örülök e gondolatnak, mint a gyermek örül ártatlan örömeinek; valahányszor leveleidet, érzelmeidnek ama hú tolmácsait elolvasom (pedig sokszor olvasom), szívem összeszorul s köny jó szemembe - de nem szégyenlem e könnyeket, mert férfiu szempilláit nedvesítik, ki szembe tud nézni az ördöggel a nélkül, hogy ütere sebesebben verne, ha a kötelesség szent érzelme hívja fel hazáért és szabadságért, - de könnyek közt is mosoly vonul ajkaimra a gondolat felett, hogy én ez isteni helyeken nemsokára viszontláthatlak s hogy karomra támaszkodandasz, midőn azt mondandod: «mi bámulatos szép az örök természet annak, ki szépségét fel tudja fogni, s ki érezni tud». - Azért úgy-e eljössz még akkor is, ha csak

úgy mennének keresztül e vidékeken, mint a vándor madár, ki jó s megy hontalanul. Az eszközöket én elcsinálom».

Lehetett-e az közönséges, mindennapi nő, a kihez Kossuth így ír? És a kihez ő így ír, ha volt ennek - és a miben volt rá befolyása, lehetett-e az más, mint áldás hazafi szempontból is?⁷⁸

S mily paradicsommá kellett átvarázsolnia e ritka asszonynak a házi kört, a szerény, csöndes otthont, hogy nagy férje itt annyit elfeledhetett abból, a mi őt bántotta vagy leverte s újabb ösztönt kapott, új erőt meríthetett ott óriási elhatározásokhoz és cselekvéshez tömérdek csalatás és csalódás után mindig, honn és künn egyaránt?

S e levelek tárgya, irálya, eszmei színvonala nem arra vallanak-e mind, hogy e benső frigy két annyira rokon lélek, s olyan két kiváló szellem egyesülése, melyek közé válaszfalat még a halál mindenhatósága sem emelhet? s mikor lefoglalja és porrá emészti, a mi a természet örök rendje szerint még az istenemberben is övé - a jobb rész ott marad drága emlékeiben a házi oltárnál, örök kontaktusban azon elmével és szívvel, mely őt megérti, megérzi így is, s inspirációt, hitet, erőt tőle kér és nyer ezen alakjában is, vigasztalást, enyhületet pedig csakis s egyedül csak tőle!...

A Kossuth család tagjaira kivétel nélkül áll, a mivel a savoyi herczegek oly fennen szoktak eldicsekedni: Házunkban a nők holtig viselik az özvegyi fátyolt... Kossuth korán özvegy nővérei közül egy sem cserélte föl - még a hontalanság nyomasztó terheinek könnyítése végett sem az első férj nevét mással... Kossuth maga pedig írásban és szóval százszor ismételte teljesüléshez fájdalom! mind közelebb érkező azon határozott óhaját, hogy «öreg csontjai» örök nyugalomra azon síremlék alá teendők, melynek granitlapján ily fölirat hirdeti a volt magyar kormányzónak mint férjnek pótolhatlan családi veszteségét: *Memoriae Theresiae de Meszlény Conjugis adoratae Ludovici de Kossuth Gubernatoris Regni Hungariae.*

*

Conjugi et Matri Omnibus virtutibus adornatae Maritus inconsolabilis et Filii lugentes Franciscus et Ludovicus Hoc posuere monumentum. Decessit vita in Exilio Augustae Taurinorum. Die prima Septembris anno 1865. (Kossuth Lajos Magyarország kormányzója imádott nejének, Meszlényi Teréznek emlékezetére - a minden erénnyel ékeskedő hitvesnek és anyának, a vigasztalhatlan férj és gyászoló fiak Ferencz és Lajos állíttatták ez emlékkövet. Meghalt számkivetésben Turinban 1865 szept. 1-én.)

A genuai temető e kies pontján közel lesz a kormányzó feledhetlenül szeretett leánya, Vilma nyugvó helyéhez is...

⁷⁸ A békepárt vakandokjai ez oldalról turták Kossuth kormányzói széke alatt a földet. Először csak suttymban terjesztették, hogy Kossuth II. Endre-féle papucshős, a ki helyett *koronáról álmodozó neje kormányoz.* Később, mikor a nemzeti ügy fölött beborult az ég, *Irinyi* Szegeden még a képviselőházba is bevitte az útszéli pletykát. Czáfólatul elég Kossuth egyik kormánytársa, miniszter létére mindenről hitelesen értesült Horváth Mihály tört. művéből e néhány sor: «A békepárti képviselők nem szüntek meg örökös rágalmaik s gáncaik által tévútra vezetni a közvéleményt. Voltak, kik a Görgey és Kossuth közti viszályt női befolyásnak tulajdonították. Kossuth körül képzeletökben nejből és hugaiból kamarillát alkottak. E vélemény, ha nem szándékos rágalom, annál megbocsáthatlanabb tévedés, mivel könnyű volt a valót megtudni. *Kossuth rokonai egyáltalán semmi befolyást sem gyakoroltak a közügyekre,* néhányan közülök még házához sem jártak. Neje hevesen gyűlölte Görgeyt, mint férje ellenségét, de az ő hatása is csak a magánkörben maradt, a határozatokra annak sem volt legkisebb befolyása sem!»

A bájos, elmés, művelt hajadon leányzó, anyjának «minden erényben» mása, apjának minden-nél becsesb szemefénye, mintegy három évvel hamarabb költözött a mennybe. A halálos betegség magvát talán még a pozsonyi fogságból vitte magával a hontalan bolyongás izgalmi közé; s mikor a család Angliából Italiába telepedett, az igéző modoru, gyönyörű teremtés finom arczán az ifjuság üde rózsái már hervadozni kezdtek a tüdővéstől, melylyel szemben tehetetlennek bizonyult a remegő anyai szív minden önfeláldozása, az aggódó apa végsőig menő gondoskodása, az orvosi tudomány minden erőfeszítése, s Italia balzsamos levegőjének összes gyógyereje. 1862 ápr. 22-én elhunyt Nerviben az angol gyógyintézetben.

Hulláját a sujtott család kérelmére Tanárky átszállította Genuába a San Benignon levő angol protestáns temetőbe, a temetésnél pedig *Irányi* minden szemből könyeket fakasztott, szívben fogant rövid bucsuztatójával, melyből átveszszük ide e néhány sort:

«De nemcsak sirni kell, tanulni is lehet e koporsónál. Tanuljunk túrni, miként e szelid leányka túrt, s bizni, remélni, miként ő remélt.

Három hosszú éve mult, mióta betegség gyötörte, az utolsó hónapok leirhatlan kínokkal valának teljesek, s a nő, kit gyengének szokás nevezni, oly óriási lélekkel, alig hallatva panaszt, túrte, viselte szenvedéseit, hogy férfiak, kik csatamezőn hidegen szoktak nézni a halál szemébe, példát vehetnének rajta, a nőgyermeken. Még félórával a kimulta előtt is a leggyöngédebb kimélettel párosult lelkierőnek adta tanujelét. Érezvén közeledni a halált, görcsösen szorította édes anyja kezét, s alig hallható hangon közölni készült szülőjével kínos előérzetét. De csakhamar, hogy kétségbe ne ejtse, ki oly forrón szereté, megbánva pillanatnyi szándokát, magába fojtá, mi lelkén átvillant.

Tanuljunk túrni állhatatosan, túrni nemesen, miként ő tudott, tanuljunk remélni, miként ő remélt. Remélni jobb, remélni szebb jövőt magunknak, és a melyért küzdünk, melyért szenvedünk, a hazának. A jobblét, melyet te nemes lélek immár élvezesz, fel fog viradni rád is sokat hányatott haza.

És most, Isten veled drága teremtés. A föld mely romlékony részedet takarja, legyen bár idegen, baráti nemzet által lakott föld. Hiven megőrzi az porodat míg nem őseid honába viendjük vissza a tetemet, aludni az örök nyugalom csendes álmát, ama nemesek oldalán, kiket a vívott csaták, kiket hóhér, ezernyi szenvedés, kiket a száműzetés gyötrelmei, vértanukul szemeltek ki a haza függetlensége, a haza szabadságának».

Mily határtalanul szerette Kossuth e kedves leánykát, alább következő levele mutatja, melyet ez alkalommal egyik ismerőséhez intézett volt:

Turin, május 9. 1862. Barátom! Mi néhány nap mulva Svájcba megyünk 4-6 hétre. Fájdalommal telt lelkem szükségéhez tartozik elmenetelem előtt elintézve tudni felejt-hetlen gyermekem síremlékét, s annak gondviselését. Kérem tehát, adja tudtomra, mennyi pénzt kell adnom, hogy földözve legyen a síremlék, a sírnak vasrácsosali beke-rítettése, s az egyházfinak a végetti dotációja, hogy *kedves gyermekem sírján virágokat tenyészsen, s azokat ápolja, pótolja, s örök virágzásban tartsa, míg talán fölszabadu-landó nemzetünkben akad, ki gyermekem hamvait azon földbe tegye át, melylyel őseim hamvai vegyülnek, azon földbe, melynek szabadságáért a hű honfi érdektelen önfeláldo-zásával fáradtam, tettem, szenvedtem egész éltemen át.* Kérem értesítsen a fizetendőkről, s intézkedjék a végrehajtásról, mert szivem érzékenyen fáj a halasztás miatt. Barátja Kossuth.

A sírkő sok halogatás után okt. 6-án végre felállított... s Olaszország enyhe ege alatt örökké virul a himes szőnyeg, mely e sírkő lábainál terül el, s a lenn porló ifju életnek méltó képvi-selője és takarója!

Kossuth két fia közül az idősb: Ferencz 1841-ben, az ifjabb Lajos Tódor 1844-ben született. Mindkettőről elmondható, hogy - apja fia. - Gyakorlati pályán működnek, de egyik sem hoz szégyent a nagy névre, melyet visel. S a hol csak megfordultak, gyermekkoruktól mindenütt kiváltották derekasán a magyar becsületet.

Szellemi és erkölcsi részében Ferencz közelebb áll a családfőhöz, mint öccse. Utóbbi inkább matematikai lángész s szakmáján kívül eső dolgok iránt csak annyiban érdeklődik, mint akármi más művelt ember. Amaz idealista a szó magasb jelentésében; költő a papíron és vásznon, egyforma kitűnően kezeli a tollat és az ecsetet s nemcsak gondolatainak merész röpte, s lyrai benyomásokra rendkívül fogékony lány szívének szokatlan melegsége, de nyelvezetének hódító bája, előadásának meggyőző igazsága s mégis oly fesztelen könnyedsége, átlátszó tisztasága és formai szépsége, de sőt irott betűinek külső alakja is annyira Kossuth Lajos fiára vallanak, hogy az átöröklés elméletének apostolai csattanósabb példát elméletükhöz e bámulatosságnál hamarjában nehezen találhatnának.

Szinte megfoghatlan, hogy már zsenge korukban kizavartván a hazából, a két Kossuth fiu mégis oly folyékonyan, nyelvtanilag is szabatosan s a mi fő, idegenszerűségetől menten, sőt tösgyökeres, zamatos, törül metszett kifejezésekben is bővülködve beszél edes anyanyelvüket, mintha Debreczenen és Hódmezővásárhelyen túl soh'sem jártak volna.

A hatvanas évek vége felé több helyütt képviselővé választván, még ellenzéki körökben is föl-föl üte fejt a kaján gyanu: köszönő soraik nem esnek-e át jótékony korrekturán az apa részéről?... Kossuth politikai és irodalmi en tous cas-ja, a család egyik legbenső házi barátja, *Helfy Ignác* orsz. képviselő, nem győzött tiltakozni e «sértő föltevések ellen». De mindazok, a kik később a Kossuth küszöbét koptatták, s kik között szép számmal voltak az olyan vendégek is, a kik hazafias tisztelgés mellett egy kis plausibilis megszóláshoz kerestek ott hálás anyagot, egyértelműen bizonyították, hogy *Helfy* neheztelése indokolt, s hogy a Kossuth két fia szóban, írásban csakoly kifogástalan tizenhárom próbás java magyar, mint gondolkodásban és érületben.

S ha pályafutások nem jár is oly közel a csillagokhoz, mint a nemzőjöké, abból a fájdalmas sóhajból, mely oly megindító záradék az «Iratok» utolsó lapjain: «én azok közé tartozom, a kiknek az élet nagyon szomorú adomány volt», - jókora rész ráillik az ő ajkukra is.

A szabadságharc bukása után elszakadván szülei kebléről, még pár hetet sem töltöttek nagynénjőknél, Sókuton és Bakonyban, kicsi nővérökkel együtt már őket is elfogatta s Budán, majd Pozsonyban mindaddig őrizet alatt tartatta Haynau, míg az angol királynő közbenjárása véget vetett az ártatlan gyermekek rabságának.⁷⁹

Kiutahiában *Karáchy*-tól tanultak s jellemző az apára, hogy a vizsgálat mindig nyilvános volt s a vendégek is tettek hébe-hóba szándékosan fogós vagy tévútra csalogató kérdéseket, különösen a nyelvekből, magyar történetből, számtanból stb., de a kis deákokat zavarba hozniok és lefőzniök egyszer sem sikerült.⁸⁰ A testi edzés és üdvös szórakozás szintén kiváló helyet foglalt a nevelési rendszerben. A Kossuth kert egyik sarkában csinos lovardát rendeztek be, vívó és tornamester is akadt az emigránsok sorában, a szüneteket pedig alkalmi kirándulások, gyalogséták, bő ozsonnák stb. fűszerezték.

⁷⁹ Beck báróné azt meséli emlékirataiban, hogy a «bresciai hyena» személyesen is fölkereste Budán apró foglyait s kedélyesen eltársalgott velök. Német megszólítására a gyermekek saját anyanyelvükön feleltek, sőt a kis Lajos még meg is leczkértette: «Te olyan híres ember vagy, s aztán még magyarul sem tudsz».

⁸⁰ László K. Naplója 46. l.

Az amerikai körut alatt a gyermekek Londonban maradtak. Vilma egy előkelő leánynevelő intézetben; a két fiu a Pulszky csemetékkal, a Pulszky család egy meghitt barátjánál... Tanulmányaikat azután is egy évig még itt, majd Párisban, Barbés hires tanintézetében folytatták, s 1857-től a londoni műegyetemen fejezték be, azok gyakorlati kiegészítésére két évet töltvén hirneves vasuti és távirda-mérnökök oldala mellett.

Olaszországba már mint kész emberek jöttek, elsőrangú oklevelekkel, s számos iskolai kitüntetéssel, a mik közül egy első osztályu díjat Palmerston, Anglia miniszterelnöke sajátkezüleg adott át egy ízben Ferencznek.

A Montcenis vasut vállalkozóinak épen kapóra érkezvén, rögtön alkalmazást leltek mindketten s mivel itt is kivívták az egri nevet, az olasz kormánynak volt esze lefoglalni őket, tehetségeikhez illő fizetéssel és ranggal a közleked. min. számára.

Ferencz ma a délolaszországi vaspálya igazgatója s úgy ő, mint öcscse, saját emberségökből népszerűek - és szaktekintélyek mint olasz állampolgárok «uj hazájokban»... Régi hazájoké osztatlanul csak a szívök maradt, melyet elhódítani még feliben sem sikerült a Petrarca és Tassok lantjára ma is méltó olasz női bájoknak sem. Agglegények, a kik családi öröm lángjainál csak akkor melegedhetnek, mikor «haza-haza vetődnek» a turini remetelak családi tűzhelyéhez, a szerető ősz apához, a ki ép oly büszke rájuk, mint származásukra ők, és a kinek összes földi boldogsága ő bennök összpontosul. Lehessenek, legyenek az még nagyon soká!...⁸¹

⁸¹ Kossuth egyik magasztos jellemvonása, hogy vádolni, panaszkodni sosem szokott. Vezérelve, hogy élete elég nyílt és őszmeretes. Ha ez meg nem védi az utókor fóruma előtt, saját magának ügyvédévé nem szegődik. Fogalmat nyujt hát és biztos mértéket apai szeretetének határtalansága felől, midőn Deák Ferenczet sirató gyönyörű levelében ily keserű visszaemlékezés tör elő visszafojthatlanul keble mélyéről:

«Kevéssel azután, hogy Deák halálának hírért vettem, egészen váratlanul betoppant lakomba elsőszülöttem, - ki nem rég tulzott kötelesség-érzetből egy lángtengernek ment neki. - E szavakkal fogadám: «Meghalt keresztapád, ki annyit ringatott karjain».

Mert neki Deák keresztatyja volt; s hogy a kapocs köztünk még bensőbb legyen, a Deák keresztnevét adtam neki, nem a magamét.

Némán borultunk egymás nyakába. És szemeink könybe lábadtak.

Pedig!... minden hajdani barátaim közt épen Deák volt az, mindenk között épen ő, ki a mióta számüzöttök vagyunk, irántam vagy az enyimek iránt (kikkel pedig vérrokonságban is volt) a legkisebb érdeklődésnek, a legparányibb részvétnek tudtomra soha jelét nem adta? Kisdéd gyermekeim tömlöczben sinylődtek. Volt a ki bezáratta magát velök, hogy ápolhassa. Idegenek, politikai elleneim a legszívélyesebb részvétben versenyeztek irányukban. Deák csak azt sem kérdezte soha, ha élnek-e. Számkivetésbe vándoroltak. A nép, az ismeretlenek ezrei, könyekkel, áldással kísérték hajójukat. Deáknak nem volt számukra a hontalan élet hosszú útjára egy «Isten veletek» izenete. Két családi gyász súlya nehezedett reám idegen földön. Majd összeroskadtam a teher alatt. Részvét hangzott felém öt világrészből idegenektől. Deáknak nem volt számomra egyetlen részvétszava. Pedig ő, legbensőbb barátom egykor, ismerte lelkemet mint jobban senki; meghitt tanuja családi életem házias boldogságának, tudta, hogy egyetlen részvétszava mi balsamir volt volna szívem még most is vérző sebére. De a hazának számüzöttje az ő szívéből is számüzve volt.»

Kossuth mint ember, szónok és államférfiú.

Kossuth mint ember. «A mióta Olaszország nemzetközi viszonyai átalakultak, mondá Kossuth a czeplédi százas küldöttségnek, akként élek itt, mint a hajótörött, kit a habok egy lakatlan szigetre dobtak ki. Egészen kívül állok az emberi társadalmon; nincs a népes országban egyetlen ember is, a kivel nemhogy baráti viszonyban, de csak ismeretségi érintkezésben is állanék. Annyira természetemmé vált az örökös magány, miszerint - megvallom - napok óta lázas idegességben tart e tömeges találkozás kilátásának már csak a gondolata is.»

Ime pár sorban élethű rajza: hogyan örli le végnapjait Turinban a férfiú, kit nemzete karjain hordott, bálványozott itthon, s félvilág mámoros lelkesedéssel és öt világrészt betöltő lármás tüntetésekkel ünnepelt éveken át a számkivetésben.

Csakhogy a mi e vallomásban panaszos *tény: hajlam* gyanánt maga a természet oltotta be azt Kossuth szívébe; jellemének alapvonása ez már születésétől.

Zajos társaságba ő sohasem vágyódott. Nem kereste, sőt kerülte az alkalmat, sokra pazarolni, a mi dariusi nagy érték önmagában, de becsét veszti, mihelyt közforgalomnak szánt apró pénzre váltja föl a hiuság, könnyelműség, számítás vagy más mellékes indok.

Kossuth gyermekkori emlékei közé tudtunkkal nem szövődik egyetlen név a zsenge éveknél és fiatal kebelnek soha többé ki nem alvó, s ép azért örökös, mert *első* benső vonzalmával. Pályakezdő ügyvéd korában pedig, ha szabadnapjai akadnak, kimenekül rögtön a hegyek közé s ott bolyong egyedül, puskával a vállán, de ábrándozva itt is és elmélkedve inkább, mint vadakat űzve, irtva. S midőn üzleti furfang és politikai gyűlölség mérgezett fegyverrel az első mély sebet vágja szívére, untig elég pár heti nyugalmas csöndélet Tinnyén, s béheged teljesen a seb s állandónak óhajtott boldogsággá édesül a kényszerű visszavonulás első óráinak minden keserűsége.

Hosszú, hosszú időn át megszűnik aztán ura lenni önmagának. Visszautasíthatlanul rendelkezik személyével és idejével a nemzeti közérdek előbb a zöld asztalnál, a szószéken, a miniszter-padban és a harcmezőn; utóbb Angliában és Amerikában a nyilvános szereplés dicsőséges, de gyötrelmes mártíromságának ezernyi módozataiban. De a mint hivatása betölt s a «hazáért tenni» nem kínálkozik köztér: pusztán egyéni tekintet vagy dicsszomj nem képes őt kimozdítani családi tűzhelye mellől, s a kiutahiai kaszárnyában és a londoni zsellérlakban csak a hazafi szíve vérzik; az ember elégült és derült; s hogy házi köre szűk volna neki és szerény környezete veszteség vagy nélkülözés: káröröm és kíváncsiság hasztalan kémli az ő homlokán.⁸²

E kis kör is lassanként mind szűkebbre szorul össze.... A szerény környezetből eltűnedeznek egymásután, a kik milliókkal értek föl ott, egy világot pótolnak ott Kossuth szívének! A rózsá-

⁸² Hazafias érdeklődés álarcza alatt Kossuth politikai ellenlábásai többször firtatgatták nyilvánosan: miből él a volt kormányzó? Ihász D. ezredes erre nézve a következőket beszélte egy magyar hírlapírónak: Kossuth egy fillért sem fogadott el és költött magára a százazerekből, a miket Angliában és Amerikában kínáltak, részben adtak neki a magyar ügy barátai. Sőt kiosztogatta menekült társai közt nagy részét annak a tetemes összegnek is, a mit fölolvásásaival szerzett, melyeknél 100 font Sterlingig (1000 forintig) fölverték néha egy páholy árát. S 80,000 potom frankja volt mindössze, mikor Olaszországban megtelepedett, s e csekély tőke kamataiból éldegélt, míg ez is el nem úszott egy banknál, hová letétbe helyezte volt. Az önfentartás gondjai így nyomták agg kezébe a tollat s *Helpy* Ignác lelkes, nemes és önzetlen közbenjárásával és közreműködésével így jutott Irataiban egy óriási szellemi kincshez a magyar nemzet.

tőről, melytől megszépül az ő szemében s paradicsommá lenne talán néki a Sahara legkopárabb része: irgalmatlanul letöri egy balvégzet először a fésző bimbót, majd a viruló teljes rózsát, sőt letépdeli, leszedi apránként a galyakról a leveleket is, a száraz ágakon nem hagyva meg egyebet a tövisesknél! S a magánhajlék jótékony csöndje irtózatossá zordonul és nyomasztóvá! Kossuth életmódja külsőleg azért a régi marad... Következetes és egyhangú: a minő az inga lengése egy ódon óra-tokban valamelyik elhagyott lovagvár néma folyosóján, vagy az a változást nem ismerő örök csend és egyformaság - a sír fenekén!...

A nap egy részét Kossuth a legutolsó időkig rendszeren dolgozó szobájában, könyvei közt tölté. Közben pár órát sétált a szabadban, magányos és szapora lépteivel kifárasztva, nemcsak «Ihász bácsit», de egy-egy fiatalabb kísérőjét akárhányszor. Baracconeban ezenfölül néhány órát a kert gondozása vett igénybe, s a mi azelőtt csak *szórakozás* volt, a feledhetlen családi csapások után *vigasztalás*⁸³ gazdag forrása lesz rá nézve a természet alapos tanulmányozása virágaiban a földön, csillagaiban az égboltozaton. Este pedig néhány játszma whist v. sakkkal szerette rövidítgetni álmatlan éjeit a kormányzó, míg *Mednyánszky* visszatérése a magyar és utolsó «partner»-ének, *Ihász* Dánielnek átköltözése egy jobb hazába, meg nem fosztotta őt az egyetlen könnyebb időtöltéstől is⁸⁴.... S némi módosulást a napi rend csak akkor szenvedett, mikor «vendég volt a háznál»; fiai tudniillik, kik jó darabig közel éltek hozzá, s hivatalos kötelességek rövidsége nélkül hazarándulhatván, ünneppé teheték és tették édes apjoknak a vasárnapot társaságukkal. Legujabban azonban ettől is elesett a szegény remete, s távol működő fiait csak nagy ritkán, egy-egy sátoros ünnepen ölelheti.

Mindenképen a régi Kossuth házánál saját nagyságán kívül csak - kimerülhetlen érdeklődése maradt a nemzet jóvoltá és fejlődése s a magyar közélet és közállapotok iránt. S vele született szívjósága mindennemű szerencsétlenség enyhítésében, határtalan bizalma az emberekben, és olthatlan szeretete elevenek és holtak, személyek és dolgok, egy szóval minden iránt, a mi magyar!

Pedig elzárni ajtaját és keblét, a kerekföldön nincs ma halandó ember, kinek annyi oka és joga volna, mint épen Kossuth Lajosnak... Irigység és hálátlanság szomorú kiegészítő része lévén a népszerűségnek és sikernek, s állandó árnyéka a vakító fénynek az ő nyilvános tevékenysége alatt minden időben.

Pályafutásának mindjárt kezdetén kancsal szemmel nézték rohamos emelkedését még az úgynevezett «jobbak» is. Bántotta őket halálosan, hogy apró csillagok módjára már rég ott pislogván becses énjök a magyar égen, jön íme egy üstökös, s csodájára özőnlik, csak ezt látja,

⁸³ Viszontagságos életem sok keserves csapásai folytan írja ő maga a magyar természettudományi társulatnak, oly vigasztalás után epedve, mély nem függ az emberek ingadozásaitól, eszembe jutottak Chateaubriand eme szavai: «heureux ceux qui aiment la Nature, ils la trouveront et ne trouveront qu'elle aux jours de l'adversité» (Boldogok, a kik szeretik a természetet; azok megtalálják azt - és csak azt találják meg a szerencsétlenség napjaiban.) - Megkísérlettem, ha van-e igazság e mondatban? És kerestem a természetet csodás nyilatkozványainak tanulmányozásában, a végtelenség világaitól a lábam alatti porszemig. Csak vigasztalást kerestem, de lelki kincset is találtam, melynek becsével semmi sem mérközhetik. És a mióta ezt föllelém, életemet nem érzem többé oly örömtelen ridegnek, mint a minővé az emberek tevék.

⁸⁴ Egy fiatalkori barátjától, - a fuvolától, mely az volt neki a szomorú pihenő alatt, a mi Dávid hárfája Saulnak, gondűző, szenvedélyaltató, reménykeltő és ábrándokba ringató, - végkép megvált Kossuth, mikor az olasz mozgalmak új formában ígértek teljesülést régi aspirációknak. S föl hagyott ekkor a tajtmetszéssel is, melyben valódi művészetre vitte, úgy hogy híressé válhatik vele, ha dicsőségének rakott szekerére ráfért volna még egy ilyen - szalmaszál!

ünnepli az egész nemzet.⁸⁵ Pedig megjelenése még csak nem is új tünemény, mert - periodikus nálunk. Ha mindjárt egyik században. *Bocskay*, a másokban *Thököly* vagy *Rákóczy*, a harmadikban Kossuth Lajos a neve!... Érkezése természeti és erkölcsi törvényeken sarkallik... El kell következnie, mint okozatnak, mathesis és physika által egyformán constatatált előfeltételek és okok nyomán, ezek elmaradhatlan örök, kényszerűségű végeredményeül mindig! Mit bámul hát rajta a buta tömeg?

Még hitványabb ez irigyeknél a hálátlanok rút fajzata, kik az ő dicsőségének verőfényén sütkéreznek; süvegökhöz bokkrétát az ő koszorúiból koldulnak vagy csennek; görcsösen belécsimpeszkednek fejedelmi biborpalástjának uszályába, míg fölfelé visz diadalút, de elbocsátják, sőt sárral dobálják, amint veszélyes ponthoz ér, vagy éppen áldozatot ró húségökre egy bizonytalan nehéz óra komolysága!... Lakolnak igaz érdem szerint... Az ökörszem csak a mesében juthat csellel a sas fölé! A valóságban odalopózhatik a sasszárny alá, de ha előbuvik onnan, visszabukfenczezik a porba. Olyan magasságban, mely határvonal már a sas röptének, hogyan ne szédülne alá akármi más silány madár fia?... Hanem azért bárányfelhőhöz ily csalódás csak akkor hasonlítható, ha ritka, kivételes epizód egy élet folytatában.... Ezerszer ismétlődve fergeteggé sűrűsödik, melyet meg-megszakgathat a vihar és a villám. Napsugártól, lágy szellőtől szét nem nyilik, szét nem foszlik soha többé!

Azt állítani, hogy Kossuth küszöbénél megállapodik és megváltozik a természet rendje, nevetéses tuzás volna... Annak az elszigetelésnek, melylyel úgy él a népes Olaszországban, mint hajótörött egy lakatlan szigeten - lélektani egyik nyitja bizonyára a sokszoros csalódás hálátlan kortársakban és hűtlen «jó barátokban»... Lépjen elő mégis egyetlen magyar széles e hazából, a ki megfordulván a turini remetelakásban, panaszt vagy vádat hallott ez irányban... és a kit a volt kormányzó fajrokonni szeretet egy forró kézszerítésével ne üdvözölt, meg ne örvendeztetett, föl ne gazdagított volna...

Kossuthra betű szerint talál, a mit Foxról, az emberről Gibbon mondott: «soha emberi teremtés nem volt annyira ment a gonoszság és hamisságnak még árnyékától is, mint ő...» «S miként ez angol államférfiunál és szónoknál, nagy eszméssel a lángelmét nála is a szív melegsége termékenyíti meg.»

Varázshatású beszédeiben ez az a titkos bűverő, melyre a holt betűben nem bírnak ráakadni a szürke okulárés «műítészek». Ez az a megfoghatatlan, csodálatos ígézet, mely ellenállhatlanul ömlik lényéből a személyes érintkezésben és rabul ejt mindenkit, - férfiakat, nőket egyaránt, - bárminő politikai credoval vagy profán érzelmekkel közelednek ez élő Memnon szoborhoz. S ha Petőfi költői geniusza jól sejtett, mikor a föld jóságának nevezte el a virágot, - úgy Kossuth poraiban e virágtermő jóság akkora gyarapodást fog nyerni, mely örökké viruló, drága takarót vonna az ő sírja fölé még az esetben is, ha ez - Szibériában domborulna s koszoruival föl nem keresné, be nem borítaná azt nemzedékről nemzedékre a magyar nép kegyelete...

Kossuth mint szónok. Csodálatos játéka a sors szeszélyének, hogy Kossuth tüneményes életében a valóság csaknem minden ponton ellentétbe szögellik vele született hajlamaival.

«Magányt kedvellő, hallgatag hajlamú ember voltam mindig» - írja magáról egy helyen... Mégis nemcsak egész élete viharosan zajos, de tömeges látogatók hiján, ha csak Lykurg hamvaiként tengerbe nem szórják az övéit is, még az életen túl, még sírjában sem léssen soha!...

⁸⁵ Vagy mint Kemény Zs. gúnyosan megjegyzi: «Egy szélső töredék a münsteri rajongók módjára, kik szétszakítottak minden templomképet - türelmetlen volt a régi tekintélyek iránt, hogy egyet gazdagítson a népkegy összegével.» (Széchenyi István).

«Jegyzékbe teszek egy lélektani vonást, olvassuk Irataiban másutt, mely talán váratlanul meglepő, de melynek igazsága felől *becsületemmel* kezekedem. E vonás az, hogy én, ki annyi beszédet tartottam, hogy köteteket lehetne velök betölteni, nemcsak legkisebb hajlamot nem éreztem a szónoki professió iránt, de sőt mondhatom, irtózatosságot megerősítettem magamat e szakmáyra elhatározni.⁸⁶ Hát mi vitt rá, hogy mégis bele kontárkodtam a szónoklat mesterségébe? A polgári kötelesség érzete az, a mi a dadogó Demosthenesből szónokot csinált; csakhogy neki csupán a dadogást kellett legyőznie, miszerint a polgári kötelesség ösztönének megfelelően; nekem sokkal többet, a lelki undort kellett legyőznöm. Igaz, nem is lett belőlem Demosthenes. Bizony mondom nem!»⁸⁷

Így van e valóban? Csakugyan nem lett? De bizony az lett! Az mindenképen!... Még szónoki sikereinek külső megegyezésében és végeredményében is.

Lángszavú ékesszólással élethalál tusára hívják föl mindketten «a hazáért és szabadságért», százfelé szakadozó, százfelé húzó nemzetöket... Egy akaratban, egy célban egyesíti s eposzi küzdésre és hőstettekkel lelkesíti idegen kényuraság rablánczainak széttörése végett egyik a görög, másik a magyar népet... A győzelem hitével siet föltüzelve a bűvös igék által agg és ifju ott is, itt is a harcmezőre... S a közös jelszó mellett ezrek és százezrek ajakán vetélkedő dicsőítéssel zendül, harsog, repül világgá, hogy mindörökre fönn maradjon - a Demosthenes és a Kossuth neve... De a zsoldos szabályák tömege kifog a legendai vitézségen... Chaeroneát, Világost, népszabadság temetőit - egyformán sötét két felkiáltó jel gyanánt veszi föl lapjaira az emberiség története. S ha Kossuthot az új kor humanismusa s tisztultabb nemzetközi jogérzete hatályos pártfogásban részesíti is a bukás után, erkölcsileg valjon mivel különb, enyhébb, örvendetesebb az ő sorsa, mint görög előképeé, kinek a győztes kényúr bosszúja még az Istenek sérthetetlen hajlékában, az oltár oltalmazó küszöbénél sem kegyelmezett, és meggyalázta az élettelen hullát, miután az élő kisíklott körmei közül s méregfalállal megelőzte, hogy keresztre szögezzék.

S mily hálás föladat volna, mily méltó munka átvinni e parallelát beszédeikre is, s a hazaszeretben és szabadságkultuszában nyilvánuló lelki rokonságon felül kimutatni tüzetesen azt is, az eszmék fönsége, a forma művészete, a nyelvezet bája, ereje és zenéje mint avatja azokat egyenrangú remekművekké, örök mintáivá a politikai ékesszólásnak, drága gyöngyeivé a görög és a magyar, örök diszeivé e nemben a világirodalomnak is...

A szónok sorsa nagyon közel jár a színészéhez. Kortársainak tapsait meg nem hallja, ritkán visszhangozza az utókor, s babért ettől általában csak az remélhet, a ki megfelelő szónoki művekkel igazolja jogczimét a hallhatatlanságra.

S teljes igazságra, érdemeivel arányos kedvező ítéletre még ily kaliberű szónok se számíton soha...

A legtökéletesebb politikai beszéd legfőbb részeiben elvégre is mindig alkalmi szónoklat. S falra hányna borsót, ha kifeledné a számításból, hol, mikor, kikhez van intézve... Innen ered, hogy a miképen mi bámulunk és fejünket csóváljuk nem csupán egyes részletek, de egész beszédek fölött is, a mikkel Demosthenestől Mirabeauig és Pittig különböző világtájakon milliókat tudtak fölvilványozni nagy szónokok, ép ily anomalia lesz egykor késő századok olvasóinak Kossuth forradalmi vagy Deák (61-ki) fölirati beszédeinek tüneményszerűen gyújtó, szédítő, általános sikere is.

⁸⁶ Boldogult neje e részben másként vélekedett fölöle. Mikor New-Yorkban kirándulást terveztek a Niagarához s Kossuth mód nélkül örült, hogy megláthatja e vízóriást, felesége dévaj évődéssel közbeszólt: «Na ezen igazán bámulok, mert ott nem igen nyílik majd alkalom - spechelésre.»

⁸⁷ Irataim I. k. 131. l.

A «Quanto magis admeraremini, si audissetis ipsum», egyenlő mérvben elmondható a politikai szószék minden hősről... S hogy *azt* érezze évtizedek és századok multával az olvasó, a mit azok éreztek, a kik hallották és hallgatták, emberi beszédnek még nem esett osztályrészül.

Sokat elért már, ha nem untat... Többet ha okulást nyújt... nagyon sokat, ha még gyönyörködtetni is képes...

S megközelíti egykori sikereit, ha azokat megfoghatókká tudja tenni. S fölé a régivel az új dicsőség, ha visszaringat az eltűnt idők hangulatába, rokonszenvet kelt azok eszméi, törekvései, küzdelmei iránt, részvéttel és sajnálkozással tölt el a fölött, a mi nem valósulhatott, hálára készít azért, a mi az ő vívmánya gyanánt száll ránk örökségül s irodalmi emlékből politikai tényezővé fokozza azt belső becsében és hatásában.

Kossuth összes beszédei közt alig van egy is, mely e magas mértéket meg ne ütné...

Mert költő és szónok egy személyben. Fantáziája, kedélye, nyelvezete mind költőre vall első sorban. S nem egyszer csak a színek hiányzanak, hogy versnek nézzük e dallamos prózát, mely drámai erővel tolmácsol mély gondolatokat, s gyerekésszel megérthető, olyan kristálytisza ott is, a hol a legtömörebb, vagy a hol végtelen periodussá szélesülnek a mondatok - a rohanó árt apró szigetekként megakasztó, megbontó számtalan közbevetéssel.

A mit Kossuth gondol és érez, a miért lelkesül és síkra száll, a mitől fél vagy undorodik, mind megelevenedik az ő képzeletében és előadásában. S minél inkább hevül, annál bizonyosb, hogy odaillő, s többnyire eredeti vagy legalább alkalmazása által új és mindig megragadó képen fog testet ölteni.⁸⁸ S csupán a külső forma és a szóbeli előadás teszi rhetorrá őt és szónoki alkotássá művét.

Vannak beszédei, a mikben a szók tüzes kanóczok módjára röpködnek a légben s a hová hullanak, lángba borul minden. Máskor ismét - egy német író szerint⁸⁹ - nyelve a normann mondák bűvös kardjához hasonlít, melyet vérben kell előbb fűroszteni, hogy visszadugható legyen hüvelyébe.

Találhatók részletek, a miktől szent áhitattal telik meg az olvasó lelke s ajka önkéntelenül imádkozásra nyilik, de a következő passusokban már hóhér pallos villog, pribék kötél süvölt a légben, rabláncz csörög aszott kézen, szívszakgató sóhajok hangzanak dohos börtönök borzalmas mélyéről s átokká fajul hirtelen a megkezdett ima, vadállati vérszomjja a leggyöngédebb érzés.

Egyik-másik beszéde olyan, mint az alföldi bubos kemencze, mely egyenletes jótékony meleget áraszt; s nem füstöl, mint a cserép, nem éget, mint a vaskályha. Nyugodtan leülsz padkájára, s minél hidegebb van és minél jobban átfáztál ott künn, annál jobban esik e barátságos, langyos légkör, mely átjár minden porczikát, át még a kedélyt is s valami je ne sais quoi bienaise, kényelem és derű szállja meg és fogja el egész valódat.

De van viszont akárhány olyan is, melyben vészharang kong, *Szemere* találó megjegyzése szerint⁹⁰ már a szók pusztá elhelyezésében, s villámokat ont minden egyes betű.

⁸⁸ Valóságos tündérvölgy volna, ha átültethetnők ide e szónoki virágoknak akárcsak tizedrészét. És a szikrázó elmésség mintagyűjteménye azok a rögtönzések és ötletek, a mikben menykövekkel felel beszéd közben feléje dobált kavicsokra és a miket széltiben használnak most mindenféle ép úgy, a hogyan Petőfi népdalait zengedezik, távolról sem sejtve: ki a szerző? és hol születtek?

⁸⁹ Levitschnigg, Kossuth und seine Bannerschaft.

⁹⁰ Politische Charakter-skizzen, III. Abtheilung, 22. l.

S a mi isten különös adománya Shakespeare Muzsájánál a színpadon, mi lehetne egyéb, ugyanannak kell lennie Kossuthnál is a szószéken; az a példátlan dúsgazdagság tudniillik gondolatban és szóban, mely játszva ébreszt néha közvetlen egymásutánban egymással ellentétes hangulatokat s egy cél szolgálivá rendeli és rendezi mégis valamennyit; mely mosolyt az ajkra, könyeket a szembe mindig a szívből, a szív fenekéről csal és fakaszt; mely ismétlésekre akkor sem szorul, mikor tárgy és szituáció százszor ismétlődnek; mely korlátlanul uralkodik a legmakacsabb elmén, mindenható újjal érinti meg és pengeti az emberi kebel minden hurját, de szabad akarat, szabad elhatározás kifolyásának és alkotásának hagy meg azért minden tettet, minden cselekvést, - buta ösztönnek és szolgálai meghunyászkodásnak parányi látszata és színe nélkül.

S ha érvelése itt-ott gyöngének és hézagosnak mutatkozik, egybevetve például a logika megtestesülése: *Deák* Ferenczével: fogyatkozásul és árnyékképen ez sem rajzolható a sok fény mellé.

A szónoki érvelés nem egy anyaméhéből születik a bölcseletivel, s nemcsak hogy nem iker-testvére ennek, de hamarabb és százszor inkább - ellensége. Első sorban a szívhez szól s csak azután, sőt ezen át az észhez. Fölizgat inkább mint meggyőz. Az indulatot és érzést hívja föl bíról, nem a fontolgatást és latolgatást. «Gőzhajó, mely ingatag hullámokon indul és halad céljai felé, nem gözmozdony, mely vassíneken tör előre, miket ki nem mozdíthat helyökből semmiféle vész és vihar... Ez az oka, hogy a hajó akárhányszor más partokon köt ki, mint a hová készült»...

Forradalmi idők szelleme, midőn tenni kell, nem okoskodni, s a merész tett előfeltétele a lelkesedés túlaradása, nem a jámbor önmérséklet - meg sem tűr más, mint ily fajta érvelést; higgadtabb nemzedékre, szerényebb ambícióra, igénytelenebb hazafiságra és - elasztikusabb számtanra hagyván, hogy nem ugyan jogilag de logikailag «kifogástalan érveléssel» nevezetes levonások daczára is kisüssön 48/49-ből - 67-et!

Kossuth életének egyik szakaszában sem értett sem ehhez a - politikához, sem az ilyen érveléshez és előadáshoz. Kedélyének a mimosa pudicára emlékeztető érzelmessége, gyulékony képzelőereje, szellemének fogékonysága, minden izében pathetikus erkölcsi lény s innen eredő, ebből kisugárzó lendületes, szónoki irálya által kerek beszéd alakját ölti nála a legrövidebb levélke is, a francia és olasz kormányhoz címzett előterjesztései meg épen első helyen ezeknek, de közvetve az egész világnak szóló nagyszabású szónoki alkotások, a miket nem annyira leir, mint elmond tolla - a rostrumot helyettesítő íróasztalnál.

Elsőségét e téren nem is meri kétségbe vonni senki, szemben azzal a hódolat parancsoló ténynyel, hogy millió magyar szív az ő szavának, isteni erejétől dobbant meg, messze idegen országokat és népeket pedig szintén ezzel hódított meg - a világtörténelemben egyedül álló s alkalmasint ilyennek is maradó például és jelenségül - a magyar szabadságharcz jeligéi s a magyar faj történelmi és nemzetközi jelentősége számára.

A magyar Demosthén legkajánabb ellensége, *Szemere* Bertalan akaratlanul az igaz, de maga is egy tömjénszemet dob a tűzre, mikor csökkenteni véli Kossuth szónoki értékét a megjegyzéssel, hogy - «a nemzet azért követte őt oly vakon tűzbe, vízbe, mert könnyűnek, könnyen kivihetőnek, gyermekjátéknak tudta föltüntetni azt is, a mi istenkisértés volt s kockáztatása milliók vérének és vagonának».⁹¹

⁹¹ «Kossuth mint szónok ritka szép jelenség. Közép termetű, sugár alakjában több a lágyság és szenvedély, mint az erő. Téveteleg, nagy kék szemében bizonyos derűs mélabú honol, orra egyenes, éles metszetű nyílásokkal, ajka duzzadt, magasan domborodó homloka hatalmas szellemi tehetségekre vall. Organuma rendkívül szép, zengzetes, behizelgő, rokonszenv keltő s ép oly kellemes mikor halkan sutog, mint a lázas szenvedély legerősb kitörésénél. Beszédeit félig elkészíti, feliben rögtönzi, ritkán oly hosszúak, hogy untatnának, és sohasem oly mélyen tartalmasak (?) hogy fárasztókká lennének.»

Vajda János a publiczistának válogatós és finnyás, s dicsérgetésben fölöttébb szűkmarkú jeles költő «a magyar nemzet élő eszményülésének» nevezi Kossuthot a szónoki emelvényen s minden szavát, mozdulatát «a nemzeti geniusz revelatiójának», melynek «nem adhat kifejezést sem a szobrász vésője, sem a festő ecsetje, sem a költő, sem a történetíró holt betűi».⁹²

S hogy ezer hasonló vallomás mellőzésével csak egy nyomatékos magyar szózatot idézzünk még itt, *Horváth Mihály* a «Függetlenségi harcz történetének» egyik legszebb lapján így jellemzi Kossuth szónoki tehetségét: «Kossuth az élet minden viszonyai között a szószéken volt legnagyobb. Az ő ékesszólása nemcsak a hallgatókat ragadta el, de fölviannyozta őt magát, felfokozta az ő saját tehetségét is. Szónoklata közben érett meg benne többnyire a legfontosabb ügyekre nézve a gondolat, a vélemény akarattá, elhatározássá, szónoklata közben fejlett ki benne az erély és bátorság, mely aztán utóbb cselekvésére, a határozat végrehajtására is kihatott... Nem egyszer történt az 1848-iki év nyarán és őszén, hogy napokig ágyát kellett őriznie; de midőn eljött a cselekvés órája, a test gyöngesége eltűnt, s habár szószékre csak mások segélyével bírt föllépni, a mint szólni kezdett, a mint lelkét az eszme vagy szenvedély mindinkább áthatotta, az hullatag testének is perczről-perczre nagyobb erőt kölcsönzött úgyannyira, hogy nemcsak órákig beszélt, hanem szónoklata alatt hangjában, mozdulataiban nem ritkán oly rendkívüli erőt fejtett ki, mely bámulatra ragadta hallgatóit.»

Nemzeti hiúság dicsekvésének, exaltált kortársak elfogult tulhajtásainak vehetné az utókor e hazai hangokat, ha nem zengenének hasonló dithirambokat külföldön is hirlapok és könyvek, alkalmi beszédek és komoly essay-k a Kossuth fölülmulhatlan szónoki képességeiről.

A bibliographia valamikor külön kötetet fog megtölteni ez idegen méltatásoknak csupán czimeivel is. Térszűke miatt mi csak néhány sort közölhetünk itt - mutatványképen...

Egy rövidke nyilatkozatot barátságos, egyet ellenséges táborból és tollból.

«A legjobb beszédek, - írja 1859 okt. 1-iki számában a Kossuthtal rokonszenvező «Scotisch Banner» (Skót lobogó), - melyek ez országban a külügyek felett tartattak, a Kossuth Lajoséi voltak. Ezzel sokat mondunk, ha tekintetbe vesszük, hogy nem kevés nagy államférfiunk van saját törvényhozó testületeinkben is, kik azon előnnyel bírnak, hogy anyanyelvökön beszélnek. Kossuthnak kifejezésmódja oly nyelvben, mely nem az övé, kiváló értelmi tehetségeinek méltatására vezet bennünket. A kik egy vagy több idegen nyelvet tanultak, tudni fogják, mily nehéz azokon tisztán, könnyen és erőteljesen írni, és hogy mily kevesen vannak, kik az állhatatosság és tehetség ily eredményeit képesek előmutatni. Ezek előtt különösen Kossuth nyelvészeti tehetsége a csudálat és bámulat tárgyát képezi. Az ő beszédei - mint már megjegyeztük - nemcsak mintaképei politikai bölcseségének és hazafiui érzelmeinek, hanem egyszersmind mintaképei a tiszta, hatalmas angol nyelvezetnek. A két beszéd, melyet röviddel ezelőtt a City Hall-ban tartott, az angol klasszikus irodalom állandó részét képezendi.»

«A tömeg előítéleteit és kedvencz hajlamait főleg Kossuth képviselte, csakhogy magasan fölötte állott annak s ezáltal lön ő a legnépszerűbb szónok. Az alapjokban nemes, szabadságért hevülő, de némileg szűk körű magyar nemzeti közvéleménynek és előítéleteknek «nagy könyve» volt ő, hazai, csakhogy diszkiadásban.»

⁹² Vajda J. Egy lap a Kossuth irodalomhoz. (Kossuth-album 111. lap.)

Egy torypárti hirlapíró pedig általánosságban, tehát annál többet mondó elismeréssel, a birminghami beszéd hatása alatt ekként hajtja meg büszke fejét Kossuth diadalmas ékeszólása előtt:

«Bármi különbözők is a vélemények Kossuth fölött, egy pontra nézve nincs kétség és eltérés; mindenki meg van győződve, ki egyszer beszélni hallá, avagy csak egy beszédét olvasta is, hogy rendkívül ékesszólással bír».

«Mi hallottuk őt szónokolni s beszédeit is olvastuk, hallottuk továbbá nagy szónokaink legnagyobb részét az utóbbi 30 év alatt; de semmi mit ezektől olvastunk vagy hallottunk, sem dr. Chalmers lángoló, sem Brougham művészileg kidolgozott, lord Lyndhurst éles és bevégzett, Canning költői és találó, lord Grey kerek és csattanós, Cobden rövid és gyönyörű nyelvezetű, Fox ragyogó s mások más tulajdonokkal ékeskedő beszédei nem idéztek elő oly mély és általános hatást, mint Kossuth ékesszólása. S ha meggondoljuk, hogy ezúttal idegen szólt rá nézve idegen nyelven hozzánk, be kell ismernünk, hogy e férfiú az értelmi tehetség egyik csodája, s azon hősök egyike, kik időről-időre föltűnnek, hogy koruknak az enyészet kódén áttündöklő csillagai legyenek és maradjanak».

Kossuth mint államférfiu. Venio nunc ad fortissimum! A békepárt s a Széchenyi-Deák iskola «szövegű» fordítása szerint - Kossuth történelmi nagy alakjának legkönnyebben, gyöngé kézzel is könnyen megsebezhető - Akhilles sarkához.

Csengerinek annyira bizonyos, hogy Kossuthot itt halálra sebezni nyíl sem kell, mint Akhillesnél, - elég ahhoz egy - fogpiszkáló!... hogy Szemere B. életrajzában csak úgy könnyedén végez egy korszakos szereplés legfontosb mozzanatával félvállról és foghegyről odavetett e néhány szóban:

«A 48-iki országgyűlésen vettetett meg alapja azon óriási népszerűségnek, mely a nemzet sorsát később egy nagy izgató, de *nem státusférfiu kezébe adta*».

Hasonlóképen cselekszik *Szemere* Bertalan, a ki iveken át bizonyítgatja, hogy Kossuth: Kleon, Falstaff, Tartuffe s tudj' Isten mi minden egy személyben, csak azon kényes fejezetnél: «Kossuth als Staatsmann» fogy ki egyszerre bőbeszédű tollából a spiritusz, s másfél lapocskán két adat említésével ő is pro nunc et semper tisztázhatni véli - persze negatív irányban - a dolgot. (Pol. Charakterskizzen. III. Abtheilung: Ludwig Kossuth. 43. 1.)

Kemény Zsigmond ellenben már egész tanulmányt szentel az újabb magyar történetírás tagadhatlanul legérdekesebb nyílt kérdésének: Megilleti-e Kossuthot az államférfiúi hangzatos cím? s habár lapokon át esküdzik, hogy ítéletében részrehajlatlan, bírálatában tárgyilagos kíván lenni, ő is csak arra az eredményre jut, a mire *Csengeri*, s államférfiúnak Kossuth az ő állítólag tiszta lencsájú, nem nagyító, sem nem kisebbítő szemüvegén keresztül sem mutatkozik. S minthogy az ő kosorus tolla a lángelmék hatalmával befolyásolja a legszélesb körök fölfogását és vélekedését, divatossá vált, sőt közéletünk egyes jelentékenyebb tényezőinél rögeszmévé, hogy «Kossuth nem - államférfiu», ergo - szerencsefi, durvább őszinteséggel: politikai aventurier, a kit csak szellemi adományainak szokatlan mennyisége, s különösen kivételes szónoki nagysága emel a vakmerő játékosok alacsony társaságából történelmi színvonatra.

Ideje volna, hogy végrevalahára hasonló tekintély vállalkozzék Kossuth tisztelői közül is e nagy és szép téma fejtegetésére - s megdöntvén *Kemény* verdiktjében a faóriást, porba sújtsa azt a falánk hernyósereget is - a legkülönbözőbb színű és hajlékonyságú epigonokban, mely e faóriáson kúszik a magasba, annak leveleiből élőködik.

Van annyi önismeretünk, hogy mimagunk szerény tollkésünket belé nem vágjuk ily czéllal a nagy fába... Egy-egy karczolásához a kérgen - az igazságkeresés jogcíme és ösztöne kedvet és bátorságot ad azonban minékünk is...

Szerény nézetünk szerint Kemény Zs. nem oldja meg a kérdést, csak megkerüli, mikor Kossuth államférfiúi működését nem önmagában, nem egész teljében karolja föl, vizsgálja, elemzi, itéli meg vagy el, hanem elválhatlanul szoros kapcsolatba hozza, erőszakosan egygyé forrasztja *Széchenyi* párhuzamos tevékenységével, s noha e két férfiú tüneményes közpályája *politikai részében* úgy aránylik egymáshoz, mint az Ipoly és Duna, Kemény mégis így állítja fel önmaga s a közvélemény és történet számára, a mi eldöntendő: «Államférfiú-e Széchenyi? Mert ha igen - Kossuth nem lehet az... Egyik pályájának igazolása, a másik kárhozzátását vonja okvetlenül maga után».⁹³

S hogy mintául és vezérül választani egyet a két nagy szellem közül annál könnyebben essék jelennek és jövendőnek, megható színekkel festi, mint sodorja a forradalom árja tébolydába Széchenyit, vesztőhelyre a hősokeket, békóba, nyomorba a nemzetet; Kossuth ellenben külföldön egészséges mint a makk, lapokat olvas, utazgat, beszédeket tart, s nem árul el legcsekélyebb hajlandóságot sem a megőrüléshez, sem a vérpadhoz vagy bitófához.

Mi sem volna természetesebb de könnyebb sem, mint az ilyfajta «rideg tárgyilagosság» utánzásaképpen hasonló cynismussal rámutatni a - naptárra, ridegen rá a tényre, hogy Széchenyi *előbb* megőrült, mintsem jóslatai teljesültek... hogy nem ápril 14-ike és a detronisatio után, hanem akkor vonul vissza a tébolydába, mikor az igazság diadalában, a nemzet diadalképességében még Deák Ferencz is bízik. S hogy Széchenyi túlhajtott aggályai sohasem is valósulnak, ha a bécsi kormány a történelem előtt ma már tisztán álló szándékossággal a magyar nemzetet elháríthatlanul belé nem kényszeríti a fegyveres önvédelembe.

Vagy elmenvén ez analysisben a legvégső határig, mint a hogy elmegy Kemény Zs. Kossuth államférfiúi értékének és erkölcsi jellemének szétmorzsolásában - okoskodásainak egész kártyavárát egy lehelettel halomra dönteni a szívtelen kérdésben: Megőrült-e egyáltalán Széchenyi a közrészvétre apelláló, Kemény Zs. festette alakban, mikor *Falk* Miksa, a ki éven át legbizalmasb vendége volt a «döblingi oroszánveremnek», hosszas taglalgatás, töprengés, kétkedés után elmélet és tapasztalás kettős fáklyavilágánál sem bír tovább vergődni, mint azon tágkörű megállapodásig, hogy «Széchenyi koronként örült volt, időnként viszont nem».

Ámde egy tág magyarázatú történelmi helyzetet így zsákmányolni ki az egyik fél rovására s ugyanazon kender vagy selyemszálakból oltárterítőt szőni egynek, szemborítót másnak: a jelen esetben sem nem szükséges, sem nem igazságos.

Elégnek véljük itt konstatálni, hogy Kemény Zs. regényíró és pártember egy időben, a ki hőséne és politikai mesterének mindkét minőségében az igazság rovására kedvez.

E történelmi igazság száraz prózában: Akármilyen eszközökkel vívta ki Kossuth - Széchenyi solidaritást vállalt *az eredménynyel*, midőn a 48-iki alkotmány alapján lépett a kabinetbe. S ha nem akarjuk azzal gyanúsítani, hogy belépésével a 48-iki törvényeknek nem végrehajtását, de kijátszását és visszavételét kívánta elősegíteni, - a katasztrófában csak az erkölcsi világ kérlelhetlen logikája érvényesül.

Széchenyi tudta, hogy Bécs javíthatlan és tágítani jó szóra sohasem fog... Állítólagos jóslatai mind ide vezethetők vissza. Ugy szenvedélyes opposziója is Kossuth ellen, a kiról első

⁹³ Magyar szónokok és státusférfiak. 337. l.

pillanattól szintoly bizonyosan tudta, hogy a nemzeti visszahatás élén török tén, de nem hajlik... Elbukhatik, de nem alkuszik... S mivel nem élt, nem lobogott lelkében Kossuth rendíthetetlen hite a nemzeti akarat mindenhatóságáról, meg kelle hasonolnia - önmagával a miniszteri eskü után, a honnan vissza nem, s előre már csak karöltve a jogaihoz hajthatlanul ragaszkodó nemzettel a - forradalomba vitt út. Csak így érthető, hogy Széchenyi nem április 14-ike és a detronizáció után, hanem már akkor vonul a tébolydába, mikor az igazság diadalában, a nemzet diadalképességében még Deák Ferencz is bízik.

Kemény Zs., Falk, Gyulai s mások sokat emlegetik s a szörszálhasogatásig apró részletekkel élénk tárják Széchenyi politikájának egész szervezetét: mit gondolt, mit akart, mit óhajtott és tervezgetett? Csak egyről hallgatnak mélyen. Arról, hogy mindebből megvalósítani egy szikrányit sem bírt. Pedig hic Rhodus, hic salta!

A kik Kemény Zsigmonddal magukévá teszik Széchenyi vádalkozását, hogy Kossuth kelleténél *többet mert*, s így okozván a forradalom kitörését, felelős isten és a történet előtt mindenért, a mi azzal együtt járt és arra következett, nem veszik észre, miszerint elég megfordítnunk a tételt, s ha sikerül bebizonyítani, hogy Széchenyi viszont semmit, vagy *kevesebbet* és annyit sem *mert*, mint a hogyan nemzeti létérdekek követelték és előírták, az alternativa első felének alaposb czáfolata nélkül is már kész s fölösleges minden további apologiája Kossuth Lajos politikai programjának, s a mi fő, - államférfiúi becsértékének és jelentőségének.

Mert bizonyosb a kétszerkettőnél, hogy Széchenyi, ha csak félannyit tud is elérni fönn, mint a mennyi engedményt alulról vár és sürget folyton-folyvást, - s Kossuth általa ostromozott «mértéktelen vad izgatásaival» csak felényi vívmányt állíthat sorompóba, mint a mennyi szemrehányással, gyanúsítással, korholással illeti őt: társadalmilag is kiváltságosb állásában, ezerágú összeköttetései s szintannyi kedvező apropos révén - különösen a «Pesti Hírlap»-nál bekövetkezett szerkesztő csere után - okvetlenül fölül és a közvélemény élére, Kossuth pedig a dietára vagy egyáltalán nem: s ha mégis, az ellenzék fővezéréképen semmi szín alatt sem kerül... de egy húrt pengetvén örökké, a vak előtt is föl kellett tennie, hogy jó irányban, a nemzeti törekvésekkel találkozó célok felé vezető szerepet csak ő szán a kormánynak; ez maga nem kér ily kitüntetésből. S még a Széchenyi mérsékelt haladási nógatásainak és kísérleteinek rideg elutasításával százszor több és gyulékonyabb olajat öntöget a tűzre, Kossuth leg-szilajabb, legmerészebb kifakadásainál.

Ok és magyarázat erre nézve egy füst alatt, hogy Széchenyi álláspontja és *modora* egyformán elhibázott s téves vala.

S ma csak híg velő szörnyűködhetik és bélyegezheti hálátlanságnak, ha az osztrák ellenhatás által felbőszített sokaság - látva, hogy Széchenyi mindig a nemzeti tűz és vér ellen dohog, soha a hitszegő, gonosz felsőbb körök ellen, - sőt pajzsul állva ezek elé, majdnem helyeslésnek tetsző bűnpalástolással minden konkrét esetben csak egyik irányban vagyis lefelé támad - szintén eltéveszti a mértéket a védekezésben, s visszahatássá, sőt vissza torlássá fajul ez a legnagyobb magyarral szemben is.

Széchenyi minden *politikai* baklövése és ballépése egy zavaros forrásból: a történeti múlt, a hagyományos jogrend, a nemzeti jogalap s általán 800 év összes tanulságainak szándékos fitymálásából fakad.

Az ő szive-lelke szűziesen magyar a legjavából. Elméje, műveltsége idegen, s első sorban angol. A közjogi szempont az ő számításaiban ép oly másodrendű, akár II. Józsefnél. Háromszáz év minden küzdelme, szenvedése, törekvése közjogi jelleggel rá nézve, ha nem kárhözátos erőpazarlás, érdemlett lakolás, kiskorú ábrándozás: feledésnek szánt ócska mult minden rétegében és jelszavaival... S elmélete így magyar szempontból kifogástalan még akkor sem

volna, ha színig csakugyan megtölthette volna a magyar zsebet. Mert nem a magyar nemzet és állam erősbül, csak Ausztria gazdagszik vala ezzel is, mely annál mélyebben, annál sűrűbben nyúl és keresgél a teli zsebben, minél többet remélhet, várhat, vehet vala onnan.

Széchenyinek a magyar közjog történeti alapul legfőlebb a mohácsi vérmezőn születik. Viszontagságos ezer évből neki csak az utolsó három század számít... A Józsefek, Lipótok, Rudolfok mögött képzeleti árnyalakokká foszlanak szét a Mátyások, Nagy Lajosok, s még inkább az első háromszáz év nemzetszervező, államépítő, magyar vérrrel magyar érzelmű, érzékű és politikájú Árpádházi királyai.⁹⁴

De ha ez érdem, erény, bölcsesség ma: miért ragaszkodott akkor Deák és pártja 1861-ben a Kossuthon is túlmenő merevséggel az 1848-diki alkotmánynak minden betűjéhez? miért idéztek elő ezzel öt évi oly provisoriumot, mely erkölcsileg százszor többet ártott a jövőnek, mint bitófáival és bilincseivel, Entwurfjaival és zsandárjaival a két oly hosszú abszolutizmus?... Milliók lelkében Deák fölrataiból rögzött fanatismussá a hit, százezrek innen kezdik vallani és hirdetni, hogy az 1848-diki alkotmánynak nincs - bibéje, hogy ahhoz megbonthatlan egészben ragaszkodni létkérdés a magyar fajra.

Vagy ha a Deákpárt felköltötte e látszatot; ha fölhívására ezerek és ezerek, kik az abszolutizmus sanyarú éveit után pár órára jobb léthez jutottak, hazafi lelkesedéssel és önmegtagadással visszasietnek ismét a passiv ellenállás sánczai mögé éhezni, túrni, nyomorogni, - szabad volt-e 1867-ben ugyane pártnak önmagát és e látszatot csak úgy könnyedén kicsinyíteni, sőt a középkori államférfiak módjára a békekötés nyilvános pontozatainak végére odavenni egy titkos záradékot is, mely a falusi jegyzőktől a miniszteri hivatalig adminisztrációs érdekek örve alatt megtartotta kényelmes állásaikban a provisorium hazaáruló szolgálóinak nagy részét, s süketekké tette az új aera kis isteneit a legjogosb panaszok éles, süketekké a hazafiságból társadalmi martirok velőikig ható jajszavainak legfájdalmasabb hangjai iránt is.

Emberi érzés, politikai erkölcs, hazafi kötelesség, társadalmi tisztesség szempontjából melyik eljárás kárhózasb: ez a színváltozás-e? vagy az például, hogy «Kossuth, a municzipalista, fölcsap centralistának?» az elfogulatlan utókornak még úgy sem lesz nehéz eligazodni, ha a 40-es évek utóbb békepárti remanentiái és az új korszak championjai vállvetett buzgósággal Deákot és Széchenyit együtt helyezik a mérleg egyik serpenyőjébe a másikon egymaga Kossuth ellenében.⁹⁵

Széchenyi két kézzel vágja maga alatt a fát, s ha két szék között - saját szavaiként - földre esik, önmaga taszítja el mindkettőt maga mellől, midőn a magyar közjog azon magyarázata felől, melyet sok százados nyomokon annak az ellenzék adott, hallani sem akar, de gyöngé és habozik más oldalról a saját doktrinái és programja védelmében is.

Ha a «legnagyobb magyar» fele annyi bátorságot, önállóságot, erélyességet tanúsít legalább e részben föl mint lefelé: az utókor szemében hasonlíthatlanul nagyobb volna ma államférfiú-

⁹⁴ Mennyire nem egy kerékvágáson mozgott Széchenyi e tárgyban a nemzeti közérzülettel, a sok közül im egy kisebb példa. B. Mesznil a főrendiházban a teknős békát és kétfejű sast egyszerre emlegette. Széchenyi rögtön szót kért s ideges fölindulással jelenté ki: «én ezeket, mint régi katona eltúrni nem tudom, mert a kétfejű sas alatt sok évig büszkén harcoltam» stb.

⁹⁵ Deák F. és Kossuth újabb antagonizmusa ma még nem lehet tüzetesb történelmi bírálat vagy párhuzam tárgya, mert nem a múlt tényeire, hanem a jövő fejleményeire vonatkozik. S ha jóllakott ezereknek már a jelen is elég döntő adattal szolgál e részben, a 100 függetlenségi képviselő a magyar faj millióiból telő választókkal nagy részt hasít e hazafi önértzet nagy dobján a tárgyilagossabb fölfogás és mérték előtt.

nak, mint - prófétának. A nemzet nem azért lépett forradalmi térre, mert mindent egyszerre akart, hanem azért, mert törvényes eszközökkel egyáltalán semmit sem lehetett elérnie... Maga Széchenyi így ír egyik fölterjesztésében V. Ferdinándhoz: «Ha én mint Fölséged legalázatosb de leghívebb szolgálja határozatlan szavakkal és üres kezekkel jelenek meg azok körében, kik oly bizalomteljesen remélnek, természetes, ha az illetők az előttök föltűnő *legelső lidérczet* vakon követik és *mindazon anarchikus szédelgéseket, melyek Magyarországot már is* (1846-ban!!) *a legproblematikusabb helyzetbe hozták, a culminatio pontig üzik.*»⁹⁶

Ily irtóztatós vád saját nemzetünk ellen a trón zsámolyánál csak akkor bocsátható meg, ha «ez anarchikus szédelgés» erkölcsi és politikai okainak elhárítására és ellensúlyozására elmegyünk emberi erőnk végső határáig - fölfelé is... Tehette-e ezt Széchenyi? Miért ne? Hisz benső barátságban élt Jósikával és Apponyival... többet mondunk, - a felsőházi híres ájulási jelenet után Metternich hg egyenesen fölhívja: «Hallasson magáról minél előbb kedves gróf», s megjelöli az előzményekben világosan, hogy nem Széchenyi egészsége és magánviszonyai felől vár és óhajt hirt.

Ez udvariasságra «a legnagyobb magyarnak» nincsen más, csak «legalázatosb köszönetése». «Föltétlenül följánlja, szolgálatait.» Kivánságai «legalázatosabb folyamodás» koldustarisznyáját hordják nyakukban, akár a németalföldi Geux-k. S legszentebb jogokról lemond, legédesb álmait föláldozza, midőn a lánczhidépítéshez Metternich engedélyét azzal a megalázó fogadással iparkodik kirimánkodni, hogy «*soha életében többé semmibe sem fog*», semmit sem kezd, semmit sem indítványoz, a mihez előlegesen a kormány beleegyezését ki nem nyerte.

Hogy ne háborodott volna föl aztán a gondolatra, hogy Kossuth, a kihez ő már első polemikus művében a születési fölény lenéző hangján beszél, a zempléni zúgprókátor követelni mer ott, a hol ő sárvári és f. vidéki Széchenyi István gróf csak könyörögni szokott.⁹⁷

Sok szó fér egyébként azokhoz a bibliai rangra emelt «jóslatokhoz» is. Épen a «leghiresebbek» egyszerű másolatai annak, a mit hasonló esetben Széchenyivel egy állásponton lévők másutt mondogattak olyanokról, a kik Kossuthtal jártak, mozogtak egy csapáson. Mirabeau például halálos ágyán előre elbeszélte a francia forradalom egész történetét. De ő, ha megél, elejét is veszi, vagy első martaléka lesz - a guillotine-nak. Ellentétben Széchenyivel, ez óriás lángész,

⁹⁶ Falk Miksa «Széchenyi I.» 217. l.

⁹⁷ Szinte megfoghatatlan, hogy Széchenyi életírói e lélektani mozzanatot a nagy ember tragikumának elemzésében teljesen mellőzik. Azt t. i. hogy minden ízében aristokrata volt. Eszejárásával, életmódjára, társadalmi allurejeivel, céljaiban, mindenben. Kossuthnak még azt is fölhányja, hogy - szegény legény, könnyen indítványozhat adókat, úgy sem érzi meg a zsebe. A «Programmtöredék»-ben meg elnevezi phantastának, önhittnek, projectansnak, zúgprókátornak, magát statusbölcshet képzelgő misericordianus barátnek stb. A legdemokratikusabb korszakban a legdemokratikusabb eszmék megtestesítésénél lehetett-e tartósan vezér ilyen aristokratikus szellem, a ki Falk szerint gazdag nyárspolgárokkal kezét fog az utcán, hogy pár ezer frtot aláírjanak, de a kaszinóban csak a «cochon» szereppel fogadja el ismerősül?... Nem válik-e ilyen fölfogással merényletté, fölforgatássá az is, a mi életszüksége, létkérdése volt a nemzetnek s a nemzeti haladásnak? Sz. tragikumuma tehát nem mint Kemény festi, vagy legalább nem pusztán ész és sziv ellentétéből s összetűzéséből fakad, fejlődik, ér erőszakos befejezést. Hajlam és nevelés, egyéni álláspont és korszellem, a származás korrolariumai és a nemzeti törekvések: ezek a végzetes Scylla és Charybdis, melyek között bedugott füllel, árboczhoz kötve átevezhet Ulysses hajótörés nélkül; cselekvő szereppel, irányadó hivatással, vezérkedő ambícióval senki - a legerősb akarat, a legzordonabb kedély, a Syrénhangok iránt érzéketlen legkeményebb fül sem.

mint Mignet oly szépen mondja - nem a forradalmat az udvarnak, hanem «az udvart igyekezett megnyerni a forradalomnak»; de mikor a vetovítánál mázsás érvei a falról lepergő borsóknak mutatkoztak, daczosan és elszántan odakiáltott a roppant ellenzéki majoritásnak: «Ha e javaslat törvényé válik, esküszöm, hogy nem fogok annak engedelmeskedni.»

S a jelen esetben nem az a fődolog: bekövetkezett-e, a mit Széchenyi soit dit jószolt? Hanem az: Kossuthon mult-e, hogy el nem maradt? S a ki erre igennel felel, a kárhoztatás kövével *Deákot* is éri, mivel ez mindenben egy Kossuthtal, s mint egykorú *bizalmas magánlevelei* tanuskodnak, *nem Kossuth*, hanem a bécsi körök és a miatt húzódik háttérbe, mert velök menni hazafisága tiltja, ellenök tenni nem akar vagy nem bátorkodik.

És ha áll, a mint ez 1867-ben, a képviselőházban proklamált, hogy a 48-iki törvények és átalakulás nélkül hazánkat az idők szelleme már rég eltemette volna, el kellett menni azok föntartásában és oltalmazásában a legvégső konzekvenciáig... S trappista jámborság vagy mozlim fatalizmus kell hozzá, hogy az 1861-iki szomorú tapasztalatok után valaki komolyan hihesse, miszerint a *lényeg föláldozása nélkül* akármi ildommal, szerénységgel, engedékenységgel a bécsi kormány megindítható, Jellasich visszaszorítható, s állami létünk akár csak a 67-ikihez hasonló közjogi alapra áthelyezhető volt már 48-ban.

Az igazat megvallva, Széchenyi maga is bizalmat hirdet, bizalmat ajánl, bizalmat szavaz ugyan folyton a kormány iránt, de ő maga többnyire - bort iszik. Clausulákkal él fölfelé is. Csak félig árulja el a mit tervez. S az ő és a Kossuth politikája s még inkább modora közt, hogy Sheridán hasonlatával éljünk, az a különbség körülbelől, a mi a kigyó kacskaringós közeledése és a nyílnak egyenes röpte között...

A főkérdés pedig «a Széchenyi contra Kossuth pörben», melyet Széchenyi tanítványai erőszakoltak bele az utolsó félszázad történetébe s a mélyben Kemény Zs. szerint ítélet az egyik fél javára csak a másiknak rovására hozható, - a főkérdés: államférfiu volt-e Kossuth? történeti alapon és igazsággal a «Weltgericht» vagyis a századok örök bírósága elé szerintünk csak a következő kérdésekben bocsátható:

1. *Modern állam-e*, a mivé Kossuth a régi Magyarországot teremtéshez közeljáró gyorsasággal, úgyszólván pillanatok alatt alakította át?
2. *Magyar-e* ez az új bőrben és köntösben is?
3. Alkotásaiból és intézményeiből magukból, s szükségszerűleg fejlik-e ki azokból a harc és a bukás? a romlás és az összeomlás?
4. Csak a fölöslegest támadták-e meg felülről s védte kétségbeesetten ő? vagy a nélkülözhetlent és életkérdésszerűt?
5. Túlbecsülte-e ő a nemzet erejét akár az alkotás, akár a védelem chance-ait illetőleg, - s kevesebbre Ausztriát s a reakció anyagi és erkölcsi eszközeit a valóságnál, midőn fölvette a keztyűt s a küzdelem elöl kitérni egy leendett a lemondással mindenről, a minek híja miatt már-már Törökországgal közös végzet fenyegette a magyar államot és államiséget.

Nos, ha a békepárt kolomposai és dupe-jei milliónyi *tiszta magyar szív* közül föl tudnak nekem kutatni egyet, melynek válasza a főnebbi kérdések bármelyikére váddá alakítható Kossuth ellen, leteszem a fegyvert, s kalapot emelek nemcsak az ő 49-iki alattomoságuk, de a Windischgrätz hg. magyar (!) «hadbiztosai és önkéntesei», sőt még a muszkavezetők előtt is, mert undok hazaárulásból egyszerre hazafi érdemmé, honmentő szolgálattá minősül, hogy az önmagában tehetetlen, győzni képtelen s bárminő alkura épen e miatt előbb-utóbb bizonyosan örömet kész Ausztriát urrá segítették ismét magyar földön s kényúrrá becsületes egyezkedés legkisebb hajlandósága nélkül.

S vajon képzelhető-e, kell-e Kossuthnak, a Széchenyivel szemben csak «pseudo államférfiúnak» fényesebb elégtétel annál, hogy diplomáciai kudarcok és harctéri vereségek kapitulálni kényszerítvén végül Bécsset a magyar nemzet passiv ellenállása előtt, Deák és a békepárt összes bölcsei öntudatosan, nyíltan visszatérnek az ő lenézett, ócsárolt, «nem államférfiúi» alkotásaihoz; az ő «kárhozatos» nyomdokain indulnak tovább; az ő «végzetes» jelszavait hangoztatják; politikai «Hiszekegy»-ét újból nemzeti imádsággá népszerűsítik; s még a 67-iki «törlések» után is mindazt a mi saját invencziójukban új és eredeti, a régi zászló «ócska» vásznába takargatják, így árulják és kínálják; s ámbár csak foszlányait tartják meg végül a Kossuth alkotmányának, már ezekben is elég «eszközt, módot, garanciát» látnak nemzeti öntevékenységhez, állami különléthez, szóval Magyarország politikailag önálló független létezéséhez?

Lehetett-e az «hibás alap», mely megrövidülve is elég széles, állítólag - egy «szabad, gazdag, elégtelt és biztos» állami és nemzeti jövő fölépítéséhez?

S lehetett-e más, mint fönséges épület egészben, a minek még romjaiból is «kényelmes, hatalmas» hajlék telik egy második millenium egymást fölváltó nemzedékeinek?

Ám legyen hát Columbus sorsa a Kossuthé is... élelmes hiuság ám lopja el dicsőségéből, a mi név és cím: a nemzeti ujjászületés minden érdeme és nagysága az ő homloka köré von glóriát, s miként az egész föld kerekéségén nem Vespucci Amerigot ünneplik ma «az új világ» fölfödésének négyszázadik évfordulójánál, - bárkinek osztogatja most nálunk a történelem félrevezetése végett az «államférfiú» díszes jelzöt egy részrehajló «iskola», a jövő millenium végén, hálaéneket első helyen az ő emlékezetének fognak zengeni, a ki nemcsak jósolgatta, hogy «Magyarország lesz», de gondoskodott, hogy lehessen is és legyen!...
